

**Vilniaus universitetas
Teisės fakultetas
Baudžiamosios teisės katedra**

**Antano Bartulio,
neakivaizdinio skyriaus
IV kurso studento**

Magistro darbas

NUTEISTOJO ASMENS TEISINĖ PADĖTIS

THE LEGAL STATUS OF A CONVICTED PERSON

Vadovas: dr., lek. Gintautas Sakalauskas

Recenzentas: dr., doc. Gintaras Švedas

**Vilnius
2007**

TURINYS

	psl.
Ižanga	2
1. Nuteistojo asmens teisinės padėties istorinė raida ir samprata.....	4
1.1. Istorinė raida	4
1.2. Baudžiamoji politika	6
1.3. Bausmių teorija	8
1.4. Bausmių vykdymo sistemos	9
1.5. Nuteistojo asmens teisinės padėties samprata	12
2. Veiksniai, darantys įtaką nuteistojo asmens teisei padėčiai	17
2.1. Teisinis reguliavimas	17
2.2. Elgesys	22
3. Nuteistojo asmens teisinės padėties turinys	25
3.1. Bendrosios nuteistojo asmens teisės ir laisvės	28
3.1.1. Teisė gauti rašytinę informaciją apie bausmės atlikimo tvarką ir sąlygas	30
3.1.2. Teisė kreiptis į Lietuvos institucijas, pareigūnus ir organizacijas	31
3.1.3. Teisė gauti medicinos pagalbą	35
3.1.4. Teisė gauti teisinę pagalbą	37
3.1.5. Teisė dalyvauti rinkimuose, referendume arba visuotinėje apklausoje	38
3.1.6. Nuteistojo asmens tikėjimo ir sąžinės laisvė	41
3.2. Bendrosios nuteistojo asmens pareigos	43
3.3. Nuteistųjų užsieniečių teisinė padėtis	43
4. Specialioji nuteistojo asmens teisinė padėtis	45
5. Nuteistojo asmens teisinės padėties kitimas bausmės atlikimo metu	47
6. Individuali konkrečiau nuteistojo asmens teisinė padėtis	50
6.1. Moterys ir jų vaikai	50
6.2. Nepilnamečiai	52
6.3. Neįgalieji	54
6.4. Ligoniai	54
7. Kitos nuteistojo asmens teisinės padėties reguliavimo problemos	56
Išvados	62
Santrauka	64
Summary.....	64
Panaudotų šaltinių sąrašas	65

IŽANGA

Tenka konstatuoti, kad nusikalstamai elgiamasi visose valstybėse ir visuomenėse. Siekdamos palaikyti visuomenės saugumą, valstybių atstovaujamosios institucijos teisės aktuose numato ne tik kriminalizuojamas veikas, bet ir penalizacijos turinį. Tokiu būdu valstybėje per atitinkamus baudžiamuosius teisės aktus yra suformuojama baudžiamoji politika. Šios teisinės bazės pagrindu teismai parenka pagal nusikalstamos veikos pobūdį atitinkamą bausmę. Kad būtų aišku, kur ir kaip nuteistasis turės atlikti bausmę, valstybė teisės aktais sukuria bausmių vykdymo sistemą, kuri sudaro dar vienos teisės šakos – bausmių vykdymo teisės turinį. Šios teisės šakos normos nustato ne tik kriminalinių bausmių vykdymo bei atlikimo tvarką, sąlygas ir principus, bet kelia sau uždavinį taip įgyvendinti bausmės vykdymą, kad atlikę bausmę nuteistieji savo gyvenimo tikslų siektų teisėtais būdais ir priemonėmis.

Ši sudėtinga teisinio reguliavimo sistema sukuria bausmių vykdymo teisinius santykius, kur vienoje pusėje yra bausmes vykdančių valstybės institucijos ar pareigūnai, o kitoje pusėje – nuteistieji, atliekantys bausmę.

Kad šie teisiniai santykiai būtų valdomi ir kontroliuojami, įstatyminio reguliavimo lygmenyje yra apibrėžta bausmes vykdančių valstybės institucijų sistema ir jų kompetencija, o taip pat nuteistųjų teisinė padėtis, nustatomos pagrindinės nuteistųjų pataisymo priemonės, reglamentuojamos atskirų bausmių rūšių vykdymo taisyklės, nustatomi bausmių atlikimo pasibaigimo pagrindai ir tvarka bei kiti reikalingi teisiniai reguliavimai.

Šiame darbe išsamiau analizuojama nuteistojo asmens teisinė padėtis vadovaujantis nuostata, kad nuteistasis yra visuomenės narys apibrėžtą laiką atliekantis bausmę, ir turintis grįžti į visavertį visuomenės gyvenimą.

Nuteistųjų asmenų teisinės padėties reguliavimas **aktualus** tuo, kad, pirma, valstybė, numatydamą kriminalines bausmes, o ypač susijusias su laisvės atėmimu, riboja asmens galimybę pačiam savarankiškai priimti sprendimus dėl savo ir savo šeimos ekonominių ir socialinių klausimų, todėl pati turi ne tik sureguliuoti, bet ir įgyvendinti priemones, užtikrinančias nuteistojo asmens fizinės egzistencijos būtį bei teigiamą mąstysenos pokytį. Antra, teisinio reguliavimo jautrumas, kai bausmių turiniu numatyti asmens suvaržymai ir ribojimai turėtų tik proporcingai nusikaltimui suvaržyti tam tikras prigimtines ar įgytas teises ir laisves. Trečia, valstybė, analizuodama nusikalstamumo lygį, per teisinį reguliavimą turėtų atlikti interesus balansuojančio asmens vaidmenį, kai, iš vienos pusės, visuomenė, norėdama saugiai gyventi, valstybę „spaudžia“ griežčiau bausti nusikaltėlius, o iš kitos pusės, valstybė turi vengti „perlenkimų“, kad nuteistieji, atlikę bausmę, sėkmingai sugrįžtų į visuomenę, o netaptų „nurašytąja“ visuomenės dalimi.

Dabartinis šalies bausmių vykdymo reguliavimas susiformavo tobulinant bausmių vykdymo procesą. Šios reformos išdavoje turime keletą metų veikiančius LR baudžiamąjį¹ (toliau tekste – BK) ir LR bausmių vykdymo kodeksus² (toliau tekste – BVK) bei kitus poįstatyminius teisės aktus. Bausmių vykdymo teisinio reguliavimo turinys buvo keičiamas ir vykdant stojimo į Europos Sąjungą (toliau – ES) programą bei harmonizuojant nacionalinius teisės aktus su ES teise. Bausmių vykdymą reguliuojančių teisės aktų turinys keitėsi ir dėl priimtų tarptautinių įsipareigojimų ratifikuojant ar prisijungiant prie atitinkamų konvencijų bei pasirašant tarptautines sutartis. Lietuvai teko pripažinti pralaimėjimus prieš savo piliečius ir Europos žmogaus teisių teisme (toliau – EŽTT) ir dėl to iš dalies pakeisti ir teisinį reguliavimą bei bausmių vykdymo praktiką.

Šio darbo **tikslas** yra giliau išanalizuoti nuteistojo asmens teisinės padėties institutą, atskleisti jo vaidmenį bausmių vykdymo sistemoje bei pateikti pasiūlymus dėl šio teisės instituto teisinio reguliavimo tobulinimo. Šio tikslo įgyvendinimui pasitarnaus žemiau pateikti **uždaviniai**, tai:

- pateikti ir apibendrinti, kokia yra nuteistojo asmens teisinės padėties samprata ir reguliavimas bausmių vykdymo teisėje ir nacionaliniuose teisės aktuose;
- įvertinti nuteistojo asmens teisinės padėties normų harmonizavimą su ES teise bei tokių teisės normų inkorporavimą į nacionalinę teisę pagal priimtus tarptautinius įsipareigojimus;
- palyginti, kaip nuteistojo asmens teisinė padėtis yra reguliuojama Lietuvoje, Europos Bendrijos teisės aktuose su tokiomis skirtingų tradicijų teisinio reguliavimo šalimis kaip Jungtinės Amerikos Valstijos ir Rusijos Federacija;
- įvertinti, kokia formuojama EŽTT ir nacionalinių teismų praktika sprendžiant ginčus dėl nuteistojo asmens teisinės padėties.

Šiame darbe naudosiu istorinį, lyginamąjį, loginį, lingvistinį, sisteminių bei analizės **metodus**.

Šio darbo temos atskleidimui naudojami tarptautiniai teisės aktai, susiję su bausmių vykdymu, atskirų šalių, kaip Lietuvos Respublikos, Rusijos Federacijos ir Jungtinių Amerikos Valstijų teisės aktai, gausi Lietuvos autorių specialioji literatūra bendrais teisės ir bausmių vykdymo klausimais bei Rusijos Federacijos atskirų mokslininkų monografijos bausmių vykdymo klausimais. Be to, analizuojama EŽTT teismų praktika bei nacionalinių teismų praktika nagrinėjant nuteistųjų asmenų skundus dėl jų bausmės atlikimo sąlygų.

---

¹ Valstybės žinios, 2002, Nr. 89-2741

² Valstybės žinios, 2002, Nr. 73-3084

1. Nuteistojo asmens teisinės padėties istorinė raida ir samprata

1.1. Istorinė raida

Teisės teorijoje atskleista, kad visuomenės nariai yra susaistyti į tam tikrus teisinius santykius, kur per subalansuotas subjektines teises ir teisines pareigas realizuoja savo interesus [34, psl. 317 -318]¹. Išsibalansavus šiai pusiausvyrai ir vengiant neteisėtos savignyos ar Linčo teismo², yra valstybės sudaryta galimybė savo interesus apginti atitinkamose institucijose teisės aktuose nustatyta tvarka. Visuomenės nario turima subjektinių teisių ir teisinių pareigų apimtis ir turinys parodo, kokia to individo teisinė padėtis visuomenėje. Vienoki teisinį statusą turi valstybės pilietis, kitoki – asmuo be pilietybės. Išplėstą teisinį statusą turi valstybės vadovai, parlamentų nariai ir diplomatai (per suteiktą jiems imunitetą), o susiaurintą – nuteistieji asmenys.

Koki teisinį statusą gali turėti nuteistasis asmuo, pirmiausia priklauso nuo to, kokias subjektinės teisės apskritai turi tos visuomenės nariai. Subjektinių teisių turinys istoriškai kito. Žmonijos ir atskirų tautų istorija rodo, kad keičiantis visuomeninei – ekonominei santvarkai keitėsi ir žmonių socialinė padėtis bei jų laisvių ir teisių turinys. Jeigu Senovės Romoje asmens teisinį statusą lėmė priklausomybė tam tikrai bendruomenei (*civitas*) [22, psl.12], tai vėliau teisinės sistemos, o tuo pačiu ir visuomenės narių teisinis statusas, buvo grindžiami teritoriniu principu. Šiandien suprantamos kaip prigimtinės, istorijos tėkmėje, įvairios žmonių teisės ir laisvės nebuvo jiems taip lengvai pasiekiamos ir įgyvendinamos. Jos buvo iškovotos karuose, revoliucijose, sukilimuose. 1776 m. JAV nepriklausomybės deklaracija ir pirmoji istorijoje 1787 m. JAV konstitucija, liberalizmo šalininkas ekonomistas Adamas Smitas (Adam Smith) ir jo 1776 m. veikalas „Apie tautų esmę ir gerovę“, 1789 m. įvykiai Prancūzijoje: Bastilijos šturmas, paskelbta „Žmogaus ir piliečių teisių deklaracija“ bei Prancūzijos Konstitucija, priimta 1791 m. rugsėjo 3 d., o šiek tiek anksčiau - 1791 m. gegužės 3 d. priimta Žečpospolitos Gegužės trečiosios Konstitucija, tai pirmieji naujųjų laikų istoriniai įvykiai ir dokumentai, kuriuose jau buvo deklaruotos žmonių ir piliečių teisės ir laisvės bei prasidėjo sunki jų įgyvendinimo epocha. Tik platus ir įgyvendintas laisvėje esančių piliečių laisvių ir teisių rinkinys sudarė sąlygas diskusijai dėl tų laisvių ir teisių nors dalinio išsaugojimo ir nuteistiesiems.

Tuo pačiu metu lygiagrečiai formavosi ir kita istorinė patirtis. Atsiradus tam tikroms aplinkybėms, visuomenės narių teisinis statusas keitėsi. Senovės Romoje [22, psl. 88, 89] buvo taikomas teisnumo sumažėjimo (*capitis deminutio*) institutas. Jei Romos pilietis prarasdavo laisvę ir tapdavo vergu arba padarydavo sunkius nusikaltimus, tokia padėtis buvo traktuojama kaip civilinė

¹ Šioje ir kitose magistro darbo vietose pateikiama nuoroda į panaudotų šaltinių sąrašo specialiosios literatūros skyrių

² Linčo teismas (angl. *lynching, the Lynch law*) – tai bausmės įvykdymas asmeniui už padarytus nusikaltimus be teismo ir prieštaraujant įstatymams. Sąvokos pavadinimas kilęs iš amerikiečių teisėjo Čarlzo Linčo (Charlz Lynch) ir kapitono Viljamo Linčo (William Lynch) pavardžių, kurie savo veikloje tokią praktiką taikydavo. [http://en.wikipedia.org/wiki/William_Lynch] [2007 02 10]

mirtis (*capitis deminutio maxima*) ir toks pilietis prarasdavo tiek asmenines, tiek turtines teises. Be to, kiekviena valstybė turėjo teisynus, kuriuose buvo aprašytos veikos, kurios laikomos nusikaltimais. Nuteistiems už tokias veikas taikė įvairias bausmes ir pataisymo tikslais varžydavo jų teises ir laisves. Tokiu būdu formavosi nuteistųjų asmenų teisinės padėties turinys ir įvairios nuteistųjų perauklėjimo sistemos. Ne šio darbo tikslas analizuoti atskirų valstybių kriminalizuotų veikų sąrašus, tačiau Sokrato byla (399 m. prieš Kristų) mums reikšminga keliais aspektais. Pirma, ši byla parodo, kad istorijos tėkmėje buvo ir tokių „nusikaltėlių“, kurie, kaip jis, buvo kaltinami „dėl atsisakymo garbinti miesto dievus, dėl naujųjų savo dievybių propagavimo ir dėl jaunimo tvirkinimo“, ir kuriam paskyrus mirties bausmę, teko išgerti nuodų taurę [19, psl. 10]. Atskirose valstybėse (ypač totalitarinėse) ir iki šiol yra nusikalstamų veikų, už kurias nuteistieji tampa politiniais kaliniais ar kaliniais dėl savų įsitikinimų. Antra, Sokrato byla parodo, kad ne visais atvejais valstybė siekia nuteistąjį perauklėti, pagaliau jai sunku būtų ir suformuluoti perauklėjimo kryptį, nes tokie kaip Sokratas negali grįžti į visuomenę. Paskirtoji mirties bausmė ar įkalinimas iki gyvos galvos, paprastai yra siekis auklėti kitus visuomenės narius. Kyla retorinis klausimas: kas suteikė valstybei tokią teisę atleisti save nuo nuteistųjų perauklėjimo pareigos ir siųsti savo visuomenės narius myriop? Trečia, Sokrato atsisakymas pabėgti ir teigimas, kad „piliečio pareiga yra paklusti įstatymams, net jei jie būtų taikomi neteisingai“ [19, psl. 12], parodo atskirų asmenų aukštesnę atsakomybę ir pagarbos valstybei suvokimą, - kitokią, nei pati valstybė turi prieš savo piliečius. Ketvirta, Platonas aprašydamas Sokrato bylą, atskleidė ir to meto nuteistųjų teisinės padėties detales, tai yra, atidėjus mirties vykdymo bausmę vienam mėnesiui, Sokratas turėjo galimybę kiekvieną rytą savo kameroje bendrauti su žmona, trimis sūnumis ir bendraminčiais [19, psl.12]. Tai ne tik nuteistųjų teisinės padėties istorinė detalė, bet ir iliustracija santykio tarp paskirtosios bausmės ir suteiktų nuteistajam teisių ir laisvių. Tai plačiau bus aptarta kituose skyriuose. Sokrato bylos pavyzdys rodo sudėtingus valstybės ir piliečio santykius, kur sureikšminus ar suabsoliutinus valstybės galias ir vaidmenį ir nepakankamai įvertinus atsakomybę už tai, galima ne tik sužaloti daugelio asmenų ir šeimų likimus, bet ir įstumti dešimtmečiams visuomenės vystymąsi į apatijos, uždarumo ir abejingumo kelią.

Sokratas tai ne tipiškas nusikaltėlis, tačiau valstybėse buvo ir yra asmenų, kurie savo nusikalstamais veiksmais pažeidžia tiek kitų asmenų, tiek valstybės interesus ir padarė žalos. Tokio nusikalstamumo sutramdymui buvo kuriami teisės aktai ir taikomos įvairios priemonės, kad būtų užtikrintas visuomenės saugumas ir teisingumo įgyvendinimas. Įvairių laikotarpių mokslininkai, susistemindami tą, ką darė valstybė su savo nuteistaisiais, suformulavo tokius reiškinius kaip valstybės baudžiamoji politika, bausmių teorija, bausmių vykdymo sistemos, o jose ir nuteistųjų asmenų teisinį statusą.

1.2. Baudžiamoji politika

Baudžiamoji politika yra valstybės vidaus politikos, socialinės srities dalis, kurios reikalų tvarkymo turinys atskirų mokslininkų yra apibūdinamas plačiąja ir siaurąja prasmėmis. Anot Rusijos mokslininko Sergejaus Kurganovo (Сергей Курганов) [40, psl. 7], plačiąja prasme baudžiamąją politiką sudaro nusikaltimų prevencijos politika, baudžiamoji politika ir bausmių vykdymo politika. Kitas Rusijos mokslininkas V. Kudriavcevas (В. Кудрявцев) [39, psl. 1112] teigia, kad ir siaurąja prasme baudžiamąją politiką sudaro baudžiamosios teisės politika, bausmių vykdymo (penitencinė) politika ir baudžiamojo proceso politika. Gintaras Švedas [31, psl. 64] palaiko tokią poziciją, kur baudžiamoji politika traktuojama siauruoju požiūriu, ir ji suprantama kaip baudžiamoji justicija, apimanti tiek baudžiamųjų įstatymų kūrimą, tiek jų taikymą. V. Pavilonis [2, psl. 39], apibendrinamas baudžiamosios politikos sampratą, išskiria tris autorių grupes: a) autoriai, kurie mano, kad baudžiamoji politika yra susijusi išimtinai su teisės kūrimu, b) autoriai, kurie mano, kad baudžiamoji politika apima ir neteisines kovas su nusikalstamumu priemones ir c) autoriai, kurie mano, kad baudžiamoji politika reiškia ne tik įstatymų kūrimą, bet ir jų taikymą.

Baudžiamosios politikos turinį lemia valstybės keliami uždaviniai, kuriuos apibūdina tokie požymiai, kaip baudžiamoji atsakomybė ir jos ribos, pavojingų veikų kriminalizacija ir dekriminalizacija, nusikalstamų veikų penalizacija. Baudžiamosios politikos kryptingumą rodo bausmių sistema – sankcijose bausmės išvardijamos pagal jų griežtumą, pradedant griežčiausia [2, psl. 41-48].

Nepriklausomai dėl nuomonių skirtumo apie baudžiamosios politikos apimtį, šiam darbui svarbu, kad baudžiamąją politiką sudaro ir bausmių vykdymo politika, kuri savo esme nėra savarankiška socialinės politikos dalis. Todėl baudžiamąją politiką galima apibrėžti kaip valstybės veiksmų ir priemonių visumą, nusikalstamumui kontroliuoti ir kaip teigia Vokietijos mokslininkas Johannesas Veselsas (Johannes Wessels),¹ teisiniam gėriui išsaugoti. Valstybės savo baudžiamąją politiką realizuoja per baudžiamosios, bausmių vykdymo teisės bei kitus įvairius nacionalinius teisės aktus.

S. Kurganovas [40, psl. 7, 8] išskyrė istoriškai susiformavusius keturis valstybėse taikytus strateginius kovos su nusikalstamumu variantus. Pirmas variantas, kai tuo pačiu metu griežtinamos baudžiamosios politikos ir bausmių vykdymo politikos priemonės. Tuo laikotarpiu suintensyvėja veikų kriminalizavimo procesas, griežtinama atsakomybė, dėl to daugėja nuteistųjų, o jų išlaikymo sąlygos ir režimas tampa žymiai griežtesniu. Antras variantas, kai yra griežtinamos baudžiamosios politikos priemonės, o švelninamos bausmių vykdymo politikos priemonės. Tuo laikotarpiu griežtinamos bausmės ir didinami jų terminai, kas iššaukia nuteistųjų skaičiaus didėjimą, tačiau švelninamos bausmių atlikimo sąlygos. Trečias variantas - švelninamos baudžiamosios politikos ir griežtinamos

---

¹ Teisiniu gėriu vadinamos svarbios visuomenei gyvenimo socialinės vertybės ir teisiškai pripažinti individo ar visuotiniai interesai, kuriems būtina teisinė apsauga. [36, psl.28]

bausmių vykdymo politikos priemonės. Tuo laikotarpiu vyksta nesunkių nusikalstamų veikų dekriminalizavimas, mažėja laisvės atėmimo bausmių taikymas, dėl to mažėja nuteistųjų skaičius, bet pataisos įstaigose griežtinamas režimas. Ketvirtas variantas - tuo pačiu laikotarpiu yra švelninamos ir baudžiamosios politikos, ir bausmių vykdymo politikos priemonės. Tuo laikotarpiu laisvės atėmimo bausmėmis baudžiami asmenys tik už sunkius nusikaltimus, plačiai taikomos lygtinio nuteisimo ir pirmalaikio atleidimo nuo bausmės vykdymo priemonės ir švelninamos bausmių atlikimo sąlygos. Nesunku suprasti, kad režimo griežtinimo metu nuteistųjų asmenų teisės ir laisvės daugiau yra apribojamos, ir atvirkesnės. Autorius taip pat pripažino, kad Rusijai istorijos tėkmėje teko praktiškai išbandyti visus variantus, ir dažniausiai vėl grįždavo prie pirmojo, kaip „patikimiausio“ varianto. Jeigu demokratinėse ir ekonomiškai išsivysčiusiose šalyse baudžiamosios politikos švelninimas tapdavo kaip ilgalaikė strategija, tai ekonomiškai silpnesnėms šalims griežta baudžiamoji politika su perpildytais kalėjimais būdavo ekonomiškai nebepakeliamas, ir valstybė „pradėdavo“ baudžiamosios ir bausmių vykdymo politikos švelninimo priemonių įgyvendinimą. Kokybinis pokytis dėl nuteistųjų teisių ir laisvių, nepriklausomai nuo valstybėje vykdomos baudžiamosios politikos, įvairiose šalyse prasidėjo XX am. antroje pusėje, kai teigiamą postūmį davė 1957 m. Jungtinių Tautų Ekonominės ir socialinės tarybos patvirtintos „Minimalios standartinės elgesio su kaliniais taisyklės“. Po to sekė ir kitų konvencijų priėmimas, prie kurių prisijungusios šalys turėdavo suderinti savų nacionalinių teisės aktų turinį.

Lietuva po Nepriklausomybės atstatymo, praėjo ne mažą baudžiamosios politikos įgyvendinimo ir reformų kelią. Lietuvos Respublikos Seimo nutarime dėl teisinės sistemos reformos metmenų¹ reglamentuota, kad „baudžiamoji politika orientuojama į platesnį bausmių, nesusijusių su laisvės atėmimu, taikymą“. Mažėjant kaltinamiesiems skiriamų bausmių tokių kaip areštas, laisvės atėmimas ar laisvės atėmimas iki gyvos galvos, mažiau apkraunamos pataisos įstaigos ir nuteistiesiems sudaromos palankesnės galimybės realizuoti jų teises, laisves ir pareigas. Tačiau Lietuvoje buvo laikotarpis, kai buvo deklaruojama viena, o realybė buvo kita. 1999 – 2000 m. asmenų laisvės atėmimo įstaigose skaičius viršijo 14 tūkstančių, ir, anot G. Švedo [31, psl. 85], tai lėmė trys priežastys: a) dažnesnis laisvės atėmimo bausmės taikymas, b) pailgėjęs laisvės atėmimo bausmės vidurkis, c) platus kardamosios priemonės – suėmimo taikymas. Po 2003 m. gegužės 1 d., kai įsigaliojo naujasis Baudžiamasis kodeksas, ji ir toliau gerėjo, bet ne taip sparčiai, kad padėtų pakeistų iš esmės. Kaip teigė G. Sakalauskas [28, psl. 271-272], 2004 m. vidutinė realiai atlikta laisvės atėmimo bausmės trukmė buvo 2 m. ir 6 mėn., o Vakarų Europos valstybėse ji paprastai nesiekia net 6 mėn. Tokiai baudžiamosios politikos išraiškai įtakos turėjo ne tik teisės aktai, bet ir teismų praktika. Tame pačiame šaltinyje G. Sakalauskas nurodo, kad nuo 1998 m. iki 2004 m. teismo nuosprendžiu paskirtos laisvės atėmimo bausmės vidurkis svyravo nuo 4 m. 4 mėn. iki 4 m. 11 mėn. Vertinant visus faktorius, dėl kurių iškilo nuteistųjų skaičius, anot autoriaus, svarbiausiais veiksniais laikytina baudžiamoji politika,

¹ Valstybės žinios, 1998, Nr.61-1736

regioninės tradicijos ir baudimo stilius. Tokia susidariusi situacija net tik finansinė našta valstybei, bet ir ryškūs nuteistųjų teisinės padėties pablogėjimas.

Kaip pozityvų žingsnį baudžiamosios politikos formavimo srityje reikia pažymėti LR Vyriausybės nutarimu 2007 m. vasario mėn. patvirtintą probacijos sistemos Lietuvoje koncepciją.¹

Tai neabejotinai pasitarnaus nuteistojo teisinės padėties naujam kokybiniam pokyčiui, nes sėkmingos probacijos² sistemos patirtį turi JAV [40, psl. 325] bei kitos šalys.

1.3. Bausmių teorija

G.Švedo teigimu „bausmės teorija – tai visuomenėje susiformavęs požiūris į jos paskirtį [12, p. 12]. Analizuodamas bausmės teorijos istorinį pokytį, pirmiausia išskirčiau subjekto – visuomenės sąvokos problemą.

Giliau išnagrinėjus „visuomenės“ sąvoką ir šio termino turinį, galima išvelgti, kad nesant visuomenei kaip vienaalyčiam dariniui, jos požiūris skyla ne mažiau kaip į dvi dalis, tai į delegavusių valdyti požiūrį ir į deleguotų valdyti požiūrį. M. Romeris „visuomenės“ sąvoką aiškino kaip organizuotą socialinį bendravimą arba socialinių junginių visumą, į kurią įeina tiek valstybė, tiek tautinai socialiniai junginiai... [27, p. 2]. Kaip teigė autorius, Žanas - Žakas Ruso (Jean-Jacques Rousseau) savo veikale „Visuomenės sutartis“ išplėtojęs visuomenės sutarties doktriną parodė valstybės valdymo mechanizmą, kai valstybės gyventojai disponuodami subjektyvia teise valdytis, deleguoja atskiriems savo nariams teisę valdyti tam tikrus ekonominius - socialinius procesus. Savo esme teoriškai nesunkiai suprantamas visuomenės sudėties ir jos atskirų sluoksnių galios mechanizmas, praktiškai transformavosi į modelį: - „kas valdo, tas viską gali“. Suprasti galima valdančiųjų pareigą priimant mokesčių įstatymus, bet tokie Lietuvoje keliami klausimai, kaip eutanazija, abortų uždraudimas, tiesioginiai mero rinkimai ir šiandien rodo nuomonių skirtumą ir nenorą susikalbėti tarp šių visuomenės sluoksnių. Turėdamas tokią nuomonę apie deklaruojamą neva išklaustyta visuomenės požiūrį, negalėčiau teigti, kad dabartinėje baudžiamojoje politikoje realizuota bausmės teorija yra tikrasis delegavusiųjų valdyti nuomonės atspindys.

Valstybės pasirinkta ir praktikoje įgyvendinama bausmių teorija daro įtaką ne tik teisėkūrai ir teismų praktikai, bet pačiai bausmių vykdymo sistemai. O tai atsiliepia ir į nuteistųjų teisinę padėtį. Analizuodamas patį bausmių teorijos turinį, išskirčiau jos struktūrizavimą pagal bausmės paskirtį, tai yra, jos esminį tikslą.

Atpildo teorija laikoma seniausia valstybės bausmės paskirtį atspindinti teorija. Rusijoje tokiu rašytiniu pavyzdžiu buvo įstatymų rinkinys vadinamas „Rusiška tiesa“ («Русская Правда»), kuriame

¹ Valstybės žinios, 2007, Nr.27-989

² Probacija – baudžiamosios atsakomybės realizavimo (bausmės vykdymo atidėjimo, lygtinio atleidimo nuo laisvės atėmimo bausmės prieš terminą ir lygtinio paleidimo iš pataisos įstaigų) forma, taikoma nusikaltimą padariusiam asmeniui kaip lygtinio pobūdžio alternatyva paskirtai laisvės atėmimo bausmei ir vykdoma taikant nuteistojo priežiūrą ir teikiant jam socialinę paramą. [Valstybės žinios, 2007, Nr.27-989]

buvo įteisintas kraujo kerštas, tai yra, nužudytojo giminaičiai galėjo mirties bausme nubausti nužudžiusįjį. Ir tai buvo praktikuota iki XV am. [40, psl. 36]. Šios teorijos daugelis valstybių atsisakė, nes užsiiminėti kerštu nėra valstybės funkcija, tačiau mirties bausmės šalininkai šios teorijos renesansą norėtų matyti. Realizuojant principą „gyvybė – už gyvybę“ kalbėti apie nuteistųjų teisės praktiškai netenka. Pasmerktasis myriop dažniausiai ir teturėdavo teisę per maldą pasisveikinti su savo viešpačiu.

[bauginimo teorijos atstovu laikytinas anglų teisės teoretikas, filosofas Džeremis Bentamas (Jeremy Bentham). Šios teorijos esmė yra ta, kad, anot jos šalininkų, bausmės baimė (per jos griežtumą ir terminą) turi sustabdyti nusikaltusiuosius nuo nusikaltimų ateityje. Žinant praktiką, kad kuo griežtesnė bausmė, tuo labiau suvaržomos nuteistųjų teisės, galima daryti išvadą, kad valstybėse, kurios pripažino tokios teorijos veiksmingumą, darė tiesioginę neigiamą įtaką nuteistųjų teisiniam statusui.

Galimybės padaryti nusikaltimą atėmimo teorija remiasi aiškinimu, kad nusikaltėlis turi tam tikrų įgimtų, įgytų ar paveldėtų savybių, kuriomis naudojasi kai daro nusikaltimus. Tokias savybes panaikinus (per kastraciją, amputaciją, deportaciją), galimybė padaryti nusikaltimą išnyksta, o nuteisus mirties bausme - išvis problemų nelieka. Nors teorijos absurdiškumas ir nekelia abejonių, tačiau tenka pripažinti, kad tokios bausmės buvo taikytos ir Lietuvoje ¹, ir Rusijoje ², ir kitose šalyse. Skaudžiausias Lietuvos istorijoje tokios teorijos realizavimo pavyzdys galėtų būti XX am. penktame – šeštame dešimtmėčiuose vykdyti gyventojų trėmimai, apkaltinus juos įvairiais, dažniausiai antivalstybiniais nusikaltimais. Neapsakomus pažeminimus ir kančias turėjo išverti ištremtieji, o jų beteisiškumui apibūdinti sąvoka „nuteistųjų teisės“ tokiu atveju netinkama.

Reabilitacijos teoriją būtų galima priskirti prie pažangiųjų teorijų, kurios turinį sudaro pozityvus individualizuotas nuteistojo poveikis tokiomis priemonėmis kaip psichologinė terapija, profesinis parengimas. Nors pirmą kartą nusikaltėlio pataisymo sąvoką XIX am. pabaigoje pavartojo vokietis V. Štelceris (V. Stelzell), demokratinėse šalyse ji pradėta taikyti XX am. antroje pusėje. Humaniškas požiūris į nuteistąjį, turėjo įtakos ir didesnėms nuteistųjų galimybėms atsirasti, taikant platesnes teises ir laisves.

1.4. Bausmių vykdymo sistemos

Nuteistųjų teisiniam statusui įtaką darė konkrečiose valstybėse taikomos bausmių vykdymo sistemos. Nors dabartinio tipo pirmieji kalėjimai pradėjo veikti 1595 m. Amsterdame, tačiau pirmoji, išbaigta kalinimo sistema, kuri turėjo Pensilvanijos pavadinimą buvo įdiegta 1786 m. Filadelfijoje, kur kvakerių sekta įkūrė naujo tipo kalėjimą – penitenciariją [33, psl. 87]. Po to, 1816 m. susiformavo Oberno sistema, dar vėliau pradėtos taikyti angliškoji ir airiškoji progresyvinės kalinimo sistemos, o XX am. pradžioje buvo sukurta Bostfalio kalinimo sistema. Visos šios sistemos turėjo tam tikrą teorinį

¹ Žagarės dvaro teismas 1691 metais nagrinėjo bylą, kurioje merginai Elžbietai už vagystę, teismas atleido nuo mirties bausmės, įsakė ją išplakti rykštėmis prie gėdos stulpo, nupjauti nosį ir ausį ir išvaryti iš miesto. [26, psl.21].

² Pagal 1497m. Teisyną už pirmą vagystę buvo plakama rimbu ir ištremiama, už antrąją – be plakimo rimbu ir ištrėmimo, buvo nukertama ranka, o už trečiąją vagystę skiriama mirties bausmė [40, psl. 37].

pagrindą, kuriomis buvo bandyta atsakyti į esminį klausimą: kokia turi būti daroma įtaka nuteistajam ir izoliuotam nuo visuomenės asmeniui, kad per įkalinimo laikotarpį jis pakeistų savo elgesį ir gyvenimo įpročius iki visuomenei priimtinių normų? Jeigu Pensilvanijos sistema buvo grindžiama filosofiniu pagrindu, jog kiekvieno žmogaus siela iš prigimties yra gera, tik gyvenimo bei nedorų žmonių įtaka varžo šią prigimtą gerumą [33, psl. 87], tai angliškoji ir airiškoji progresyvosios kalinimo sistemos, mano nuomone, tebuvo valstybės sugalvotos ir nuteistiesiems pasiūlytos „uždaros teritorijos žaidimo taisyklės“, kurių esmė buvo – „būsi surūšiuotas - gerai elgsies - gausi daugiau teisių ir balų – anksčiau išėsi“. Nors šių kalinimo sistemų buvo žymiai aukštesnis humaniškumo lygis, bet šis žaidimas nepanaikina pamatinių neigiamo asmens elgesio motyvų, kurių išdavoje buvo padarytas nusikaltimas. O nuteistajam išėjusiam į laisvę toliau tęsti ankstesnį susitarimą su valstybe jau nebetinka. O kito susitarimo su asmeniu valstybė praktiškai nepasiūlo. Gal būt dėsninga, kad XX am. aštuntame dešimtmetyje progresyvi kalinimo sistema išgyveno krizę ir buvo pripažinta, kad viena iš priežasčių yra „mažas laisvės atėmimo efektyvumas, kurį lemia blogas auklėjamasis darbas, prastas įkalinimo įstaigų personalo parengimas, kontrolės nebuvimas ir perdėtos apsaugos priemonės“ [33, psl. 94].

Kalinimo sistemų nesėkmės¹ būdavo dėl to, kad atsirasdavo skirtumas tarp to, ką darė bei ko siekė valstybė, ir tarp to, koks būdavo rezultatas iš tokios sistemos veikimo. O tas skirtumas susidarydavo dėl to, kad individualiam asmens elgesio pokyčiui įtaką darė ne priverstinis nuteistojo teisių ir laisvių ribojimas, o sąmoningai suvoktas ir asmens priimtas motyvas kitaip elgtis. Nepakankamai yra įvertinamas ir pačių socializacijos bei resocializacijos procesų sudėtingumas. Kaip teigiama internetiniame straipsnyje apie socializaciją, tai nėra „paprastas informacijos užrašymas centrinėje nervų sistemoje kaip kompiuteryje, bet asmenybės raidos (pažinimo, emocijų reguliavimo, socialinio mokymosi) sąlygojamas savivokos (susitapatinimų su svarbiausiais socialiniais vaidmenimis ir savęs vertinimo) procesas.“² Ne be pagrindo Gintautas Sakalauskas [28, psl. 282] atkreipė dėmesį, kad dabar veikiančiame Bausmių vykdymo kodekse išliko pataisos koncepcija, vertindamas tai kaip senosios sistemos relikta, nes asmuo paverčiamas taisytinu objektu. Abejonės suprantamos, todėl ne vienam kyla klausimas: ką daro valstybė su nuteistuoju? Čia atkreipčiau dėmesį į tris aspektus. Pirma, kaip tuos valstybės ir nuteistojo santykius apibrėžti, antra, koks veiksmingiausias būtų to proceso turinys, ir, trečia, kaip įvardinti teigiamą nuteistojo buvimo nelaisvėje rezultatą.

Dėl pirmojo akcento. G.Sakalauskas kritikuodamas „pataisos“ termino naudojimą remiasi Europos kalinimo įstaigų taisyklių aiškinamuoju memorandumu, kuriame pabrėžiama, kad „žymi permaina požiūryje į kalinių priežiūrą įvyko dėl perėjimo nuo režimų, siekiančių paveikti kalinių pažiūras ir elgesį, prie modelio, paremto socialinių sugebėjimų ir asmeninių galimybių vystymosi skatinimu, kas perspektyvoje padėtų jiems sėkmingai grįžti į visuomenę“. Kaip vertinti „vystymosi skatinimą“? Ar tai vienašališkas valstybės poveikis, ar tai valstybės ir nuteistojo konstruktyvi sąveika,

¹ Baudžiamosios politikos, baudžiamosios teisės ir kalinimo sistemos reformą Vakarų Europos valstybėse ir JAV skatino ypač augantis recidyvinis nusikalstamumas, kuris rodė mažą laisvės atėmimo efektyvumą. [33, psl. 93].

² <http://lt.wikipedia.org/wiki/Socializacija>

apie kurią pasisako Julius Dermontas [12, psl. 264] pateikdamas nuteistųjų socialinės reabilitacijos apibrėžimą. Manychiau, tai valstybės ir nuteistojo konstruktyvi sąveika, nes sąvoka skatinimas yra suprantama kaip „kurio nors gyvybės proceso pagreitinimas, stimuliavimas“¹ tikintis iš kitos pusės atsako.

Kalbant apie antrąjį aspektą, parodantį, koku turiniu užpildo ir kokiomis priemonėmis valstybė vykdo konstruktyvią sąveiką su nuteistuoju, galima būtų pasiremti Vokietijos ir kitų valstybių pavyzdžiu, kurios išplėtojo tokių pažangių priemonių taikymą, kurios buvo pagrįstos tarptautiniu mastu pripažintų nuteistųjų teisių ir laisvių įgyvendinimu, psichologine terapija, individualizuotu auklėjamoju ir psichologiniu poveikiu, profesiniu parengimu ir darbu [33, psl. 94, 95]. JAV Niujorko valstijos² Korekcijos įstatymas (Correction Law)³ (toliau tekste – JAV CL) 136 paragrafe nurodomas individualizuotos nuteistojo pataisos programos būtinumas, kurios objektu įstatymas įvardina „kalinių grįžimą į visuomenę su sveikesniu požiūriu į gyvenimą, troškimu būti gerais piliečiais, įgijus įgūdžių ir žinių, kurios padės išlaikyti save ir savo išlaikytinius dorai dirbant.“ Įdomu pažymėti, kad minimo įstatymo tas pats paragrafas deklaruoja, kad „šiam ugdymui kasdien bus skiriama tiek laiko, kiek reikia įgyvendinti įvardytiems tikslams.“ Jau kitame šaltinyje tai detalizuodamas, Rusijos mokslininkas Aleksandras Brilijantovas (Александр Бриллиантов) [40, psl.325] nurodo, kad tokių programų ruošimui pasitelkiama psichiatrų, psichologų, sociologų, pedagogų ir kitų specialistų pagalba. Padarius visapusišką asmens fizinės ir psichinės būklės analizę, įvertinus protinius sugebėjimus ir darbo įgūdžius, paruošiama individualaus elgesio su nuteistuoju ir jos socializacijos bei reabilitacijos programa.

O dėl trečiojo akcento, įvertinančio valstybės ir nuteistojo konstruktyvios sąveikos rezultatą, visgi būčiau šalininkas tos pozicijos, kad žodis „pasitaisyti“ lingvistiniu požiūriu galėtų būti naudojamas teigiamam nuteistojo buvimo pataisos įstaigoje apibūdinti, nes žodis „pasitaisyti“, kaip sangražinė veiksmazodžio „taisyti“ forma, yra tinkamas lietuvių kalboje žodis, nusakantis asmens pastangas pakeisti prieš tai buvusią situaciją ir yra kalboje plačiai vartojamas⁴. O poveikis į objektą žodžiu „taisyti“⁵ dažniausiai vainikuojasi rezultatu „pataisė“. „Pasitaisymo“ savybės objektai neturi.

Apibendrinant galima padaryti išvadą, kad kiekvienas bausmių vykdymo sistemos modelis turėjo savą valstybės ir nuteistojo santykių pobūdį, nuteistųjų teisių ir pareigų turinį, priklausomai nuo vykdytojų suvokimo, kad tas turinys pasitarnaus to nuteistojo pozityviam pasikeitimui.

¹ Internetinis Lietuvių kalbos žodynas <http://www.lkz.lt/startas.htm>

² JAV nėra vieningos federaliniu lygiu suformuotos bausmių vykdymo teisinės sistemos, o kiekviena valstija turi savo įstatymus tuo klausimu. Be to, svarbių teisinio reguliavimo dalykų, kaip nuteistųjų teisinė padėtis, režimas ir laikymo sąlygos, paliekama nustatyti pataisos įstaigų statutuose [40, psl.323].

³ <http://public.leginfo.state.ny.us/>

⁴ Internetinio Lietuvių kalbos žodyno žodžio „taisyti“ reikšmių iliustracija: Netrukus skaitytojo balsas prikimo, jis ėmė painiotis ilguose sakiniuose, bet vėl įtempė jėgas ir pasitaisė skaitydamas V.Myk-Put. Jam reikia pasitaisyti sveikatą, atsigriebti J.Jabl. Bijau, drebu dėl savo nedorybių, bet nenoriu pasitaisyti K.Ž. <http://www.lkz.lt/startas.htm>

⁵ K.Donelaitis „Metai“ „Todėl jau vežimus kaip reik taisykite kožnas / Ir su šakėms bei kabliais atbėkite greitai.“ http://mintys.lt/Kristijonas_Donelaitis_Metai.php

Lietuvoje iki 2003 m. gegužės 1 d. veikusį Lietuvos Respublikos pataisos darbų kodeksą¹ (toliau tekste – PDK) pakeitė Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas, kuris įtvirtino progresyvaus bausmių atlikimo principą. Šių kodeksų teisinio reguliavimo turinys, susijęs su nuteistųjų teisine padėtimi, aptariamas kituose skyriuose.

1.5. Nuteistojo asmens teisinės padėties samprata

Pirmiausia tikslinga apžvelgti, kas laikomas nuteistuoju asmeniu, todėl fizinių ir juridinių asmenų teises galimybes būti nuteistaisiais aptarsiu atskirai.

Fizinis asmuo. Kad fizinis asmuo taptų nuteistuoju, pirmiausia turi būti galimybė jį patraukti baudžiamojon atsakomybėn. Atsakyti už nusikalstamą veiką gali asmuo, kuriam pagal BK 13 str. nuostatas, iki nusikaltimo ar baudžiamojo nusižengimo padarymo buvo suėję šešiolika metų, o to paties straipsnio 2 dalyje numatytais atvejais ir keturiolika metų.

Antra, toks fizinis asmuo turi padaryti nusikalstamą veiką, už kurią yra numatyta atsakomybė baudžiamajame įstatyme, ir teismas nepasinaudojo savo diskrecine teise atleisti asmenį nuo baudžiamosios atsakomybės ar jo atžvilgiu bylą nutraukti.

Trečia, asmuo tampa nuteistuoju nuo to momento kai jo atžvilgiu priimamas apkaltinamasis nuosprendis (BPK 22 str. 4 d.). Atkreiptinas dėmesys, kad nors asmuo tampa nuteistuoju, tačiau jo teisinio statuso turinys pasikeičia tik po priimto nuosprendžio įsiteisėjimo (BPK 336 str. 1 ir 3 dalys). Tokiam nuteistajam yra skiriama bausmė, kurios vykdymas gali būti atidedamas tam tikram laikotarpiui arba bausmė vykdoma iš karto (BPK 339 str. 1 d.).

Formuojant nuteistojo asmens sampratą yra mokslininkų ginčijamasi dėl nuteistojo asmens teisinės padėties sąvokos: koks terminas - „teisinė padėtis“ ar „teisinis statusas“ - turėtų būti vartotinas. Rusijos mokslininkas S. Zubarevas (С. Зубарев) [42, psl. 84] mano, kad sąvokos „teisinė padėtis“ ir „teisinis statusas“ teisės teorijoje laikytini kaip vienareikšmės, nes jo manymu, „nuteistojo teisinis statusas apibrėžiamas kaip teisiškai įtvirtinta nuteistojo padėtis visuomenėje.“ O iš kitos pusės, jo manymu, „teisinio statuso sudėtinė dalis yra socialinis statusas, tai yra, reali nuteistojo padėtis šiuolaikinių visuomeninių santykių sistemoje.“

Kitas Rusijos mokslininkas S.Kurganovas [40, psl. 82] teigia, kad sąvokos „teisinė padėtis“ ir „teisinis statusas“ dažnai vartojamos kaip sinonimai, nors teisės teorijoje tarp šių sąvokų yra skirtumai, tačiau savo šio argumento nedetalizavo.

Tarptautinių žodžių žodyne lingvistiniu požiūriu [10, psl. 701] žodžiai „statusas“ ir „padėtis“ traktuojami kaip sinonimai, nes „statusas [lot. *status* – padėtis, būklė] teisinė padėtis; asmens padėtis visuomenės grupėje arba grupės padėtis didesnėje bendruomenėje“.

---

¹ Valstybės žinios, 1971, Nr. 20-142

Internetiniame Lietuvos Respublikos terminų banke¹ žodis „padėtis“ informacijos srityje apibūdinamas kaip „objekto vieta ekrane, lange, puslapyje (absoliuti arba santykinė – kitų objektų atžvilgiu).“ Termino autoriai atkreipia dėmesį, kad šis žodis nevertotinas būsenos prasme. Tame pačiame šaltinyje žodis „statusas“ informacijos srityje apibūdinamas, kaip „objekto (programos, sistemos, įtaiso) būseną, apibūdinanti jo vietą tarp kitų panašių objektų, suteikianti objektui tam tikrus prioritetus, privilegijas. Sakoma, kad tam tikras statusas suteikiamas arba panaikinamas, o žodžio „būseną“ apibrėžtis suformuluojama kaip „objekto (programos, sistemos, įtaiso) savybė konkrečiu momentu. Atliekant veiksmus su objektu, jo būseną gali būti keičiama“.

Internetiniame Lietuvių kalbos žodyne² viena iš žodžio „padėtis“ reikšmių yra „*kieno nors buvimo erdvėje situacija*“, dar papildyčiau buvimo erdvėje ir laike situacija. Iš to daryčiau išvadą, kad žodžiu „padėtis“ nusakoma dinamiškai besikeičianti situacija, kuriai įtaką daro įvykę teisiniai faktai, o situacijos pokytis pakeičia prieš tai buvusį, nekitusį teisinį asmens „statusą“. Kaip pavyzdys galėtų būti šachmatai. Su kiekvienu figūros paėjimu keičiasi padėtis šachmatų lentoje, kol pagaliau kažkuris žaidėjas įgyja pralaimėjusiojo statusą, kurio iki tol neturėjo. Teisiniu statusu laikyčiau visumą savybių, kurias turi ir kuriomis disponuoja konkretus asmuo.

Pats nuteistųjų teisinės padėties sąvokos turinys skirtingų mokslininkų yra įvairiai formuluojamas.

G. Švedas [32, psl. 152] teigia, kad „nuteistojo teisinė padėtis – tai subjektyvios teisės, laisvės ir pareigos, kurias įgyja nuteistasis asmuo įsiteisėjus apkaltinamajam teismo nuosprendžiui, kuriuo paskirta bausmė“. Iš pirmo žvilgsnio gal būt susidaro nuomonė, kad šiame lakoniškame apibrėžime neatskleisti keli šiai sąvokai svarbūs požymiai, tai: a) ne visos nuteistojo subjektyvios teisės ir laisvės yra įgyjamos po nuosprendžio įsiteisėjimo, dalis jų buvo ir lieka asmeniui tapus nuteistuoju, b) įgytosios naujos subjektyvios teisės ir laisvės savo turiniu yra apribotos, c) naujai atsiradusios pareigos yra būdingos tik tapus nuteistuoju, d) tokios nuteistojo teisinės padėties veikimas yra terminuotas – iki nuteistasis atliks jam paskirtą bausmę. Autoriaus pateiktas apibrėžimas, kuriame nuteistojo asmens teisinė padėtis atskleidžiama per „įgytas“ teises ir pareigas, galėtų būti priskirtinas prie nuteistojo asmens teisinės padėties apibūdinimo siaurąja prasme. Tačiau į pateiktą sąvoką žiūrint sistemiškai ir išanalizavus žodžių „įsiteisėjus apkaltinamajam teismo nuosprendžiui, kuriuo paskirta bausmė“ turinį, apibrėžime galima išvelgti ir platesnį turinį. Tai galima pagrįsti argumentais. LR Konstitucijos³ 109 str. tik teismams suteikia teisę vykdyti teisingumą, o BK 303 str. 2 dalyje yra numatyta, kad teismo apkaltinamuoju nuosprendžiu „kaltinamasis pripažįstamas kaltu dėl baudžiamajame įstatyme numatytos nusikalstamos veikos padarymo“. LR baudžiamojo kodekso specialiosios dalies straipsniuose yra nurodomos, kurios asmenų veikos laikomos nusikalstamomis, o to paties kodekso

¹ <http://terminai.vlkk.lt:10001/pls/tb/tb.search> [2007 02 10]

² <http://www.lkz.lt/startas.htm> [2007 02 10]

³ Valstybės žinios, 1992, Nr. 33-1014

bendrosios dalies skyrius „Bausmė“ nurodo ir bausmių rūšis, ir jų charakteristikas (apimtis, dydžius, terminus), kurias ir turi atlikti nuteistasis. LR bausmių vykdymo kodeksas, priklausomai, kokia bausmė skirta (areštas, viešieji darbai, terminuotas laisvės atėmimas) ir kokiai grupei (paprastajai, palengvintajai ar drausmės) nuteistasis priskiriamas, ir numato nuteistojo teisių ir pareigų apribojimo turinį. Kitaip tariant, kol neįvykdyta teismo paskirtoji bausmė, nuteistasis turi terminuotai veikiančius savo teisių ir laisvių apribojimus.

Jonas Blaževičius [12, psl. 128] formuluoja kitokį nuteistųjų teisinės padėties apibrėžimą. Anot jo, „nuteistųjų teisinė padėtis – tai konstitucinių, pilietinių ir nuteistiems bausmių vykdymo įstatymų suteiktų bendrųjų ir specialiųjų teisių visuma, priklausanti nuo paskirtosios bausmės rūšies, jos tikslų ir nuteistojo elgesio vykdant (atliekant) bausmę.“ Pozityvu tai, kad autorius atskleidė principą, jog nuo paskirtos bausmės priklauso teisinio statuso turinys, tačiau autorius, susikoncentravęs ir detaliam išskleidęs nuteistojo teisių visumą, sąvokoje neatskleidė kitų neabejotinų nuteistojo teisinės padėties elementų - laisvės ir pareigos, o be to, autorius nenurodo teisinės padėties atsiradimo ir pasibaigimo pagrindo.

Rusijos mokslininko S. Zubarevo [42, psl. 94] nuomone, „nuteistojo teisinė padėtis apibūdinama kaip visuma specifinių juridinių elementų (teisių ir pareigų, teisėtų interesų ir teisinių apribojimų), nustatančių nuteistųjų padėties turinį, atliekant vienos ar kitos rūšies baudžiamąją bausmę“. Pozityvu yra tai, kad autorius nurodo, jog tokia nuteistojo teisinė padėtis būna bausmės atlikimo laikotarpiu, ir kad pagal atskiras bausmes yra atskiros nuteistojo teisės ir pareigos. Be to, sąvokoje pastebime išskirtus keturis juridinius elementus, iš kurių dviem savarankiškais elementais – teisėti interesai ir teisiniai apribojimai - išplečia nuteistojo teisinės padėties turinį.

Kitas Rusijos atstovas S. Kurganovas [40, psl. 82] teigia, kad „nuteistojo teisinė padėtis (statusas) suprantamas kaip teisių, teisėtų interesų ir pareigų visuma, kurios nuteistiesiems suteikiamos (įgyja) kaip bausmės vykdymo ir kitų teisinių santykių subjektai.“ Pozityvu šioje sąvokoje tai, kad autorius nurodo, jog nuteistojo teisinė padėtis subjektui atsiranda ne tik iš bausmės vykdymo, bet ir kitų teisinių santykių.

Teisės aktuose taip pat galima rasti nuteistųjų asmenų teisinės padėties sąvokas. BVK 10 str. reglamentuoja, kad „bausmes atliekantys Lietuvos Respublikos piliečiai turi visas Lietuvos Respublikos piliečiams įstatymų nustatytas teises, laisves ir pareigas su apribojimais, kuriuos numato Lietuvos Respublikos įstatymai ir teismo nuosprendis.“ Šiame apibrėžime išskirčiau du pozityvius dalykus, tai, pirma, žodis „apribojimai“ sąvokoje naudojamas kaip suvaržymo laipsnį apibūdinantis terminas, ir, antra, šioje sąvokoje nurodoma, kad tik „Respublikos įstatymai ir teismo nuosprendis“ gali numatyti nuteistųjų teisinės padėties turinį.

Rusijos Federacijos bausmių vykdymo kodekso¹ (toliau tekste – RF BVK) 10 str., kuriame atskleidžiami nuteistųjų teisinės padėties pagrindai, sako, kad „Rusijos Federacija gerbia ir saugo nuteistųjų teises, laisves ir teisėtus interesus, užtikrina teisėtą jų pataisymo priemonių naudojimą, jų teisinę apsaugą ir asmeninį saugumą bausmės vykdymo metu.“ Šioje sąvokoje į nuteistųjų teisinės padėties pagrindus įeina ne tik subjektinių teisių išvardinimas, bet ir bausmių vykdymo teisinių santykių kito subjekto – valstybės – deklaruojamas įsipareigojimas užtikrinti tokių teisių tinkamą įgyvendinimą.

Prieš pateikiant apibendrintą nuteistųjų teisinės padėties apibrėžimą, tikslinga dar atskleisti atskirų autorių savuosiuose apibrėžimuose naudotų naujų teisės institutų turinį.

Jau minėtas Rusijos atstovas S. Kurganovas [40, psl. 91-92] teisėtą interesą aiškina, kaip teisės normomis suteiktą galimybę įgyti kokius nors materialinius ir dvasinius gėrius, kurie gali atsirasti ir būti įgyvendinami tam tikrais nuteistojo siekais, dažniausiai per jo elgesį ar atitinkamus veiksmus. Teisėtus interesus kaip vieną iš nuteistųjų teisinės padėties elementų išskiria ir J.Blaževičius [12, psl.128 - 129]. Jis pateikia ir teisėtų interesų apibrėžimą, tačiau jau mano minėtame nuteistųjų asmenų teisinės padėties apibrėžime teisėtų interesų instituto nenurodo. LR bausmių vykdymo kodeksas teisėtų interesų instituto taip pat neišskiria kaip savarankiško, tačiau minėto kodekso 9 str. atskleidžiantis progresyvaus bausmių atlikimo principo turinį, nurodo, kad nuteistųjų teisinė padėtis, atsižvelgiant į jų elgesį bausmės atlikimo metu, gali būti švelninama arba griežtinama, o BVK 130 str. 1 dalyje galima rasti net teisėtų interesų reguliavimo pavyzdį, nes pasakyta, kad „...atliekantys laisvės atėmimo bausmę nuteistieji, kurie stropiai dirba, turi teisę į keturiolikos kalendorinių dienų nemokamas atostogas per vienerius metus.“ Tačiau teisėtų interesų institutą įvertinus per teisinių santykių turinį, kyla abejonės, ar jį galima traktuoti kaip savarankišką nuteistojo teisinės padėties elementą. Alfonsas Vaišvila [34, psl.332], analizuodamas teisinių santykių turinio vieną iš elementų – subjektinę teisę, išskiria trijų leidimų vienybę, iš kurių vienas apibūdinamas, kaip „leidimas pačiam elgtis taip, kaip nustatyta teisės akte, - naudotis tam tikru visuomenės gėriu (subjektinės teisės objektu)“. Iš vienos pusės, šios sąvokos turinio panašumas (įvertinus nuteistojo galimybių ribotumą) su teisėtų interesų turiniu, leidžia daryti išvadą, kad teisėti interesai yra teisių, šiuo atveju – subjektinių teisių viena iš sudedamųjų dalių. Tačiau iš kitos pusės, įvertinus tą faktorių, kad bausmių vykdymo procese kryptingas, sąmoningas ir pozityvus nuteistojo elgesys ir su tuo susijęs jo teisinės padėties turinio pokytis yra labai svarbūs, teisėtų interesų institutas galėtų būti išskirtas kaip savarankiškas elementas.

Jau minėtame S. Zubarevo nuteistųjų teisinės padėties apibrėžime greta „teisių ir pareigų, teisėtų interesų“ yra pavartotas „teisinių apribojimų“ institutas, kurį autorius aiškina kaip nuteistojo asmens susilaikymą nuo teisei prieštaraujančio elgesio [42, psl. 93]. Palyginus šią sąvoką su A.Vaišvilos pateiktu [34, psl. 334] antruoju teisinių santykių turinio elementu – teisine pareiga, matome, kad pastaroji sudaro tris įpareigojimus, iš kurių vienas yra – „nekliudyti subjektinės teisės turėtojui

---

¹ <http://ntc.duma.gov.ru/bpa/>

naudotis gėriu (teisės objektu), į kurį jis turi teisę“. Čia taip pat galima daryti išvadą, kad tai pareigos sudėtinis elementas, nereikalaujantis, kad „teisinio apribojimo“ institutas būtų išskirtas kaip savarankiškas nuteistųjų teisinės padėties elementas.

Jau minėtame BVK 10 str. sąvoka „apribojimais“ vartojama kitokia reikšme. Kalbant, kad nuteistieji turi „teises, laisves ir pareigas su apribojimais“ suprantame, kad apribojimas čia suvokiamas ne kaip savarankiškas nuteistųjų teisinės padėties turinį apspindintis institutas, o kaip institutas nusakantis teisių ir laisvių suvaržymo laipsnį. Ir priešingai, teisinės sistemos reformos metmenų naujoje redakcijoje¹ įtvirtintas principas „geras elgesys - daugiau teisių ir lengvatų, blogas elgesys - mažiau lengvatų“ (šis principas yra įgyvendintas dabar galiojančiame Bausmių vykdymo kodekse), leidžia daryti išvadą, kad lengvata yra suprantama ne kaip savarankiškas nuteistųjų teisinės padėties turinį atspindintis institutas, o nuteistojo teisių ir laisvių išplėtimo laipsnis.

Šio darbo autoriaus nuomone, nuteistųjų teisių ir pareigų, plačiąja prasme, turinys turėtų būti įvardijamas kaip „nuteistųjų teisinis statusas“, o tą dinaminį pokytį laike, atsiradus tam tikriems teisiniams faktams, tikslinga vadinti „nuteistojo teisine padėtimi“, ir įvertinus šio skyriaus argumentus, būtų galima apibrėžti, kad *nuteistojo fizinio asmens teisinis statusas – visuma subjektyvių teisių, laisvių, pareigų ir teisėtų interesų su apribojimais ar lengvatomis, kurias nuteistasis asmuo, atliekantis vienos ar kitos rūšies bausmę, įsigaliojus apkaltinamajam nuosprendžiui, turi nepakitusias, pasikeitus jo teisinei padėčiai, yra suteikiamos naujos įstatymais ar teismo nuosprendžiu ir gali būti įgyjamos, priklausomai nuo nuteistojo elgesio.*

Juridinis asmuo. Juridinio asmens subjektiškumas skiriasi nuo fizinio asmens. Deivido Soloveičiko monografijoje [30, psl. 62] aprašomos atskirų šalių teisės teoretikų besitęsiančios diskusijos apie juridinių asmenų galimybę būti civilinės bei baudžiamosios teisės civilinių, ekonominių bei teisinių santykių subjektais, su iš to išplaukiančiomis teisėmis, pareigomis ir atsakomybe. Be to, autorius daug dėmesio skiria juridinio asmens kaip nusikaltimo subjekto pripažinimo klausimui [30, psl.77 – 95]. Tebevykstant tarp doktrinų „žodžių ir argumentų mūšiu“, Lietuvos įstatymų leidėjas BK 20 str. numatė juridinių asmenų baudžiamosios atsakomybės sąlygas, o BK 43 str. baigtinį bausmių sąrašą. Išspręsti juridinių asmenų atsakomybės klausimą įpareigojo ir Baudžiamosios teisės konvencija dėl korupcijos², kurios 18 str. nurodo, kad „kiekviena Šalis priima reikiamus teisės aktus ir imasi kitų būtinų priemonių, kad užtikrintų galimybę patraukti atsakomybėn juridinius asmenis už pagal šią Konvenciją nustatytus aktyviojo kyšininkavimo, prekybos poveikio ir pinigų plovimo baudžiamuosius nusikaltimus, kuriuos jų naudai įvykdo fizinis asmuo, veikdamas individualiai arba kaip juridinio asmens organo dalis, juridiniame asmenyje užimantis vadovaujančią padėtį“.

Ar vartotinas baudžiamojo proceso institutas „nuteistasis“ kalbant apie juridinį asmenį? Nors pagal Lietuvoje įtvirtintą realistinės doktrinos juridinio asmens sampratą, jis gali būti teisinių santykių

¹ Valstybės žinios, 1998, Nr. 61-1736

² Valstybės žinios, 2002, Nr. 23-853

subjektu [30, psl. 65], tačiau neturėdamas „materialaus kūno“ pats, tiesiogiai savo interesų apginti negali, todėl tą daro per įgaliotus atstovus. Todėl BPK 55 str. 2 dalyje ir yra numatyta norma, kad baudžiamosiose bylose juridinio asmens atstovu gali būti juridinio asmens vadovas arba įgaliotas darbuotojas ar advokatas. Jau minėto BK 20 str. 2 dalyje yra apibrėžtos juridinio asmens baudžiamosios atsakomybės ribos, tai yra, „juridinis asmuo atsako už fizinio asmens padarytas nusikalstamas veikas tik tuo atveju, jeigu nusikalstamą veiką juridinio asmens naudai arba interesais padarė fizinis asmuo, veikęs individualiai ar juridinio asmens vardu“. Šia norma yra įtvirtinamas dualistinis nusikaltimo subjekto modelis. O iš viso jau turime tris asmenis: juridinį asmenį, asmenį, kuris padarė nusikalstamą veiką ir juridinio asmens įgaliotą atstovą. Vertinant situaciją baudžiamojo proceso dalyvių kontekste, juridinis asmuo negalėtų būti nuteistuoju, nes jam nebuvo pareikštas kaltinimas, todėl jis nebuvo kaltinamuoju. O kaip jau minėjau, tik kaltinamasis, dėl kurio yra priimtas apkaltinamasis nuosprendis, tampa nuteistuoju. Tačiau vertinant situaciją sistemiškai, matome, kad subjektinės teisės ir pareigos negali „kabėti ore“, jas gali turėti konkretūs teisinių santykių dalyviai. Teisių ir pareigų turinys ne tik parodo teisinių santykių pobūdį, bet ir atskirų subjektų teisinę padėtį. Jei juridiniai asmenys, turėdami tam tikras teises ir pareigas, gali turėti „likviduojamos bendrovės“¹ (LR akcinių bendrovių įstatymas 73 str. 7 dalis) teisinę padėtį, tai šio darbo autoriaus nuomone, vadovaujantis analogijos principu, galima ir „nuteistojo juridinio asmens“ teisinę padėtis.

Įvertinant juridinio asmens situaciją, kai patraukus jį baudžiamojon atsakomybėn, paskirtosios bausmės iš esmės sukuria tik pareigas², tai būtų galima apibrėžti, kad *nuteistojo juridinio asmens teisinis statusas – visuma teisinių pareigų, kurias, priklausomai nuo teismo paskirtos bausmės, po nuosprendžio įsigaliojimo, turi nustatytais terminais įvykdyti nubaustasis juridinis asmuo.*

Nors šio darbo autorius laikosi nuomonės, kad tinkamesnis analizuojamojo teisės instituto sąvoka būtų „nuteistojo asmens teisinis statusas“, tačiau įvertinus tai, kad tiek teisės aktuose, tiek specialioje literatūroje naudojama sąvoka „nuteistojo asmens teisinė padėtis“, pasirinktos temos analizės ir lyginimo patogumui, kituose šio darbo skyriuose naudosis terminą – nuteistojo asmens teisinė padėtis.

Apibendrinant šį skyrių galima daryti išvadą, kad šimtmečiais skaičiuojamas nuteistojo asmens teisinės padėties instituto vystymasis, šiandien dar nėra įgavęs nusistovėjusio turinio ir yra tolimesnių mokslininkų diskusijų objektu.

2. Veiksniai, darantys įtaką nuteistojo asmens teisei padėčiai

Valstybėje įtvirtinta nuteistųjų teisinė padėtis, iš esmės priklauso nuo daugelio faktorių, tai: visuomenės požiūrio ir teismų praktikos konkrečioje valstybėje, tarptautinės teisinės sistemos ir tarptautinių įsipareigojimų, nacionalinės teisinės sistemos ir joje numatytos baudžiamosios ir bausmių

¹ LR akcinių bendrovių įstatymas (Valstybės žinios, 2003, Nr. 123-5574)

² Paskyrus bausmę – ją sumokėti, apribojus veiklą – uždaryti teismo nurodytą padalinį, priėmus teismo nuosprendį dėl likvidavimo – juridinį asmenį likviduoti.

vykdymo politikos bei taikomos bausmių atlikimo sistemos. Atskirai nagrinėtinas ir nuteistojo elgesys, kaip veiksnys darantis įtaką jo teisinei padėčiai. Dalį šių faktorių aptariau pirmajame skyriuje, nagrinėdamas nuteistojo asmens teisinės padėties istorinę raidą, todėl šiame skyriuje aptarsiu dar neaptartus faktorius.

2.1. Teisinis reguliavimas

Nuteistojo asmens teisinė padėtis yra vienas iš bausmių vykdymo teisės institutų, kurio teisės normomis yra reguliuojami bausmę vykdančios institucijos ir nuteistojo asmens teisiniai santykiai. Kadangi šis institutas apima specifinę, detaliai valstybės reguliuojamą viešosios teisės sritį, todėl teisės normų gausa įvairiuose teisės šaltiniuose yra vienas šio instituto požymių. Tik atskiri poįstatyminiai aktai reguliuoja grynai nuteistojo asmens teisinės padėties įgyvendinimo klausimus, o apskritai šio instituto teisės normos yra dalis veikiančių teisės aktų, kurie reguliuoja visuminį bausmių vykdymo procesą. Dėl šios priežasties analizuojami tie teisės aktai, kurių normos vienaip ar kitaip susiję su nuteistojo asmens teisinės padėties reguliavimo klausimais. Šio darbo autorius nekelia uždavinio šiame ir kituose skyriuose inventorizuoti ir išvardinti visus tarptautinius bei nacionalinius teisės aktus, o apsiribos analize pagrindinių bei tų teisės aktų, kurie padės atskleisti autoriaus nuomonę apie nuteistųjų asmenų teisinės padėties problemas.

Galimus teisės šaltinius, reguliuojančius bausmių vykdymo klausimus, suskirstyčiau į tris grupes, tai: a) tarptautiniai teisės aktai, b) Europos Sąjungos teisės aktai, c) nacionaliniai teisės aktai.

Tarptautiniai teisės aktai. Lietuva, būdama tarptautinės demokratinės bendruomenės narė, Europos Sąjungos narė bei pasirašiusi tarptautines sutartis ar ratifikavusi konvencijas, įpareigoja nacionaliniuose teisės aktuose įtvirtinti tarptautinėje praktikoje veikiančias normas ir taip įgyvendinti tarptautinės viešosios teisės turinį. Tarptautinis teisės aktas gali būti Lietuvos Respublikos teisinės sistemos dalimi tik tada, kai jį kaip tarptautinę sutartį ratifikavo Lietuvos Respublikos Seimas. Tokia nuostata yra įtvirtinta šalies Konstitucijos 138 str. 3 dalyje. Tačiau LR tarptautinių sutarčių įstatymo¹ 9 str. 1 dalis numato, kad tarptautines sutartis, kurioms Lietuvos Respublikos Konstitucija, šis įstatymas arba pati sutartis nenumato ratifikavimo procedūros, tvirtina Lietuvos Respublikos Vyriausybė. Matant skirtingą šių teisės aktų reguliavimą, ginčytina, ar jos yra šalies teisinės sistemos dalis?

G.Švedas siūlo tarptautines sutartis metodologiškai suskirstyti į tris grupes [32, psl. 92], tai: a) dvišalės Lietuvos Respublikos tarptautinės sutartys, b) Jungtinių Tautų Organizacijos konvencijos, rekomendacijos ir rezoliucijos, c) Europos Tarybos konvencijos, rekomendacijos ir rezoliucijos.

Iš dvišalių tarptautinių sutarčių pažymėtina „Lietuvos Respublikos ir Šventojo Sosto sutartis dėl santykių tarp Katalikų bažnyčios ir valstybės teisinių aspektų“.² Šia sutartimi Lietuvos Respublika

¹ Valstybės žinios, 1999, Nr. 60-1948

² Valstybės žinios, 2000, Nr. 67- 2014,2022

pripažįsta ir garantuoja Katalikų Bažnyčios teisę teikti sielovados paslaugas be kitų objektų ir laisvės atėmimo vietose.

Lietuva yra ratifikavusi keletą Jungtinių Tautų Organizacijos konvencijų, iš kurių pažymėtinos:

- JT Generalinės Asamblėjos 1948 m. priimta Visuotinė žmogaus teisių deklaracija¹. Lietuva prisijungė prie šios deklaracijos 1991 m. kovo 12 d. Laikotarpiu po Antrojo pasaulinio karo tai buvo labai progresyvus tarptautinis aktas, ir kurio nuostatos buvo perkeltos į 1992 m. referendumu priimtą šalies Konstituciją,

- JTO 1966 m. priimtas Tarptautinių pilietinių ir politinių teisių paktas², kurį Lietuva ratifikavo 1992 m. vasario 20 d. Šio pakto 10 str. 1 dalis reglamentuoja, kad su visais asmenimis, kuriems atimta laisvė, turi būti elgiamasi humaniškai ir gerbiant prigimtinių žmogaus asmenybės orumą, o Pakto 14 str. 6 dalis užtikrina teisę, jog teismui padarius klaidą, pagal kurią asmuo galutiniu sprendimu nuteistas už baudžiamojo nusikaltimo padarymą ir jo apkaltinamasis nuosprendis vėliau panaikintas ar jam suteikta malonė dėl to, tai nubaustam pagal tokį nuosprendį asmeniui atlyginama pagal įstatymą,

- Jungtinių Tautų Organizacijos 1984 m. gruodžio 10 d. priimta Konvencija prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ir baudimą.³ Pagal šią konvenciją, kiekviena valstybė, ratifikavusi ją, imasi veiksmingų įstatymų leidybos, administracinių, teisminių arba kitų priemonių, kad būtų užkirstas kelias kankinimo veiksams, bet kurioje jos jurisdikcijai priklausančioje teritorijoje,

- Jungtinių Tautų Organizacijos priimtos Standartinės minimalios elgesio su kalintais taisyklės⁴. Pirmojoje jos dalyje išdėstyti bendrieji reikalavimai dėl įkalinimo patalpų, drabužių, maisto, medicininio aptarnavimo, tvarkos ir nuobaudų, bendravimo su artimaisiais, o antroje dalyje patvirtinti reikalavimai pagal atskiras asmenų kategorijas, tokias kaip nuteistieji laisvės atėmimu, nuteistieji, turintys sveikatos sutrikimus, areštuoti ar laukiantys teismo asmenys.

Iš Europos Tarybos konvencijų pažymėtinos 1950 m. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija su papildomais protokolais⁵. Lietuva šią konvenciją pasirašė 1993m. gegužės 14 d., o ji įsigaliojo 1995m. birželio 20 d. Šioje konvencijoje yra įtvirtintos pagrindinės žmogaus teisės ir laisvės (teisė į laisvę ir asmens neliečiamybę, teisė į minties, sąžinės ir religijos laisvę, teisė laisvai reikšti savo mintis ir įsitikinimus, teisė pasinaudoti efektyvia teisine gynyba ir kt.), kurias turi užtikrinti konvenciją ratifikavusi šalis. Tiesiogiai šioje konvencijoje įtvirtinamos nuteistiesiems asmenims aktualios tokios teisės, kaip draudimas būti kankinamam ar patirti nežmonišką ar žeminantį jo orumą elgesį. Be to, šios konvencijos ir protokolų pagrindu 1998 m. įsteigtas nuolat veikiantis Europos Žmogaus Teisių Teismas.

¹ Valstybės žinios, 2006, Nr. 68-2497

² Valstybės žinios, 2002, Nr. 77-3288

³ Valstybės žinios, 1991, Nr. 27-732

⁴ Priimtos 1955 m. Ženevoje pirmajame JT kongrese nusikaltimų prevencijos ir elgesio su nusikaltėliais klausimais ir patvirtintos Ekonominės ir socialinės tarybos 1957 m. liepos 31 d. ir 1977 m. gegužės 13 d. rezoliucijose 663 C (XXIV) ir 2076 (LXII). <http://www.un.org/russian/document/convents/prison.htm> [2007 02 17]

⁵ Valstybės žinios, 1995, Nr. 40-987, Valstybės žinios, 2000, Nr.96 - konsoliduotas tekstas

Dar viena svarbi konvencija, užtikrinanti nuteistųjų asmenų teises, tai 1987 m. Europos Konvencija prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ir baudimą bei jos 1993 m. pirmasis ir antrasis protokolai.¹ Pagal šią konvenciją įsteigta Europos komisija prieš kankinimus ir žiaurų elgesį, kuri inspektuoja konvencijos šalių įkalinimo įstaigas ir teikia joms oficialias ataskaitas.

2006 m. sausio 11 d. Europos Tarybos Ministrų komitetas atsižvelgdamas į tai, kad būtų atsispindėti pokyčiai, kurie įvyko baudžiamojame srityje, nuosprendžių praktikoje ir bendrame Europos kalėjimų valdyme, priėmė rekomendaciją Nr. R (2006) 2 „Dėl Europos kalėjimo taisyklių“, kuria buvo pakeista ankstesnė Ministrų komiteto rekomendacija Nr. R (87) 3 „Dėl Europos kalėjimo taisyklių“.

Europos Sąjungos teisės aktai. Pagal Lietuvos Respublikos Konstitucinį akto „Dėl Lietuvos Respublikos narystės Europos Sąjungoje“² 2 str., Europos Sąjungos teisės normos yra sudedamoji Lietuvos Respublikos teisinės sistemos dalis. Jeigu tai kyla iš sutarčių, kuriomis grindžiama Europos Sąjunga, Europos Sąjungos teisės normos taikomos tiesiogiai, o teisės normų kolizijos atveju jos turi viršenybę prieš Lietuvos Respublikos įstatymus ir kitus teisės aktus. Tai jau kitoks teisinis reguliavimas nei tradicinių tarptautinių teisės aktų.

Iš pirminių Europos Sąjungos teisės aktų galima būtų paminėti Konsoliduotą Europos Bendrijos steigimo sutartį³, kurios 17 str. užtikrina, kad Sąjungos piliečiai naudojasi šios Sutarties suteiktomis teisėmis ir atlieka jos nustatytas pareigas. O Konsoliduotos Europos Sąjungos sutarties⁴ 6 str. konstatuoja, kad Sąjunga yra grindžiama laisvės, demokratijos, pagarbos žmogaus teisėms ir pagrindinėms laisvėms bei teisinei valstybės principais, t. y. principais, kurie valstybėms narėms yra bendri. Sąjunga gerbia pagrindines teises, kurias užtikrina 1950 m. lapkričio 4 d. Romoje pasirašyta Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija ir kurios kyla iš valstybėms narėms bendrų konstitucinių tradicijų kaip bendri Bendrijos teisės principai.

Iš antrinės teisės aktų, kuriuos sudaro reglamentai, sprendimai bei direktyvos, su baudmių vykdymo teise yra susijęs tik 2001 m. kovo 15 d. Tarybos pagrindų sprendimas 2001/220/TVR dėl nukentėjusiųjų padėties baudžiamosiose bylose.⁵ Pagal šio sprendimo 17 str. kiekviena valstybė narė turėjo įteisinti įstatymais ir kitais teisės aktais reikalingas normas, kad būtų laikomasi šio pagrindų sprendimo. Norma dėl informavimo nukentėjusįjį apie nuteistojo paleidimą yra įtvirtinta BVK 180 str. 8 dalyje.

Nacionaliniai teisės aktai. Lietuvos teisinė sistema, būdama kontinentinės teisinės sistemos dalimi, yra kodifikavusi daugelio teisės šakų teisės aktus, tame tarpe baudžiamosios, baudžiamojo proceso, baudmių vykdymo teisės, ir yra vientisa, darni valstybėje galiojančių teisės šakų ir institutų

¹ Valstybės žinios, 1998, Nr. 86-2392, 86-2393

² Valstybės žinios, 2004, Nr. 111-4123

³ Valstybės žinios, 2004 01 03, Nr. 2-2

⁴ Valstybės žinios, 2004 01 03, Nr. 2-2

⁵ http://www3.lrs.lt/pls/inter1/dokpaieska.showdoc_l?p_id=39814&p_query=&p_tr2=2 [2007 02 17]

visuma [9, psl. 35]. Atskirai pažymėtina konstitucinės teisės, kaip sudėtinės nacionalinės teisinės sistemos dalies reikšmė, nuteistųjų asmenų teisei padėčiai reguliuoti.

Lietuvos Respublikos Konstitucijoje, kaip pagrindiniame įstatyme yra nurodoma, kad žmogaus teisės ir laisvės yra prigimtinės (18 str.), o žmogui atimti laisvę galima tik įstatyme numatytais pagrindais ir procedūromis (20 str.), draudžiama žmogų kankinti, žaloti, žeminti jo orumą, žiauriai su juo elgtis, taip pat nustatyti tokias bausmes (21 str.). Be to, Konstitucijoje yra įvardintos ir kitos prigimtinės žmogaus teisės ir laisvės, kurios nuteistajam asmeniui lieka įsiteisėjus apkaltinamajam nuosprendžiui.

Įdomu pažymėti, kad visos (iki dabartinės) Lietuvoje veikusios konstitucijos, įskaitant ir Pagrindinį Laikinąjį Įstatymą, tekstuose apsiribojo tik suėmimo tvarkos sureguliuoimu [35, 17-117], ir tik dabartinės Konstitucijos 31 str. išplečia teisinį reguliavimą apimdamas ir bausmės skyrimo tvarką ir nustatydamas, kad „bausmė gali būti skiriama ar taikoma remiantis tik įstatymu“. Lingvistiniu požiūriu pacituoto sakinio alternatyva „skiriama ar¹ taikoma“ suponuoja į dvi supratimo alternatyvas:

- pirma, jei žodžiai „skiriama“ ir „taikoma“ yra visiškai sinonimai², tai galima būtų teigti, kad Konstitucija sureguliuo tik vieną dalyką, t. y. tik įstatyme gali būti išvardintos bausmių baigtinis sąrašas, jų turinys, dydis ir skyrimo tvarka,

- antra, jei žodžiu „taikoma“ norėta sureguliuoti įstatymu paskirtosios bausmės taikymo tvarką, tai yra, kad ir taikymo mechanizmai turi būti tik įstatyme, tai būtų galima teigti, kad Konstitucijoje be bausmės skyrimo įstatyminio sureguliuoimo taip pat yra įtvirtinta imperatyvi - tik įstatyminė bausmių vykdymo reguliavimo teisė.

Šios versijos laikosi ir LR Konstitucinio teismas³, konstatuodamas, kad „ši Konstitucijos nuostata reiškia, kad bausmė gali būti skiriama **ir** (pažymėta *autoriaus*) taikoma remiantis ne bet koku teise aktas, o tik įstatymu“. Taigi Konstitucinis Teismas, aiškindamas 31 str. 4 dalies turinį, atsisakė alternatyviojo „ar“ jungtuko.

Lietuvos Respublikos Konstitucijos komentare [8, psl. 249-252] minėtų žodžių reikšmės yra atskirtos. Komentuojant LR Konstitucijos 31 straipsnį laikomasi nuomonės, kad bausmę skiria tik teismas iš baigtinio bausmių sąrašo, o „bausmė pradedama taikyti, kai apkaltinamasis nuosprendis, kuriuo bausmė paskirta, įsiteisėja ir jį priėmusio teismo, yra nukreipiamas vykdyti.“

Detalizuotą nacionalinės teisinės sistemos turinį, kuriuo įtvirtinama valstybės teisinė sistema ir pasirinktos jos reformos kryptys, galima rasti LR Seimo priimtame nutarime „Dėl teisinės sistemos reformos metmenų (nauja redakcija) ir jų įgyvendinimo“⁴, kur atskleidžiamos tokios teisinės sistemos

¹ Jungtuko *ar, arba* viena iš reikšmių yra – viena kitą išskiriančioms sakinio dalims ar sakiniams jungti. [4, psl.40]

² Internetiniame lietuvių kalbos žodyne - <http://www.lkz.lt/startas.htm>, žodžio „taikyti“ trečia reikšmė yra „skirti, adresuoti kam, į ką“.

³ Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 7 straipsnio 2 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai Vilnius, 2001 m. sausio 11 d.

⁴ Valstybės žinios, 1998, Nr. 61-1736

sudėtinės dalys, kaip: teisinės institucijos su savo įgaliojimais ir funkcijomis, šalyje veikianči iš esmės kodifikuota ir kryptingai tobulinama teisinė bazė, svarbūs savarankiškai išskirti skyriai „Bausmių vykdymo sistemos kūrimas“ bei „Nusikalstamumo kontrolė ir prevencija“. Pirmajame paminėtame skyriuje valstybė įtvirtino svarbų bausmių vykdymo reformos principą, tai yra, „remiantis Europos Tarybos standartais, nuteistųjų teisinę padėtį (teisės, laisvės ir pareigas) privalo nustatyti tik Bausmių vykdymo kodeksas ir kiti įstatymai, o Vyriausybės nutarimai reglamentuoja tik teisių, laisvių ir pareigų įgyvendinimo tvarką.“ Be to, siekis reformos metu daugiausia dėmesio skirti nuteistųjų klasifikavimui, skatinimo priemonių pagausinimui, profesinio rengimo ir mokymo perorientavimui, leidžia daryti išvadą, kad dar 1998 m. valstybė pasirinko progresyvios bausmių atlikimo sistemos modelį, kurį įtvirtino BVK 9 str., ir kuris yra realizuotas dabar veikiančiame Bausmių vykdymo kodekse.

Iš įstatymų paminėtinas LR pataisos darbų kodeksas, kuris įsigaliojo 1971 m. liepos 15 d. ir veikė iki 2003 m. gegužės 1 d. Iš daugelio šio kodekso pakeitimų pažymėtinas pirmasis, padarytas jau 1990 m. liepą¹, kuriuo Seimas deklaravo siekį humanizuoti asmenų, nuteistų laisvės atėmimu, bausmės atlikimo sąlygas pataisos darbų įstaigose, tuo išplėsdamas nuteistųjų asmenų teisę į pasimatymus, teisę gauti siuntinius, išplėsta paskatinimo sistema bei įpareigota pataisos įstaigų administracija sudaryti sąlygas religinėms apeigoms atlikti. Šį kodeksą pakeitęs LR bausmių vykdymo kodeksas dabartiniu metu ir reglamentuoja nuteistųjų asmenų teisinės padėties turinį.

LR tarnybos Kalėjimų departamente prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos statuto patvirtinimo įstatymas² šiam darbui yra aktualus tiek, kiek jame yra reguliuojamos pareigūnų specialiosios teisės nuteistųjų atžvilgiu.

LR Konstitucijos 67 str. yra suteikta Seimui teisė leisti amnestijos aktus. Ši specifinė teisės aktų kategorija priskirtina prie įstatymo lygio šaltinių, nes Seimui priėmus įstatymą dėl amnestijos akto, keičiasi nuteistųjų teisinė padėtis – jie įgyja teisę būti atleistas nuo neatliktos laisvės atėmimo bausmės dalies arba paskirtoji laisvės atėmimo bausmė sumažinama. Po Nepriklausomybės atstatymo Seimas aštuonis kartus išleido amnestijos aktus.

Analizuojant poįstatyminius aktus, tikslinga juos suskirstyti pagal teisės aktus priėmusius subjektus. Šio darbo temos nagrinėjimui aktualūs būtų teisės aktai, kurie vienaip ar kitais reguliuoja nuteistųjų teisinę padėtį ir kuriuos priėmė šios institucijos: a) LR Vyriausybė, b) teisingumo ministras, c) kiti ministrai, d) Kalėjimų departamento prie Teisingumo ministerijos direktorius, e) pataisos įstaigos direktorius. Aktualus šiam darbui, atskirų teisės aktų turinys nagrinėjamas kituose skyriuose.

2.2. Elgesys

Pirmajame skyriuje minėta, kad nuteistojo asmens teisinė padėtis priklauso nuo jo elgesio pataisos įstaigoje. Ar tai ne per siauras nuteistojo elgesio susiejimas su jo teisine padėtimi? Juk

¹ Valstybės žinios, 1990, Nr.23 - 554

² Valstybės žinios, 2000, Nr. 39-1088

padaryto nusikaltimo sunkumas ir pavojingumas tarsi atspindys to gyvenimo ir elgesio, kuri nuteistasis gyveno iki išaiškinto nusikaltimo padarymo. Užtenka palyginti du nusikaltimus: pavojingo recidyvisto tyčia sunkinančiomis aplinkybėmis atliktas nužudymas ir neatsargus gyvybės atėmimas auto įvykio metu. Akivaizdu šie nuteistieji turės skirtingą teisinę padėtį. Todėl manau, nuteistojo elgesys plačiaja prasme yra svarbus veiksnys jo dabartinei teisinei padėčiai, ir vertas gilesnio išnagrinėjimo.

Kas yra elgesys? Dabartinės lietuvių kalbos žodyne teigiama, kad elgesys yra veikimo ir gyvenimo būdas [4, psl. 148]. JAV sociologas Robertas Kingas Mertonas (Robert K. Merton) [15, psl. 201] teigia, kad elgesys – tai reakcija į įtampą, kylančią tarp socialiai įtvirtintų vertybių ir ribotų galimybių jas įgyvendinti. Jis išskiria penkis asmenų tipus pagal elgesį, tai: konformistai, novatoriai, ritualistai, atsiskyrėliai ir maištautojai. Jų elgesys visuomenėje skirtingas, pradedant konformistiniu¹ ir baigiant nusikalstamu.

Didžiosios Britanijos sociologas Antonis Gidensas (Anthony Giddens) [15, psl.194 – 209] įvertinęs sociologijos ir kriminologijos mokslų patirtį pateikė įvairias teorijas, kuriose mokslininkai ieško atsakymo dėl nusikalstamo elgesio priežasčių. Pateiksiu keletą iš jų.

Pirmiausia autorius pateikė pirminę nukrypimo nuo elgesio normų formą – deviaciją ir tokio elgesio vykdytojus – deviantus. Jie apibūdinami kaip asmenys, atsisakantys gyventi pagal taisykles, kurių laikosi dauguma mūsų [15, psl. 196]. Ir ne retai jie savęs nelaiko jokiais pažeidėjais. Pavyzdžiu gali būti įsibrovėliai (hakeriai), kurie savęs nelaiko nusikaltėliais, nes jie įeina į kompiuterines sistemas, ieško programinių klaidų, kai jas randa, viešai perduoda kitiems. 1986 m. įsilaužėlis, slapyvardžiu The Mentor, surašė Hakerio manifestą², kurio ištrauka rodo aiškaus maištautojo elgesio tipo pavyzdį.

Pozityvistinės kriminologijos šalininkai teigia, kad ir biologiniuose, ir psichologiniuose požiūriuose į nusikalstamumą daroma prielaida, kad deviacija žymi asmenybės, o ne visuomenės „blogį“. Nusikaltimą sukelia veiksniai esantys už individo kontrolės ribų - glūdintys jo kūne ar dvasioje [15, psl. 200]. Ne paskutinį vaidmenį nusikaltimų darymui vaidina ir individo anomija³.

Etikečių klijavimo teorijos šalininkų JAV sociologų Hovardo S. Bekerio (Howard S. Becker) ir Edvino M. Lemerto (Edwin M. Lemert) teigimu, deviacinis elgesys yra susijęs su tam asmeniui ankstesniuose etapuose priklijuota etikete, identifikuojančia jį kaip individą ir skatinančia jį veikti

---

¹ nuo žodžio konformistas [lot. *conformis* – panašus, atitinkantis] – politinis ar moralinis prisitaikėlis, žmogus nekritiškai priimančias, kurias nors peršamas normas, vertybes, pažiūras, prisiderinantis prie jų [10, psl. 391]

² (...) Mes tyrinėjam... ir jus vadinate mus nusikaltėliais. Mes egzistuojame be odos spalvos, be tautybės, be religinių nusistatymų... ir jus vadinate mus nusikaltėliais. Jus konstruojate atomines bombas, jus kurstote karus, jus žudote, sukčiaujate ir meluojate mums, bandydami mus įtikinti, kad tai mūsų pačių labui, o mes vis dar nusikaltėliai. Taip, aš nusikaltėlis. Mano nusikaltimas yra smalsumas. Mano nusikaltimas yra tai, kad aš vertinu žmones pagal tai, ką jie sako ir galvoja, o ne pagal tai, kaip jie atrodo. Mano nusikaltimas yra tai, kad aš protingesnis už jus, tai, ko jus man niekad neatleisite. Aš hakeris, ir tai mano manifestas. Jus galite sustabdyti vieną, bet jus negalite sustabdyti mūsų visų. Juk kaip ten bebūtų, visi mes vienodi. <http://www.gamezone.lt/pramogos/hakerija/> [2007 02 18]

³ anomija (gr. *anomia*- įstatymų nepaisymas) – asmenybės susvetimėjimas ir nusikalstamumo didėjimas tokioje situacijoje [10, psl.50]

pateisinant jam priklijuotą etiketę. Įkalinimo įstaigose tokių pavyzdžių nesunku rasti. Prie etikečių klijavimo proceso prisideda ir valstybė, kriminalizuodama atskiras veikas.¹

Apibendrinimui galima būtų panaudoti Antonio Gidenso teiginius, kad nusikaltimų rūšių yra tiek daug, jog niekaip neįmanoma manyti, esą jų vykdytojus sieja bendros psichologinės savybės ir jei mokslinė kriminologija galėtų tiksliai nustatyti nusikaltimo priežastis, jas būtų įmanoma šalinti [15, psl. 200].

Psichologijos mokslas savo tyrimo objektu taip pat laiko žmogų ir jo elgesį. Anot psichologų viena iš elgesio rūšių yra asocialus elgesys, kurio sąvoka apima įvairaus elgesio nukrypimus nuo vyraujančių socialinių normų. Neigiama asocialaus elgesio atmaina vadinama agresyviu², delinkventiniu³ elgesiu, kuris teisiškai vertinamas kaip galiojančių elgesio normų pažeidimas [38, psl. 15,16], o padarius veiką, kuri yra uždrausta ir pavojinga, kokia veika priskiriama kriminalinio elgesio kategorijai.

Psichologijos mokslas taip pat turi įvairių teorijų aiškinančių žmogaus vienokio ar kitokio elgesio ištakas, kurias, kaip teigia Rita Žukauskienė [38, psl. 111 – 151], skirsto į socialines ir besiremiančias aplinkos veiksniais teorijas bei į individą orientuotas teorijas. Autorė pateikia keletą tų teorijų paaiškinimų.

Biologinės agresyvumo teorijos šalininkai austrų psichologas Zigmundas Froidas (Sigmund Freud) ir austrų zoopsichologas Konradas Z. Lorencas (Konrad Z. Lorenz) teigia, kad žmogaus polinkis agresyviai elgtis kyla iš įgimto savisaugos instinkto. Be to, Z. Froidas išskiria dar kitus instinktus: tai gyvybės ir mirties instinktus. Instinkto tikslas – tai veiksmas, kuris panaikina vidinę įtampą ir kuriuo siekiama instinktą patenkinti, o instinkto objektas yra tai, kaip arba per ką instinktas pasiekia savo tikslą.

Didžiosios Britanijos psichologas Hansas Jurgenas Aizenkas (Hans Jürgen Eysenck) savo teorijoje, siekdamas išsiaiškinti, kodėl vieni asmenys elgiasi socialiai priimtinais būdais, o kiti ne, teigė, kad tyrinėjant asmenybę, svarbu atsižvelgti į aprašomąjį ir priežastinį aspektus. Aprašomasis asmenybės modelis siejamas su temperamento įvairove, kuris atskleidžiamas per jo sudarytą H. J. Aizenko asmenybės klausimyną, o priežastinis aspektas apima genetinius pradmenis ir aplinkos poveikį. Mokslininko nuomone, asmens nusikalstamas elgesys nulemtas genetiškai, nes įgimti smegenų ir nervų sistemos ypatumai sąveikuoja su tam tikrais aplinkos veiksniais ir didina tikimybę, jog tas asmuo tam tikroje situacijoje pasielgs asocialiai.

JAV sociologas, kriminologas Travisas Hirschi's (Travis Hirschi) sukūrė nusikaltimų teoriją, kurioje kaip vienintelę nusikalstamo priežastį nurodė – menką, žemą savikontrolę, kuri susiformuoja

---

¹ Užtenka prisiminti jam nebesančios baudžiamajame įstatyme veikos – spekuliacijos. Spekuliavimo etiketę „tiksliai“ charakterizavo asmenį. O ironizuojantis posakis, kad ir tarp čigonų vagių pasitaiko, visai šiai visuomenės grupei užklijuoja visiems suprantamą etiketę.

² agresija (angl. *aggression*) – priešiškas elgesys, kuriam būdingas pranašumo demonstravimas ir net jėgos naudojimas kito žmogaus, žmonių grupės atžvilgiu. Tokio elgesio tikslas – psichologiškai arba fiziškai pakenkti kitam žmogui. [38, psl.20]

³ delinkventas [lot. *delinquens* (kilm. *delinquentis*) – nusižengiantis], teisė pažeidėjas, asmuo, padaręs deliktą [10, psl.152]

ankstyvajame amžiuje ir lemia asmens elgesį tolimesniame gyvenime. Be to, jis savo teorijoje nurodė šešis komponentus, aiškinančius nusikalstamą elgesį, tai: orientacija į „čia ir dabar“, siekimas paprastų ir malonumą teikiančių užduočių, polinkis į fizines, o ne protines užduotis, polinkis į savanaudiškumą, sunkiai pakeliamas frustruojančias¹ situacijas ir polinkis į greitą supykimą. Mokslininko nuomone, individai, pasižymintys žema savikontrolė, linkę analogiškus nusikaltimus daryti per visą gyvenimą.

Iš viso pasakyto, galima daryti išvadą, kad tiek nusikaltimų rūšių (pradedant nepilnamečio vagyste ir baigiant „baltųjų apykaklių“ atstovo mokestiniu sukčiavimu), tiek jas aiškinančių teorijų yra daug, todėl nė viena teorija negali išbaigiai atsakyti į nusikaltimo darymo motyvų ar priežasčių klausimus. Dauguma teorijų naudingos tuo, kad jos atskleidžia vieną ar kitą momentą, kuris daro įtaką apsisprendimui daryti nusikaltimus ir bando siūlyti, kaip tą neigiamą reiškinį būtų galima suvaldyti, o tai pasitarnautų tiek apskritai, tiek recidyvinio nusikalstamumo mažinimui su iš to išplaukiančiomis teigiamomis pasekmėmis.

3. Nuteistojo asmens teisinės padėties turinys

Nuteistieji asmenys, kai jų atžvilgiu įsiteisėja apkaltinamasis teismo nuosprendis, netenka pilno bendrosios asmenų teisinės padėties turinio ir įgyja specialiąją teisinę padėtį su jau kitu turiniu. Nuo ko priklauso nuteistojo teisinės padėties turinys? Lietuvos baudžiamosios ir bausmių vykdymo teisės norminiuose teisės aktuose galima išskirti šiuos kriterijus:

- 1) ar nuteistasis yra juridinis ar fizinis asmuo,
- 2) ar nuteistasis šalies pilietis, ar užsienietis, ar asmuo be pilietybės,
- 3) kokiais individualiais požymiais apibrėžtai grupei (nėščios moterys, motinos, auginančios vaikus iki trejų metų, nepilnamečiai, neįgalieji, ligoniai) nuteistasis priskiriamas,
- 4) kokiais nuteistųjų grupei įkalinimo įstaigoje nuteistasis priskiriamas,
- 5) kokia nusikalstama veika padaryta (nusikaltimas ar baudžiamasis nusižengimas),
- 6) kokia teismo sprendimu paskirta bausmė,
- 7) kokioje pataisos įstaigoje, teismo sprendimu, nuteistasis atlieka bausmę,
- 8) ar nuteistasis atlieka realią bausmę, ar bausmės vykdymas atidėtas, ar priimtas teismo sprendimas dėl lygtinio atleidimo nuo bausmės prieš terminą,
- 9) koks nuteistojo elgesys įkalinimo įstaigoje.

Šiuos kriterijus trumpai detalizuosiu. Kokie yra fizinio ir juridinio asmens teisinės padėties (įvertinant ir turinio) skirtumai, atskleista pirmame skyriuje nagrinėjant nuteistojo asmens teisinės padėties sampratą.

Antra, koks nuteistojo teisinis santykis su valstybe, kurioje padarė nusikaltimą. Čia reikėtų išskirti LR piliečius, užsieniečius ir asmenis be pilietybės. Nuteistųjų šalies piliečių teisinę padėtį bendrąja

---

¹ frustracija [lot. *frustratio* – nusivylimas] – nemaloni, įtempta emocinė būseną, atsirandanti dėl tikro ar tik manomo negalėjimo patenkinti kokio nors poreikio, realizuoti tikslo, įveikti sunkumų [10, psl. 255]

prasmė yra apibrėžta BVK 10 str. 1 dalyje, kuri teigia, kad „bausmės atliekantys Lietuvos Respublikos piliečiai turi visas Lietuvos Respublikos piliečiams įstatymų nustatytas teises, laisves ir pareigas su apribojimais, kuriuos numato Lietuvos Respublikos įstatymai ir teismo nuosprendis“. To paties straipsnio 2 dalis numato, kokiais teisės aktais užtikrinama nuteistųjų užsieniečių teisinė padėtis. Iš jų pažymėtini „įstatymai, reglamentuojantys šių asmenų teises, laisves bei pareigas jiems esant Lietuvos Respublikoje“. Vienas iš tokių įstatymų yra LR įstatymas dėl užsieniečių teisinės padėties¹. Pagal šio įstatymo 2 str. nurodytas sąvokas užsieniečių statusui prilyginami ir asmenys be pilietybės², todėl jų, kaip nuteistųjų, teisinis statusas yra analogiškas užsieniečių teisiniui statusui. Plačiau šios kategorijos asmenų teisinę padėtį nagrinėsiu skyriuje „Nuteistųjų užsieniečių teisinė padėtis“.

Trečia, nuteistojo teisinė padėtis priklauso ir nuo jį apibrėžiančių individualių požymių. BVK atskiri straipsniai išskiria šias asmenų grupes: nėščios moterys, motinos auginančios vaikus iki trejų metų, nepilnamečiai, neįgalieji bei ligoniai. Dauguma jų, išskyrus neįgaliuosius, tokius požymius turi laikinai ir naudojami lengvatomis ir išimtimis, kol tokie grupėi priskiriami. Apie tai bus plačiau nagrinėjama skyriuje „Individuali konkretaus nuteistojo asmens teisinė padėtis“.

Ketvirta, BVK atskiri straipsniai, priklausomai nuo pataisos įstaigos rūšies išskiria paprastąją, lengvąją ir drausmės grupes. Šiose grupėse nuteistųjų teisės ir pareigos yra diferencijuotos.

Penkta, pagal BK 42 str. 2 dalį už baudžiamuosius nusižengimus neskiriamos terminuoto laisvės atėmimo ir laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmės, kaip tai daroma padarius nusikaltimus. Tokie nuteistieji turi daugiau teisių ir laisvių nei kalintys už padarytus nusikaltimus.

Šešta, nuteistojo teisės ir pareigos priklauso nuo jam paskirtos bausmės rūšies. BK 42 ir 43 str. išvardintos bausmės padariusiems nusikaltimus, o detalizuotas jų aprašymas BK 44 – 53 str. iš esmės parodo, kokių teisių netenka ir kokias pareigas įgyja nuteistasis. Kaip teigia V.Pavilonis [23, psl. 64], „nuteisimas bausmėmis, nesusijusiomis su laisvės atėmimu, paprastai nedaro žymios įtakos pagrindinėms konstitucinėms teisėms, laisvėms ir pareigoms turėti ir joms realizuoti, išskyrus tuos atvejus, kai vienokie ar kitokie suvaržymai iškyla iš pačios bausmės esmės.“ Priklausomai nuo bausmės rūšies nuteistojo bendrosios ir specialiosios teisės ir pareigos nurodomos BVK 11, 12 str. ir kituose atskiruose bausmės rūšių vykdymo tvarką ir sąlygas reglamentuojančiuose to paties kodekso skyriuose.

Septinta, BK 50 str. 3 dalis numato, kad laisvės atėmimo bausmę nuteistieji atlieka atvirose kolonijose, pataisos namuose ir kalėjimuose. Bausmės atlikimo vietą parenka teismas, atsižvelgdamas į kaltininko asmenybę, padaryto nusikaltimo pobūdį ir pavojingumą. Tokiu būdu nuteistieji atlieka bausmę skirtingo režimo³ sąlygomis su skirtingomis teisėmis ir pareigomis.

¹ Valstybės žinios, 2004, Nr. 73-2539

² Užsienietis – asmuo, kuris nėra Lietuvos Respublikos pilietis, neatsižvelgiant į tai, ar jis turi kurios nors užsienio valstybės pilietybę, ar neturi jokios.

³ Režimas – tai diferencijuotų laisvės atėmimo bausmės vykdymo sąlygų ir šią bausmę atliekančių nuteistųjų elgesio taisyklių visuma.[BVK 112 str.]

Aštunta, jei yra BK 75 str. 1 dalyje numatytos sąlygos, nuteistajam gali būti bausmės vykdymas atidedamas ir paskiriami vienas ar keli BK 75 str. 2 dalyje numatyti įpareigojimai, iš kurių pažymėtini tokie asmens teisių ribojimai, kaip „be teismo sutikimo nekeisti darbo vietas“ arba „be institucijos, prižiūrinčios bausmės vykdymo atidėjimą, sutikimo neišvykti iš gyvenamosios vietos ilgiau kaip septynioms paroms.“ Tokie pat įpareigojimai gali būti skiriami ir nuteistąjį lygtinai atleidus nuo laisvės atėmimo bausmės prieš terminą.

Devinta, BVK 9 str. numato, kad atsižvelgiant į nuteistojo elgesį bausmės atlikimo metu, nustatytų pareigų ir draudimų laikymąsi, požiūrį į darbą ir mokymąsi, reagavimą į psichologinį poveikį ir socialinės rehabilitacijos priemones, įstatymų nustatyta tvarka nuteistojo teisinė padėtis gali būti švelninama arba griežtinama.

Ši kriterijų ir sąlygų įvairovė kelia būtinybę juos susisteminti. Pirmajame skyriuje išanalizuotas nuteistųjų teisinės padėties apibrėžimas ir parodo pagrindinius jo turinio (struktūros) elementus, kaip teisės ir laisvės, pareigos ir teisėti interesai. Analizuojant kiekvieną iš šių elementų, nesunku pastebėti, kad nuteistasis turi įvairių ir teisių, ir pareigų. Koks galėtų būti nuteistųjų teisinės padėties grupavimas, įvertinant tam tikrus požymius? Bausmių vykdymo teisės teorijoje [32, psl. 152] G.Švedas išskiria tris asmenybės teisinės padėties rūšis, tai: 1) bendroji asmens (piliečio ar užsieniečio), 2) specialioji, tam tikros asmenų grupės ir 3) individuali konkretaus asmens teisinė padėtis. Tos pačios nuomonės laikosi ir Rusijos atstovas S. Kurganovas [40, psl. 82]. Pažymėtina, kad pastarasis mokslininkas įvardino ir požymį, pagal kurį šis skirstymas daromas, tai: pagal bendrumo lygį (по степени общности). Kitas Rusijos mokslininkas S. Zubarevas [42, psl. 88] prie šių trijų rūšių prideda ketvirtąją, ją įvardindamas kaip ypatingoji arba rūšinė (особенный или видовой) nuteistojo asmens padėtis. Tokią savo poziciją komentuoja tuo, kad Rusijos Federacijos baudžiamojo kodekso ¹ (toliau tekste – RF BK) 21 str. numato vieną iš bausmių – pataisos darbai be laisvės atėmimo (исправительные работы без лишения свободы), o RF BVK 40 str. reglamentuoja šios bausmės vykdymo tvarką. Nuteistasis, nubaustas tokia bausme, autoriaus nuomone, ir turi ypatingąją teisinę padėtį.

Bendroji nuteistojo asmens teisinė padėtis įvairių autorių apibūdinama panašiai. G.Švedo teigimu [32, psl. 152, 155], bendroji nuteistojo asmens teisinė padėtis yra piliečių ir užsieniečių turimos visos teisės, laisvės ir pareigos su apribojimais, kuriuos numato kuriuos numato Lietuvos Respublikos įstatymai ir teismo nuosprendis, ir kuriomis bausmių vykdymo teisinio santykio subjektas naudojasi savo nuožiūra.

Rusijos atstovas S. Kurganovas [40, psl. 83], analizuodamas bendrąją nuteistųjų asmenų padėtį, atkreipia dėmesį tai, kad piliečiai nepraranda savosios pilietybės tapus jiems nuteistaisiais. O tai garantuoja jiems visų teisių ir pareigų įgyvendinimą su atėmimais ir apribojimais (с изъятиями и ограничениями), kaip numatyta RF BVK 10 str. 2 dalyje.

---

¹ <http://ntc.duma.gov.ru/bpa/>

S. Zubarevas [42, psl. 88] teigia, kad bendras teisinis statusas – tai toks nuteistojo statusas, kuris atitinka valstybės piliečio statusą. Be teisių ir laisvių apribojimo klausimo, autorius paliečia atvejį, kai nuteistasis yra atleidžiamas nuo pilietinės pareigos. Nors Rusijos Federacijos Konstitucijos 59 str. 1 d. numato piliečiams Tėvynės gynimo pareigą, tačiau nuteistieji laisvės atėmimo bausme, areštu ir kitomis bausmėmis nuo šios pareigos atleidžiami. Analogiškai teisinai santykiai sureguliuoti ir LR karo prievolės įstatymo¹ 8 str. 3 dalyje, kuri sako, kad asmenys, pripažinti kaltais dėl padarytų tyčinių nusikaltimų, už kuriuos jiems buvo paskirta laisvės atėmimo bausmė, į privalomąją pradinę karo tarnybą nešaukiami.

Specialioji, tam tikros asmenų grupės teisinė padėtis suprantama kaip visuma teisių ir pareigų, kurias turi nuteistieji priskirti prie tam tikros grupės asmenų pagal tai grupei charakteringą požymį. Koks tai gali būti požymis? BVK 11 str. 2 dalis nurodo, kad specialiąsias nuteistųjų teises nustato atskirų rūšių bausmių vykdymo tvarką ir sąlygas reglamentuojantys šio Kodekso skyriai. Kokia bus nuteistojo specialioji teisinė padėtis, priklausys nuo to, kokios rūšies bausmę jis turės atlikti, koks bus tos bausmės atlikimo režimas ir kokioje įkalinimo įstaigoje bausmė bus atliekama.

Individuali konkretaus asmens teisinė padėtis suprantama kaip visuma teisių ir pareigų, kurias nuteistasis turi, nes jis pagal savo individualų požymį išskiriamas iš bendro nuteistųjų rato. BVK 173 str. 5 dalis nurodo nuteistuosius, turinčius tam tikrą socialinį požymį, tai nėščios moterys, moterys auginančios vaiką iki trejų metų, nepilnamečiai, neįgalieji, ligoniai. Nuteistieji tą požymį gali turėti laikinai arba nuolat.

Vienu metu nuteistasis gali turėti visas aprašytas teises padėtis, o pagal jas ir savąjį teisių, laisvių ir pareigų konkretizuotą turinį. Šias nuteistųjų teises ir pareigas privalo užtikrinti pataisos įstaigų administracija ir kitos valstybės institucijos, vykdančios bausmes.

3.1. Bendrosios nuteistojo asmens teisės ir laisvės

Jau buvo minėta, kad Lietuva yra ratifikavusi daugelį tarptautinių konvencijų reguliuojančių bausmės atlikimo sąlygas bei pačias nuteistųjų teises ir pareigas, be to, BVK 5 str. 2 dalyje įtvirtinta nuostata, kad nuteistų asmenų teisių bei laisvių apribojimus ir nuteistų asmenų pareigas nustato tik Lietuvos Respublikos įstatymai. Dėl šių priežasčių tolimesnei šios temos analizei pagrindu bus imamas LR bausmių vykdymo kodeksas, jį lyginant su kitų šalių atitinkamais teisės aktais, tarptautinės teisės dokumentais bei teismų praktika.

Minėtas BVK 11 str. išskyrė šias bendrąsias nuteistųjų asmenų teises, tai:

1) gauti rašytinę informaciją apie bausmės atlikimo tvarką ir sąlygas, savo teises bei pareigas. Šią informaciją bausmės vykdymo institucija pateikia lietuvių kalba arba nuteistojo gimtąja kalba, arba ta kalba, kurią nuteistasis supranta;

---

¹ Valstybės žinios, 1996, Nr. 106-2427

2) kreiptis su pasiūlymais, prašymais (pareiškimais), peticijomis ir skundais į baismės vykdymo ar kitą valstybės ar savivaldybės instituciją ar įstaigą, pareigūną, visuomeninę ar tarptautinę organizaciją, taip pat kitas įmones, įstaigas ir organizacijas;

3) gauti medicinos pagalbą;

4) gauti teisinę pagalbą.

J. Blaževičiaus teigimu [12, psl.131], prie šių teisių galima priskirti ir BVK 13 str. įtvirtintą nuteistųjų teisę dalyvauti rinkimuose, referendume arba visuotinėje apklausoje (plebiscite). Ši kuklų teisių sąrašą galima būtų papildyti BVK 7 str. nurodytą humanizmo principą, transformavus į vieną labai svarbią teisę. Jei valstybė deklaruoja, kad vykdant bausmę, nesiekama žmogaus kankinti, žiauriai su juo elgtis arba žeminti jo orumą, tai nuteistasis galėtų turėti teisę į humanišką bausmės atlikimą be jo kankinimo, žiauraus elgesio su juo ar orumo žeminimo.

Paliečiau šį klausimą, todėl, kad jo aktualumą rodo ir pralaimėta byla „Karalevičius prieš Lietuvą“¹. Nors ši byla susijusi su žmogaus teisių pažeidimu kardomojo kalinimo laikotarpiu, tačiau ji aktuali ir nuteistiesiems, nes kardomojo kalinimo laikotarpis įskaitomas į bausmės atlikimo trukmę, be to valstybėje neturėtų būti dvigubų izoliuotų nuo visuomenės asmenų laikymo standartų. Bylos esmė yra ta, kad Lietuvos Respublikos pilietis Vytautas Karalevičius, kuriam pritaikius kardomąją priemonę – suėmimą, ilgiau nei trejus metus ir vieną mėnesį buvo laikomas Šiaulių tardymo izoliatoriuje, kuris, Vyriausybės teigimu, pagal nacionalinius reikalavimus buvo perpildytas 100 proc. Didesnę laiko dalį įkalintajam buvo skirta mažiau nei 2 m² ploto, o daugiau nei pusantrų metų pareiškėjas gyveno kartu su kitais 10 kalinamųjų 16,65 m² ploto kameroje, kur jam teko tik 1,51 m².

EŽTT, išanalizavęs tiek pareiškėjo, tiek LR Vyriausybės paaiškinimus, konstatavo, kad įkalintojo gyvenimas tokiomis aplinkybėmis, kai yra ypač mažas gyvenamasis plotas, yra labai svarbus aspektas, į kurį būtina atsižvelgti, vertinant, ar ginčijamos kalinimo sąlygos prilygo „žeminančiam orumą“ elgesiui Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos² 3 straipsnio³ požiūriu. EŽTT padarė išvadą, kad pareiškėjas buvo įpareigotas gyventi, miegoti bei naudotis tualetu kartu su tiek daug kalinamųjų vienoje kameroje, savaime lėmė kančią ar sunkumus, kurių intensyvumas viršijo kalinimui būdingą kentėjimo laipsnį bei sukėlė pareiškėjui baimę, kančią ir nepilnavertiškumo jausmą, galinčius žeminti ir menkinti jį. EŽTT priėmė sprendimą, kad tokiais veiksmais įkalintojo atžvilgiu Lietuva pažeidė minėtos Konvencijos 3 str. ir privalėjo pareiškėjui atlyginti neturtinę žalą.

Bendrųjų nuteistųjų teisių aspektu, pažymėtina Rusijos Federacijos patirtis, kuri RF BVK 12 str. 2 dalyje įtvirtino nuteistiesiems teisę į „pagarbų elgesį iš bausmę vykdančios įstaigos personalo pusės. Su nuteistaisiais neturi būti elgiama žiauriai ar žeminančiai žmogišką orumą.“ Tuo pačiu RF BVK 11 str. 4 dalis įtvirtino pareigą nuteistajam pagarbiai elgtis su personalu, kitais asmenimis, lankančiais

¹ http://www.tm.lt/default.aspx?item=stras_bsp [2007 0219]

² Valstybės žinios, 2000, Nr.96-3016

³ 3 straipsnis. Niekas negali būti kankinamas, patirti nežmonišką ar žeminantį jo orumą elgesį arba būti taip baudžiamas.

bausmę vykdančią įstaigą, o taip pat ir su kitais kaliniais. Kokia šių nuostatų įgyvendinimo praktinė patirtis – jau kitas klausimas, tačiau tokių normų įtvirtinimas gali pasitarnauti humanizmo principo realizavimui. Toks teisinis reguliavimas atitinka Europos kalinimo įstaigų taisyklių pirmos dalies 3 punktą, kuriame įtvirtinta nuostata, kad su įkalintais asmenimis turi būti elgiamasi taip, kad būtų išsaugota jų sveikata ir savigarba ir, kiek leidžia bausmės trukmė, formuojamas jų atsakomybės jausmas bei skatinami tie požiūriai ir įgūdžiai, kurie jiems geriausiai galėtų padėti sugrįžti į visuomenę.

Kitas straipsnis, vertas dėmesio – tai RF BVK 13 str., kuris įtvirtina nuteistojo teisę į asmeninį saugumą. Nuteistasis, pajutęs asmeninio saugumo grėsmę, raštu gali kreiptis į bet kurį bausmę vykdančios įstaigos pareigūną su tokiu prašymu, o pastarasis *privalo nedelsiant* imtis priemonių besikreipiančiojo nuteistojo asmeniniam saugumui užtikrinti. Panašus reguliavimas yra ir mūsų šalies BVK 70 str. 1 dalyje, kuri sako, kad nuteistųjų atskiro arba izoliuoto laikymo pataisos įstaigose tikslu gali būti ir pagalba nuteistajam užtikrinti jo priežiūrą ir saugumą. Tačiau įgyvendinimo mechanizmas skiriasi. Lietuvoje, jeigu pataisos įstaigoje bausmę atliekantis nuteistasis raštu prašo pataisos įstaigos administraciją dėl svarbių priežasčių laikyti jį izoliuotą nuo kitų nuteistųjų, pataisos įstaigos direktorius *turi teisę* nutarimu perkelti tokį nuteistąjį į kamerų tipo patalpas ir laikyti jį kameroje viena.

Kitos nuteistųjų bendrosios teisės, o taip pat ir laisvės bei pareigos analizuojamos kituose šio skyriaus poskyriuose.

3.1.1. Teisė gauti rašytinę informaciją apie bausmės atlikimo tvarką ir sąlygas

Jau buvo minėta, kad nuteistuoju kaltinamasis tampa, kai teismas jo atžvilgiu priima apkaltinamąjį nuosprendį. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso¹ (toliau tekste – BPK) 307 str. 1 dalis reikalauja, kad apkaltinamojo nuosprendžio rezoliucinėje dalyje teismas nurodytų sprendimus dėl bausmės, baudžiamojo poveikio priemonės ar auklėjamojo poveikio priemonės, taip pat sprendimą kaltinamąjį pripažinti pavojingu recidyvistu, jeigu teismas tai pripažįsta. Be to, vadovaujantis BPK 349 – 356 str. nuostatomis, teismas yra įpareigojamas pagal bausmės pobūdį išaiškinti nuteistajam bausmės atlikimo tvarką ir sąlygas bei jo teises ir pareigas. BVK 11 str. 1 dalis reikalauja, kad toks išaiškinimas būtų pateiktas rašytine forma. Tuo tarpu Marcelis Kazlauskas [6, psl. 340] komentuodamas BPK 349 str., nurodo, kad „teisiamojo posėdžio pirmininkas trumpai, savais žodžiais, visiems suprantama kalba išaiškina nuteistajam (...) pagrindinius Bausmių vykdymo kodekse numatytus bausmės vykdymo momentus...“ Kaip tai vertinti? Kadangi BVK 11 str. yra nurodyta, kad pareigą pateikti rašytinę informaciją turi bausmės vykdymo institucija, šio darbo autoriaus nuomone, teismo žodinį paaiškinimą laikyčiau kaip papildomą nuteistojo informavimą apie bausmės atlikimo tvarką.

¹ Valstybės žinios, 2002, Nr.37-1341, Valstybės žinios, 2002, Nr.46 (*atitaisymas*)

Antras baudmės atlikimo tvarkos ir sąlygų išaiškinimo etapas yra baudmės vykdymo institucijoje. Pataisos įstaigų vidaus tvarkos taisyklių 4 punktas nurodo, kad atsakingas pareigūnas privalo nuteistajam lietuvių, jo gimtąja ar kita jam suprantama kalba raštiškai išaiškinti baudmės atlikimo aspektus, nuteistojo teises ir pareigas bei taikomas nuobaudas už režimo pažeidimus. Laisvės atėmimo vietose tokia informacija gali būti iškabinama prieinamose vietose ar nuteistajam įteikiama asmeniškai. Verta dėmesio RF BVK 12 str. įtvirtinta nuostata, kad baudmės vykdymo įstaigos administracija privalo nuteistąjį supažindinti ir su padarytais baudmės vykdymo tvarkos ir sąlygų pakeitimais.

Europos kalėjimų taisyklių 30 punkte yra numatyta, kad kiekvienam atvykusiam kaliniui ir tiek dažnai, kiek reikalinga, turi būti suteikta rašytinė ir žodinė informacija jam suprantama kalba apie kalėjime esamas drausmės taisykles ir apie teises ir pareigas kalėjime. Be to, kaliniams turi būti leista turėti gautos informacijos rašytinę versiją ir jie turi būti informuojami apie visus teismo procesus, į kuriuos jie įtraukti, ir jei jie yra nuteisti, apie baudmės laiką ir paleidimo prieš terminą galimybes.

Panašus reikalavimas yra įtvirtintas JAV CL 138 paragrafe, nes minėto paragrafo 1 dalis numato reikalavimą tvarkos taisykles ir instrukcijas iškabinti matomoje vietoje anglų ir ispanų kalbomis, o 2 dalis numato, kad visi nuteistieji turi būti aprūpinami raštiškomis kopijomis tokių taisyklių ir instrukcijų.

3.1.2. Teisė kreiptis į Lietuvos institucijas, pareigūnus ir organizacijas

Šios teisės įtvirtinimas BVK 11 str. 1 dalyje atitinka Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių konvencijos 13¹ ir 14² straipsniuose įtvirtintas nuostatas dėl pažeistų teisių gynimo be jokios diskriminacijos. Nurodytas platus kreipimosi formų pasirinkimas (pasiūlymai, prašymai (pareiškimai), peticijos ir skundai), kurios nemaža dalimi parodo ir turinį, o nebaigtinis institucijų sąrašas rodo, kad šios teisės realizavimui praktiškai nuteistajam kliūčių neturėtų būti, tik nuteistasis realizuodamas šią teisę, kaip ir kiti asmenys turi laikytis teisės aktuose nustatytos kreipimosi tvarkos, sąlygų ir žinybingumo. Tokią tvarką reglamentuoja Lietuvos Respublikos peticijų įstatymas³ bei LR Vyriausybės 2002 m. rugsėjo 25 d. nutarimas Nr. 1491 „Dėl piliečių ir kitų asmenų aptarnavimo viešojo administravimo ir kitose institucijose pavyzdinės tvarkos patvirtinimo“.⁴

Diskutuotinas teisinis reguliavimas, nurodytas BVK 100 str. 5 punkte, draudžiantis nuteistųjų kolektyvinius skundus valstybės ir savivaldybių institucijoms ir pareigūnams. Pirma, tai diskutuotina dėl to, kad forma (kolektyvinis skundas) priešpastatoma pačiai teisei. Antra, esant kreipimosi į institucijas formų įvairovei (pasiūlymai, prašymai (pareiškimai), peticijos ir skundai), riboti

¹ **13 straipsnis.** Kiekvienas, kurio teisės ir laisvės, pripažintos šioje Konvencijoje, buvo pažeistos, turi teisę pasinaudoti efektyvia teisine gynyba valstybiniuose organuose, nesvarbu, ar tai padarė einantys oficialias pareigas asmenys.

² **14 straipsnis.** Naudojimasis šios Konvencijos pripažintomis teisėmis ir laisvėmis turi būti garantuojamas be jokios diskriminacijos dėl lyties, rasės, odos spalvos, kalbos, religijos, politinių ir kitokių įsitikinimų, nacionalinės ar socialinės kilmės, priklausymo tautinei mažumai, nuosavybės, gimimo ar kitokio statuso.

³ Valstybės žinios, 1999, Nr.66-2128

⁴ Valstybės žinios, 2002, Nr.95-4105

kolektyviškumą tik vienai iš jų darosi nesunku „pažeidimo“ išvengti parašius kolektyvinį prašymą¹ ir nebūtinai skūstis dėl savęs. Pataisos įstaigą kontroliuojančios institucijos dėmesį galima atkreipti ir prašymu nurodant pareigūnų neteisėtus veiksmus.

Kritikuotinas BVK 100 str. 6 punktas, draudžiantis nuteistiesiems kreiptis į valstybės ir savivaldybių institucijų pareigūnus ir tarnautojus bei visuomenines organizacijas su pasiūlymais, prašymais (pareiškimais), peticijomis ir skundais kitų nuteistųjų vardu arba ne per pataisos įstaigos administraciją. Pirma, apskritai kritikuotinas asmenų kreipimosi į visuomenines organizacijas reguliavimas ir valstybės kišimasis į tokius santykius, net ir tuo atveju, kai tie asmenys yra nuteistieji. Antra, besąlyginis draudimas atstovauti kitą nuteistąjį neugdo tarp jų humanizmo ir paramos atmosferos. Trečia, toks draudimas gali būti traktuojamas kaip trukdymas asmeniui pasinaudoti teise į efektyvią teisinę gynybą, kaip tai numatyta Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių konvencijos 13 str. Ketvirta, neatmetama galimybė, kad tas atstovas gali būti ir atstovas pagal įstatymą. Penkta, draudimas nuteistajam savo teisę realizuoti ne per bausmę vykdančią instituciją, kai pastaroji yra tik „tarpininkas – paštininkas“, apskritai kelia abejonių, nes čia vėl forma (tik per pataisos įstaigos administraciją) priešpastatoma pačiai teisei. Šešta, ne kiekvienas nuteistasis be advokato pagalbos gali kvalifikuotai pateikti prašymą, kad ir į EŽTT. Tokiu atveju atstovo pagal įgaliojimą veiksmai varžomi beprasmėmis procedūromis. Šioje vietoje prisimintinas būtų kitas epizodas iš bylos „Karalevičius prieš Lietuvą“. Bylos epizodo esmė yra ta, kad Lietuvos Respublikos pilietis Vytautas Karalevičius skundėsi, jog Šiaulių tardymo izoliatoriaus administracija atplėšdavo jo laiškus Konvencijos institucijoms bei pareiškėjui adresuotus laiškus iš minėtų institucijų. Tokiais veiksmais buvo pažeistas Konvencijos 8 str., kuris numato, kad kiekvienas turi teisę į tai, kad būtų gerbiamas jo (...) susirašinėjimo slaptumas. LR Vyriausybė tvirtino, jog pareiškėjas buvo pats kaltas dėl jo susirašinėjimo su Konvencijos institucijomis cenzūravimo, kadangi nepasinaudojo Kardomojo kalnimo vietų vidaus tvarkos taisyklių 75 punkte numatyta teise perduoti laiškus užklijuotuose vokuose. Tačiau EŽTT pabrėžė, jog tai, kad pareiškėjas perduodavo administracijai kai kuriuos laiškus neužklijuotuose vokuose, negali pateisinti susirašinėjimo slaptumo negerbimo. Be to, Vyriausybė nepagrindė pareiškėjui siunčiamų laiškų kontrolės būtinumo. Dėl šių priežasčių EŽTT konstatavo, jog buvo pažeistas Konvencijos 8 str. ir priėmė sprendimą dėl neturtinės žalos atlyginimo.

Panaši baigtis buvo ir kitoje EŽTT byloje „Jankauskas prieš Lietuvą“², kur teismas konstatavo, kad priėmus nutartį dėl kardamosios priemonės – suėmimo ir siekiant teisėto tikslo – „užkirsti kelią viešosios tvarkos pažeidimams ar nusikaltimams“, negalėjo būti pakankamas pagrindas suteikti tardymo izoliatoriaus administracijai neribotą leidimą įprastai ir nedarant jokio skirtumo tikrinti visą

¹ Minimame Vyriausybės nutarime prašymo ir skundo sąvokos yra apibrėžtos taip:

Prašymas - asmens kreipimasis raštu, (...) pranešant apie institucijos veiklos trūkumus, valstybės tarnautojų ar darbuotojų piktnaudžiavimą ar neteisėtus veiksmus, kurie susiję su valstybės ar daugelio žmonių, o ne konkretaus asmens, interesu ir teisių pažeidimu;

Skundas - kreipimasis į instituciją nurodant, kad yra pažeistos asmens teisės ar teisėti interesai, ir prašant juos apginti.

² http://www.tm.lt/default.aspx?item=stras_bsp [2007 02 19]

pareiškėjo korespondenciją. Kaip konstatavo EŽTT, tai ypač svarbu pareiškėjo susirašinėjimui su advokatu, kurio konfidencialumas turi būti gerbiamas.

Kaip vertinti valstybės veiksmus savo piliečio atžvilgiu? Minimos Konvencijos 8 str. 2 dalyje įtvirtinta nuostata, kad valdžios pareigūnai neturi teisės kištis į naudojimąsi susirašinėjimo slaptumo teise, išskyrus įstatymo numatytus atvejus ir kai tai būtina (...) siekiant užkirsti kelią teisės pažeidimams ar nusikaltimams. Apie galimybę daryti pašto siuntų poėmį reglamentuoja tik vienas įstatymas, tai - BPK 148 str. LR pašto įstatymo¹ 2 str. apibrėžia kas yra pašto siunta.² Pastarosios samprata apima ir laiškus. Tenka pastebėti, kad Baudžiamojo proceso kodeksas neatskleidžia nei visuminių procesinių prievartos priemonių, nei kitų procesinių prievartos priemonių (kaip jos sudėtinės dalies) panaudojimo paskirties, tikslų, subjektų, į kuriuos ta procesinė prievartos priemonė gali būti nukreipta ir sąlygų, išskyrus BPK 119 str., kuriame kalbama apie kardomųjų priemonių paskirtį, ir nurodoma, kad pastarosios gali būti skiriamos siekiant užtikrinti įtariamąjį, kaltinamąjį ar nuteistojo dalyvavimą procese, netrukdomą ikiteisminį tyrimą, bylos nagrinėjimą teisme ir nuosprendžio įvykdymą, taip pat siekiant užkirsti kelią naujoms nusikalstamoms veikoms. Dėl šios priežasties iškyla klausimas, ar apskritai Baudžiamojo proceso kodekso normas galima taikyti organizuojant pašto poėmį iš nuteistųjų? Verta prisiminti LR Konstitucinio Teismo nutarimą³ tuo klausimu, kai jis nagrinėjo dabar jau nebegaliojančio PDK 41 straipsnį, reguliavusį pašto siuntų cenzūrą. 1997 m. liepos 2 d. Seimas priėmė⁴ tokią PDK 41 str. 2 dalies redakciją:

2. Nuteistiesiems daroma krata. Nuteistųjų asmens kratą daro tos pačios lyties asmenys kaip ir kratomieji. Nuteistųjų korespondencija turi būti cenzūruojama, o siuntiniai, perdavimai ir banderolės su spauda - tikrinami.

LR Konstitucinis Teismas, įvertinęs tai, kad:

- LR Konstitucijos 22 str. įtvirtina žmogaus privataus gyvenimo neliečiamumą ir informacija apie privatų asmens gyvenimą gali būti renkama tik motyvuotu teismo sprendimu ir tik pagal įstatymą,
- Pagal Konstituciją riboti konstitucines žmogaus teisę į privatumą, galima, jeigu yra laikomasi šių sąlygų: tai daroma įstatymu; ribojimai yra būtini demokratinėje visuomenėje siekiant apsaugoti kitų asmenų teises bei laisves ir Konstitucijoje įtvirtintas vertybes, taip pat konstituciškai svarbius tikslus; ribojimais nėra paneigiama teisių ir laisvių prigimtis bei jų esmė; yra laikomasi konstitucinio proporcingumo principo,

¹ Valstybės žinios, 2001, Nr. 94-3306

² Pašto siunta – siunčiama paštu pašto korespondencija, reklaminė pašto siunta, pašto siuntiniai.

Pašto korespondencija – siunčiami paštu laišškai, atvirukai (atvirlaiškiai), spaudiniai, smulkieji paketai, sekogramos, aerogramos.

³ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. kovo 24 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos pataisos darbų kodekso 41 straipsnio 2 dalies (1997m. liepos 2 dienos redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai. Valstybės žinios, 2003, Nr.29 - 1196

⁴ Valstybės žinios, 1997, Nr.67-1663

- teismo sprendimas, kuriuo asmuo pripažįstamas kaltu padarius nusikaltimą ir nuteisiamas jam įsiteisėjusius, bausmes vykdančias ir bausmės vykdymo teisėtumą prižiūrinčias institucijas įgalina nuteistajam taikyti su jam paskirtos bausmės rūšimi susijusius teisių ir laisvių apribojimus, įskaitant ir laisvės atėmimo bausme nuteisto asmens korespondencijos cenzūravimą esant įstatyme nustatytiems pagrindams ir laikantis įstatymo nustatytos tvarkos,
  - pagal Konstituciją nuteistųjų teisę į susirašinėjimo neliečiamumą galima apriboti tik įstatymu, kuriame turi būti nurodyti tokio apribojimo pagrindai, tvarka. Apribojimas turi būti toks, kad tarp pasirinktų priemonių ir siekiamo teisėto ir visuotinai svarbaus tikslo būtų protingas santykis. Šiam tikslui pasiekti gali būti nustatytos tokios priemonės, kurios būtų pakankamos ir asmens teisės bei laisvės ribotų ne daugiau negu būtina,
  - ir Europos Žmogaus Teisių Teismas, nagrinėdamas bylas ir aiškindamas Konvencijos¹ 8 straipsnį, yra suformulavęs esmines nuostatas dėl susirašinėjimo slaptumo apribojimo, tai yra, įstatymuose turi būti nustatyta kalinių korespondencijos cenzūravimo trukmė ir priežastys, dėl kurių priimamas sprendimas ją cenzūruoti, pakankamai aiškiai nurodyti valstybės institucijų, cenzūruojančių tokią korespondenciją, veiksmų ribos ir/arba jų vykdymo būdai,
- savo nutarimu priėmė išvadą ir pripažino, kad minėtoji PDK 41 str. 2 dalis (1997 m. liepos 2 d. redakcija) prieštaravo LR Konstitucijos 22 straipsniui.

Tęsdamas mintį pateiksiu galiojančių BVK atskirų straipsnių citatas:

54 straipsnis. Režimas areštinėse

2. (...) Nuteistųjų siunčiami ir gaunami laišškai gali būti cenzūruojami, o pašto ar perduodami siuntiniai, smulkieji paketai su spauda privalomai tikrinami.

99 straipsnis. Nuteistųjų teisė susirašinėti

5. Nuteistųjų gaunami ir siunčiami laišškai gali būti prokuroro ar pataisos įstaigos direktoriaus motyvuotu nutarimu arba teismo (teisėjo) nutartimi cenzūruojami, kad būtų užkirstas kelias pažeidimams ar nusikalstamoms veikoms arba apsaugotos kitų asmenų teisės ir laisvės.

112 straipsnis. Pataisos įstaigų režimas ir pagrindiniai jo reikalavimai

3. (...) Nuteistųjų gaunami ir siunčiami laišškai gali būti cenzūruojami, o pašto ir perduodami siuntiniai bei smulkieji paketai su spauda tikrinami.

PDK 41 str. 2 dalies formuluotė „turi būti cenzūruojama“, pakeičiamos formuluote „gali būti cenzūruojami“, kurios yra BVK 54 ir 112 str. Teisiniu požiūriu įkalinimo įstaigos veiksmus iš imperatyvios pareigos „perkelti“ į subjektyvią teisę, o BVK 99 str. redakcija, šio darbo autoriaus nuomone, nelikvidavo prieštaravimo LR Konstitucijos 22 str. Šią nuomonę grindžiu tuo, kad, pirma, Gintaras Goda [16, psl. 264], įvertindamas, kad pašto siuntų poėmis yra kėsiniamasis į LR Konstitucijos 22 str. įtvirtintą asmens susirašinėjimo neliečiamybės teisę, atskleidžia tokio reguliavimo sugriežtintą tvarką. Sugriežtinimo esmė yra ta, kad tik ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartimi ši priemonė leidžiama, o patį pašto siuntos turinį gali tikrinti (skaityti) tik prokuroras, teisėjas, teismas. O minėtame BVK 99 str. nurodyta, kad nuteistųjų gaunami ir siunčiami laišškai gali būti prokuroro ar pataisos įstaigos

¹ Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių konvencija 8 str.

direktoriaus motyvuotu nutarimu arba teismo (teisėjo) nutartimi cenzūruojami. Tai neatitinka ir Konstitucinio Teismo išaiškinimo, kad ne bet kokiame motyvuotame ikiteisminių tyrimų pareigūnų nutarimuose, o teismo, priėmusio apkaltinamąjį nuosprendį, sprendime gali būti numatytas korespondencijos cenzūravimas. Antra, nei BVK 99 str., nei LR teisingumo ministro 2003 m. liepos 2 d. įsakymu Nr. 194 „Dėl pataisos įstaigų vidaus tvarkos taisyklių patvirtinimo“¹ patvirtintų Taisyklių 92 punkte nėra detalizuota tokios cenzūros tvarka, trukmė, vykdymo būdai ir veiksmų ribos (turiu galvoje, kas tuos laiškus gali skaityti: ar tik prokuroras ir teisėjas, kaip yra pašto siuntos poėmio procesinėje priemonėje, ar tokių asmenų ratas išplečiamas).

Šio darbo autoriaus nuomone, valstybė, kaip visada stipresnė teisinių santykių dalyvė, turėtų būti solidi, ypatingai tuo atveju, kai kita teisinių santykių pusė yra nuteistasis, todėl pašto siuntų poėmio iš nuteistųjų klausimo tinkamas teisinis suregulavimas turėtų būti neatidėliotinas valstybės įsipareigojimas.

Šiame skyriuje analizuojamos temos klausimu pateikiu kelis pasiūlymus. Nors BVK 100 str. 4 dalyje yra numatyta nuteistųjų teisė tiesiogiai kreiptis į Respublikos Prezidentą, Seimo ar Vyriausybės nari, prokurorą, Seimo kontrolierių arba Teisingumo ministerijos atstovą šių asmenų lankymosi pataisos įstaigose metu, tačiau liko nerealizuota Jungtinių Tautų rezoliucijoje dėl Tipinių minimalių elgesio su kaliniais taisyklių 36 punkto 2 papunktyje numatyta rekomendacija, jog nuteistiesiems turi būti sudaryta galimybė kreiptis su prašymu ar skundu į kalinimo inspektorius, kai tai yra įmanoma. Nuteistieji turi turėti teisę kalbėtis su inspektoriais arba kitais inspekcijos tarnautojais nedalyvaujant įstaigos direktoriui ar kitiems bendradarbiams.

Pozityvu tai, kad BVK 139 str. numato galimybę pataisos įstaigoje steigti nuteistųjų kolektyvo tarybą, kuri padeda organizuoti socialinę rehabilitaciją ir sprendžia nuteistųjų buitinius klausimus. Gal būt skundų į išorę būtų mažiau, jei pasektumėme amerikiečių pavyzdžiu ir turėtumėme skundų sprendimo komitetus, ar mūsų tarybų išplėstas funkcijas, kaip numatyta CL 137 paragrafe. Pagal jį, komisarai kiekvienoje jam pavaldžioje pataisos įstaigoje gali įsteigti skundų sprendimo komitetus, kurie nagrinės tokiose įstaigose kalinių asmenų skundus. Komitetai susideda iš penkių asmenų: keturi turi teisę balsuoti, du iš jų yra pataisos įstaigos kaliniai, ir vienas – balsavimo teisės neturintis pirmininkas.

3.1.3. Teisė gauti medicinos pagalbą

LR Konstitucijos 53 str. yra įtvirtinta nuostata, kad valstybė rūpinasi žmonių sveikata ir laiduoja medicinos pagalbą bei paslaugas žmogui susirgus. Analizuojant teisės aktus, galima pastebėti, kad yra naudojamos trys sąvokos, apibūdinant sveikatos ir medicinos klausimus, tai: „sveikatos priežiūra“, „medicininis aptarnavimas“ ir „medicinos pagalba“. Kokio paslaugų turinio nuteistasis gali tikėtis?

¹ Valstybės žinios, 2003, Nr.76-3498; Valstybės žinios, 2003, Nr.82

Analizuojant LR sveikatos sistemos įstatymo¹ 2 str. sąvokas, randame „sveikatos priežiūros“² apibrėžimą, o to paties įstatymo 17 ir 19 str. randame, kad medicininę pagalbą sudaro prevencinė³ ir būtinoji⁴ medicinos pagalba. Suprantama, kad be sukurtos sveikatos priežiūros sistemos neįmanoma suteikti jokios medicinos pagalbos, kuri garantuojama BVK 11str. 1 dalimi. Tačiau analizuojant Europos kalėjimų taisykles ir Tipines minimalias elgesio su kaliniais taisykles, matome, kad vartojama „medicinos aptarnavimo“ sąvoka, kurios turinys yra žymiai platesnis nei prevencinė ir būtinoji medicinos pagalba. Pagal nurodytas taisykles, kiekvienoje laisvės atėmimo įstaigoje turi būti bent vienas praktikuojantis gydytojas, kiekvienam nuteistajam turi būti prieinamos stomatologo paslaugos. Medicinos darbuotojas arba kompetentingas specialistas turi reguliariai tikrinti bei teikti siūlymus viršininkui dėl maisto ir vandens kokybės, įkalinimo įstaigos ir nuteistųjų higienos bei švaros, jos sanitarinių sąlygų, šildymo, apšvietimo ir ventiliacijos bei nuteistųjų drabužių ir patalynės tinkamumo ir švaros. Įstaigos medicinos tarnybos turi siekti, kad būtų nustatyta ir gydoma kiekviena fizinė ir dvasinė liga, galinti trukdyti kaliniui adaptuotis išėjus į laisvę ir kitos priemonės, susijusios su nuteistųjų sveikatos priežiūra. Ar vartodami „medicinos pagalbos“ sąvoką nesusiauriname nuteistųjų teisių į medicininį aptarnavimą? Kaimyninė Rusija savo RF BVK 12 str. 6 dalyje pasirinko žymiai platesnį šios teisės apibūdinimą, tai yra, „nuteistasis, priklausomai nuo medicininės diagnozės, turi teisę į sveikatos apsaugą, įskaitant pirminę medicinos – sanitarinę ir specializuotą medicinos pagalbą poliklinikos ambulatorinėmis ar stacionarinėmis sąlygomis.“ Manau, šis teisinis reguliavimas vertas dėmesio ir artimesnis mano paminėtoms taisyklėms. Be įprastinės nuteistųjų teisės į medicininę pagalbą, JAV CL 140 paragrafe yra numatyta nuostata, kad jei nuteistasis yra nepilnametis, tai jo kompleksiniam patikrinimui dėl bendros medicinos būklės, dantų ir protinės sveikatos, reikalingas jo paties sutikimas.

Lietuvoje nuteistiesiems teisė į medicinos pagalbą įgyvendinama dviem būdais. Pirma, tiems nuteistiesiems, kuriems paskirta bausmė nesusijusi su nuteistojo izoliavimu nuo visuomenės, medicinos pagalbą gauna įprastomis sveikatos apsaugos įstaigų veiklos sąlygomis ir bendrais sveikatos apsaugos įstatymų nustatytais pagrindais. Antra, nuteistieji, kuriems paskirtos arešto, terminuoto laisvės atėmimo ir laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmės, medicinos pagalba suteikiama įkalinimo įstaigose įsteigtose asmens sveikatos priežiūros įstaigose arba tarnybose, kaip tai numatyta BVK 174 str. 2 dalyje, be to, šalyje veikia Laisvės atėmimo vietų ligoninė.

---

¹ Valstybės žinios, 1994, Nr. 63-1231

² Visuomenės sveikatos priežiūra - organizacinių, teisinių, ekonominių, techninių, socialinių bei medicinos priemonių, padedančių įgyvendinti ligų ir traumų profilaktiką, išsaugoti visuomenės sveikatą bei ją stiprinti, visuma.

³ Prevencinę medicinos pagalbą sudaro: 1) informacinės paslaugos ligų profilaktikos klausimais, kurias privalo teikti visi asmens sveikatos priežiūros specialistai; 2) atskirų asmenų grupių (atrankiniai) sveikatos patikrinimai; 3) užkrečiamųjų ligų imunoprofilaktika ir chemioprofilaktika; 4) profilaktiniai patikrinimai.

⁴ Būtinajai medicinos pagalbai priskiriama: 1) pirmoji medicinos pagalba; 2) institucinė (nestacionarinė ar stacionarinė) skubi medicinos pagalba.

Analizuojant Seimo kontrolierių įstaigos¹ paskutiniųjų metų (2003 - 2006 m.) ataskaitas, pastebimos neišspręstos problemos su nuteistųjų sveikatos priežiūros organizavimu. Nesukomplektuojamas būtinas gydytojų ir medicinos seselių personalas, tuberkuliozės infekcijos protrūkiai, antihigieninės atskirų kamerų sąlygos ir kiti neatidėliotinai sprendžiami klausimai.

Atskirai paminėtinas ŽIV/AIDS infekcijos klausimas pataisos įstaigose. Kaip teigė komisija ŽIV infekcijos plitimui Alytaus griežtojo režimo pataisos darbų kolonijoje tirti² pirmas ŽIV infekuotas asmuo į įkalinimo įstaigą pateko 1992 metais. ŽIV jis užsikrėtė lytinių santykių metu. Kitas ŽIV infekuotas asmuo į įkalinimo įstaigą pateko 1996 metais. ŽIV plintant tarp intraveninių narkomanų, nuo 1997 metų stebimas ir ženklus jų skaičiaus didėjimas įkalinimo įstaigose. 2002 metų sausio 1 dieną įkalinimo įstaigose jau pabuvojo ar naujai išaiškinti 118 ŽIV infekuotų asmenų. Tačiau 2002 m. gegužės mėn. Alytaus griežtojo režimo pataisos darbų kolonijoje (dabar Alytaus pataisos namai) Lietuvos AIDS centro laboratorija ištyrė 1727 kraujo mėginius, iš kurių 207 (11,9 proc.) nustatytas ŽIV.³ Šis ŽIV protrūkis sukėlė ir teisinių problemų. Nors Europos Tarybos Ministrų komiteto rekomendacijos Nr. R(98)7 „Dėl etinių ir organizacinių sveikatos priežiūros aspektų įkalinimo įstaigose“⁴ 39 punktas numato, kad asmenų, infekuotų ŽIV, atžvilgiu negali būti taikoma jokia segregacijos⁵ forma, tačiau Seimo kontrolieriui Albinai Radzevičiūtei teko nagrinėti nuteistųjų skundus, kai jiems, būnant infekuotiems ŽIV infekcija, bet nepareiškus noro būti atskirtiems nuo kitų nuteistųjų, jie vis tiek buvo paskirti atlikti bausmę Alytaus pataisos namuose.

3.1.4. Teisė gauti teisinę pagalbą

Ši konstitucinė teisė piliečiams įtvirtinta LR Konstitucijos 31 str., kuri garantuoja, kad asmeniui, kuris įtariamas padaręs nusikaltimą, ir kaltinamajam nuo jų sulaikymo arba pirmosios apklausos momento garantuojama teisė į gynybą, taip pat teisė turėti advokatą. Šios teisės įgyvendinimas yra detalizuotas LR valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatyme⁶, kurio 2 str. yra nurodyta, kad teisinę pagalbą sudaro pirminė⁷ ir antrinė⁸ teisinė pagalba. Įtariamajam, kaltinamajam ar nuteistajam

¹ <http://www.lrski.lt/> [2007 02 19]

² Komisijos ŽIV infekcijos plitimui Alytaus griežtojo režimo pataisos darbų kolonijoje tirti išvada <http://www.infolex.lt/portal/start.asp?act=news&Tema=20&str=2797> [2007 04 10]

³ Naujausia epidemiologinė ŽIV/AIDS situacija. Alytaus įvykių chronologija <http://www.aids.lt/download/Biuletenis2.doc>

⁴ http://www.kdmc.lt/teises_aktai.htm [2007 04 10]

⁵ segregacija [lot. *segregatio* – atskyrimas] faktinis arba teisinis žmonių grupių atskyrimas [10, psl. 665]

⁶ Valstybės žinios, 2005, Nr.18-572

⁷ Pirminė teisinė pagalba - šio įstatymo nustatyta tvarka teikiama teisinė informacija, teisinės konsultacijos ir dokumentų, skirtų valstybės ir savivaldybių institucijoms, išskyrus procesinius dokumentus, rengimas. Be to, ši teisinė pagalba apima patarimus dėl ginčo sprendimo ne teismo tvarka, veiksmus dėl taikaus ginčo išsprendimo ir taikos sutarties parengimą.

⁸ Antrinė teisinė pagalba - dokumentų rengimas, gynyba ir atstovavimas bylose, įskaitant vykdymo procesą, atstovavimas išankstinio ginčo sprendimo ne teisme atveju, jeigu tokią tvarką nustato įstatymai ar teismo sprendimas. Be to, ši teisinė pagalba apima bylinėjimosi išlaidų bylose, išnagrinėtose civilinio proceso tvarka, su bylos nagrinėjimu administracinio proceso tvarka susijusių išlaidų ir su baudžiamojoje byloje pareikšto civilinio ieškinio nagrinėjimu susijusių išlaidų atlyginimą.

dažniausiai aktuali viena iš antrinės pagalbos sričių – tai gynyba ir atstovavimas bylose. Tai įgaliotojo atstovo (dažniausiai advokato) pagal įstatymus reglamentuojami procesiniai veiksmai ginant įtariamąjį, kaltinamąjį, nuteistąjį ar atstovaujamojo teises ir interesus įvairiose bylose, taip pat tarptautinėse teisminėse institucijose. To paties įstatymo 22 str. detalai reglamentuoja teisinę – finansinę pusę kaip įtariamajam, kaltinamajam ar nuteistajam šiuo atveju antrinę teisinę pagalbą suteikiama, o BVK 101 str. nustato organizacinę advokato lankymosi pas nuteistąjį pusę. Šiame straipsnyje dėl konkrečios tvarkos duota nuoroda į Pataisos įstaigų vidaus tvarkos taisykles. Šių taisyklių 178 punktas ir nurodo, kad advokatams leidžiama susitikti su nuteistaisiais pateikus juridinės konsultacijos orderį ir asmens tapatybę patvirtinantį dokumentą. Manychiau, šią formuluotę reikėtų patikslinti, nes LR advokatūros įstatymo 49 str.¹ pateikiamas platesnis dokumentų sąrašas, kuriuos advokatas galėtų pateikti.

Įgyvendinant teisę gauti teisinę pagalbą nuteistuosius vėl reikėtų grupuoti į dvi dalis. Pirmoji dalis – tai tie nuteistieji, kuriems paskirta bausmė, nesusijusi su jų izoliavimu nuo visuomenės, tokie teisine pagalba gali pasinaudoti, kaip ir kiti piliečiai. Antroji dalis – tai nuteistieji, kuriems paskirtos arešto, terminuoto laisvės atėmimo ir laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmės, jie teisinę pagalbą gauna įkalinimo įstaigose. Prie nuteistųjų teisinės konsultacijos būtų galima priskirti ir pareigą pataisos įstaigos personalui, kur pastarieji pagal Pataisos įstaigų vidaus tvarkos taisyklių 327 punktą privalo supažindinti asmenis, paleidžiamus iš laisvės atėmimo vietos, su Lietuvos Respublikos įstatymais ir kitais teisės aktais, reglamentuojančiais socialinės paramos teikimą asmenims, grįžusiems iš laisvės atėmimo vietų, ir šių asmenų įdarbinimo tvarką.

Kitaip teisę gauti teisinę pagalbą yra įgyvendinama užsieniečiams. Europos kalinimo įstaigų taisyklių 44 punkto 1 papunktyje yra įtvirtinta pareiga įkalinimo įstaigoms, jog tos įstaigos nuteistieji, kurie yra užsienio piliečiais, turi būti nedelsiant informuojami apie jų teisę reikalauti leidimo susisiekti su diplomatinio ar konsulinio atstovu tos šalies, iš kurios jie yra. Kalinimo įstaigos administracija turi glaudžiai bendradarbiauti su tokiais atstovais, vadovaudamasi kalinimo įstaigoje esančių užsienio piliečių, kurie gali turėti ypatingų poreikių, interesais. Analogiška nuostata yra įtvirtinta ir BVK 109 str. 1 dalyje.

3.1.5. Teisė dalyvauti rinkimuose, referendume arba visuotinėje apklausoje

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 33 str.² ir 34 str.³ įtvirtina piliečių aktyvią ir pasyvią rinkimų teisę, kurią jie gali realizuoti rinkdami LR Prezidentą, LR Seimą, savivaldybių tarybas ir atstovus į Europos Parlamentą. Be to, pagal LR Konstitucijos 9 straipsnį piliečiai, sprenddami svarbiausius

---

¹ Atlikdamas pavedimus pagal susitarimą ar paskyrimą, advokatas pateikia sutartį dėl teisinių paslaugų ar šios sutarties išrašą, advokato orderį baudžiamajame procese arba sprendimą dėl valstybės garantuojamos teisinės pagalbos suteikimo.

² Piliečiai turi teisę dalyvauti valdant savo šalį tiek tiesiogiai, tiek per demokratiškai išrinktus atstovus.

³ Piliečiai, kuriems rinkimų dieną yra sukakę 18 metų, turi rinkimų teisę. Teisę būti išrinktam nustato Lietuvos Respublikos Konstitucija ir rinkimų įstatymai.

Valstybės bei Tautos gyvenimo klausimus, savo nuomonę gali išsakyti referendumuose ar visuotinėse apklausoje. Pagal BVK 13 straipsnio 2 dalį, nuteistųjų dalyvavimo rinkimuose, referendume arba visuotinėje apklausoje (plebiscite) tvarką nustato Lietuvos Respublikos įstatymai. Tokią tvarką šiuo metu nustato penki įstatymai, tai: LR Prezidento rinkimų įstatymas¹, LR Seimo rinkimų įstatymas², LR savivaldybių tarybų rinkimų įstatymas³, LR rinkimų į Europos Parlamentą įstatymas⁴ ir LR referendumo įstatymas⁵. Jei aktyviajai nuteistųjų rinkimų teisei įgyvendinti ypatingų suvaržymų nėra, tai pasyvioji nuteistųjų rinkimų teisė minėtuose rinkimų įstatymuose sureguliuota skirtingai. Pavyzdžiui, LR Seimo rinkimų ir LR savivaldybių tarybų rinkimų antrieji straipsniai nurodo, kad į šias institucijas negali būti renkami asmenys, kurie, likus 65 dienoms iki rinkimų, yra nebaigę atlikti bausmės pagal teismo paskirtą nuosprendį. Tuo tarpu LR rinkimų į Europos Parlamentą įstatymo 3 str. nurodo, kad Europos Parlamento nariais negali būti renkami asmenys, kurie iki nustatytosios dienos nėra baigę atlikti bausmę pagal teismo nuosprendį. Įdomu pažymėti tai, kad LR Prezidento rinkimų įstatyme suvaržymų, susietų su dar neatlikta bausme, visai nėra, o šio įstatymo 2 str. numatyta tik viena sąlyga, kad Respublikos Prezidentu negali būti renkamas šturkščiai pažeidęs Konstituciją arba sulaužęs priesaiką asmuo, kurį Seimas apkaltos proceso tvarka pašalino iš užimamų pareigų ar panaikino jo Seimo nario mandatą.

Antras ypatumas, susijęs su nuteistųjų dalyvavimu rinkimuose, yra balsavimo sąlygų sudarymas nuteistiesiems. Visuose rinkimų įstatymuose ir referendumo įstatyme iš esmės panašiai sureguliuoti klausimai, sudarant sąlygas nuteistiesiems balsuoti per įkalinimo įstaigose įkurtus specialius pašto skyrius. Tačiau balsavimo tvarkoje galima pastebėti įstatymo leidėjo teisinio reguliavimo nelogiškumą. LR Prezidento rinkimų įstatymo 54⁶ str., LR rinkimų į Europos Parlamentą įstatymo 71 str. 2 dalyje ir LR referendumo įstatymo 60 str. 2 dalyje yra numatyta galimybė, kad įkalinimo įstaigų vadovai įstatymų nustatyta tvarka gali išleisti nuteistuosius balsuoti jų nuolatinės gyvenamosios vietos rinkimų apylinkėse. Tokios galimybės renkant Seimą ar savivaldybių tarybas nėra. O turėtų, autoriaus nuomone, būti atvirkščiai, nes Prezidentas ir europarlamentarai renkami tie patys visos šalies mastu ir tai galima padaryti „sėdint vietoje“, o renkant „savąjį“ Seimo narį ar savivaldybės tarybos narius, tai maloniau daryti gyvenamojoje vietoje.

Dar vienas ypatumas, susijęs su rinkimų įstatymais, nuteistaisiais ir jų pasyviaja rinkimų teise yra tas, kad nuteistasis, atlikęs bausmę ir įgijęs pasyviają rinkimų teisę, savo kandidato anketoje privalo nurodyti, kad po 1990 m. kovo 11 d. Lietuvos Respublikos ar užsienio valstybės teismo įsiteisėjusiu nuosprendžiu (sprendimu) buvo pripažintas kaltu dėl nusikalstamos veikos arba įsiteisėjusiu Lietuvos Respublikos ar užsienio valstybės teismo nuosprendžiu (sprendimu) bet kada buvo pripažintas kaltu dėl

---

¹ Valstybės žinios, 1993, Nr. 2 - 29

² Valstybės žinios, 2000, Nr. 59-1760

³ Valstybės žinios, 2006, Nr. 143-5445

⁴ Valstybės žinios, 2003, Nr. 115 - 5192

⁵ Valstybės žinios, 2002, Nr. 64 - 2570

sunkaus ar labai sunkaus nusikaltimo. Ši nuostata yra LR Seimo rinkimų ir LR savivaldybės tarybų rinkimų įstatymuose. LR rinkimų į Europos Parlamentą įstatymo 93 str. 3 dalyje pasirinktas kitas atskaitos taškas ir numatyta, kad kiekvienas kandidatas turi viešai paskelbti, jeigu jis per 10 paskutinių metų iki nustatytosios dienos įsiteisėjęs Lietuvos Respublikos ar kitos Europos Sąjungos valstybės narės teismo nuosprendžiu yra pripažintas kaltu dėl nusikalstamos veikos arba įsiteisėjęs teismo nuosprendžiu bet kada buvo pripažintas kaltu dėl sunkaus ar labai sunkaus nusikaltimo padarymo, o LR Prezidento rinkimų įstatyme tokio reikalavimo visai nėra. Atrodytų, tokiems kandidatams turėtų būti keliama moralinė „kartelė“ kuo aukščiau, tačiau įstatymų leidėjas elgiasi priešingai.

BVK 13 str. 3 dalis numato, kad Lietuvos Respublikoje bausmes atliekančių užsieniečių dalyvavimo jų valstybėse vykstančiuose rinkimuose, referendume arba visuotinėje apklausoje (plebiscite) klausimai sprendžiami Lietuvos Respublikos tarptautinių sutarčių nustatyta tvarka. Viena iš tokių tarptautinių sutarčių yra 1963 m. Vienos konvencija dėl konsulinių santykių¹, kurios 5 str. viena iš nurodytų funkcijų yra „atstovaujamosios valstybės, jos piliečių ir juridinių asmenų interesų gynimas priimančiojoje valstybėje laikantis tarptautinės teisės normų“. Nuteisti užsieniečiai turi teisę, kaip tai numatyta BVK 109 str. 1 dalyje, per Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministeriją kreiptis į savos šalies konsulines įstaigas visais jiems rūpimais klausimais, o taip pat su prašymu atlikti konsulinę registraciją, tai yra, asmens duomenų įtraukimas į konsulinės įstaigos duomenų bazę įvairiais tikslais, įskaitant rinkimų, referendumų, piliečių įstatymų leidybos iniciatyvos tikslais. Tokia analogiška tvarka Lietuvos piliečių esančių užsienyje yra sureguliuota ir Lietuvos Respublikos konsulinio statuto įstatyme² ir LR užsienio reikalų ministro 2006 m. gruodžio 1 d. įsakyme Nr. V-149 „Dėl Lietuvos Respublikos piliečių, gyvenančių užsienio valstybėse, konsulinės registracijos tvarkos aprašo ir prašymo registruoti formos patvirtinimo“³.

Be to, jei užsieniečiai (tokiais būtų laikomi ne tik ES piliečiai, bet ir užsienio šalių - ne ES valstybių piliečiai ir asmenys be pilietybės), iki bausmės atlikimo buvo nuolatiniai tam tikros savivaldybės gyventojai, tai pagal LR Konstitucijos 119 str. jie gali dalyvauti tos savivaldybės tarybos rinkimuose.

Aukščiau aprašytoji dalyvavimo rinkimuose tvarka taikoma tiems nuteistiesiems, kurie nuteisti bausme, susijusia su jų izoliavimu nuo visuomenės, kiti nuteistieji rinkimų teisę realizuoja kaip ir kiti laisvi piliečiai.

Praėjus šių metų savivaldybių tarybų rinkimams Kalėjimų departamentas internetiniame straipsnyje „Nuteistųjų požiūris į rinkimus – labai skirtingas“⁴ apibendrina, kaip vyko rinkimai įkalinimo įstaigose. Tarp nuteistųjų ir suimtųjų pasiektas 51 proc. rinkimų aktyvumo lygis, departamento analitikų manymu, rodo aukštesnį sąmoningumo lygį nei laisvųjų piliečių, nors tarp

¹ Valstybės žinios, 1999, Nr.83-2456

² Valstybės žinios, 2006, Nr. 68-2492

³ Valstybės žinios, 2006, Nr. 133-5051

⁴ http://www.kalejimudepartamentas.lt/default.aspx?item=akt_news&id=2131 [2007 04 02]

atskirų įkalinimo įstaigų aktyvumas svyravo nuo 23 iki 94 proc. Įvertinus tai, kad 2003 metais Prezidentą rinko kone 58 proc. rinkimų teisę turėjusių nuteistųjų ir suimtųjų bei 2004 metų Lietuvos Respublikos Prezidentą ir Europos Sąjungos parlamentą rinko beveik 70 proc., o tais pačiais 2004 metais vykusiuose Seimo rinkimuose – 68 proc. Iš pateiktos informacijos sunku daryti apibendrintas išvadas ar tai sveikintinas socialinis - politinis dialogas tarp valstybės ir nuteistųjų, ar tai tiesiog vienas iš sekmadienių su galimybe išsakyti pilietinę poziciją.

3.1.6. Nuteistojo asmens tikėjimo ir sąžinės laisvė

Tikėjimo ir sąžinės laisvės yra konstitucinės ir įtvirtintos 26 str. Be to, Konstitucijoje pabrėžiama, kad teisės į tikėjimo ir sąžinės laisvę realizavimas yra savanoriškas, todėl įkalinimo įstaigos negali nuteistąjį versti pasirinkti ir išpažinti kurią nors religiją ar tikėjimą arba versti atsisakyti jo išpažįstamos. S. Stepašina [32, psl. 102] apibrėžia, kad sąžinės laisvė yra teisė laisvai pasirinkti ir skleisti tiek religinius, tiek ateistinius įsitikinimus, o tikėjimo laisvė yra teisė laisvai pasirinkti ir išpažinti bet kurią religiją arba neišpažinti jokios.

Tikėjimo ir sąžinės laisvių įgyvendinimas nesukelia daug problemų, nes dažniausiai randamas sutarimas tarp religinių bendruomenių, įkalinimo įstaigos administracijos ir nuteistųjų¹. Iš Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 9 ir 10 straipsniuose įtvirtintų minties, tikėjimo ir sąžinės bei saviraiškos laisvių, nuteistiesiems BVK 15 str. garantuojamos tikėjimo ir sąžinės laisvės. O ir mūsų šalies Konstitucijos 25 str. įtvirtinta nuostata, kad žmogus turi teisę turėti savo įsitikinimus ir juos laisvai reikšti. Kaip tai vertinti? Pirmiausia išanalizuokime, kaip suprantama saviraiškos laisvė.

Saviraiškos laisvė yra vertinama kaip sudėtinė informacijos laisvės dalis² ir gali turėti įvairias formas – laisvė turėti nuomonę, kultūrinę, meninę saviraiškos laisves. Jungtinių Tautų Generalinės Asamblėjos 1966 m. gruodžio 16 d. patvirtinto Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto³ 19 str. 2 dalyje sakoma, kad kiekvienas žmogus turi teisę į saviraiškos laisvę. Ši teisė apima laisvę nekliudomai ieškoti, gauti ir perteikti visokią informaciją bei idėjas, nepaisant valstybių sienų, žodžiu, raštu arba per spaudą, arba meninėmis išraiškos formomis, arba kitokiais būdais savo nuožiūra. Jau minėtos Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 10 str. 1 dalyje taip įtvirtinta panaši nuostata, teigiant, kad kiekvienas turi teisę į saviraiškos laisvę. Ši teisė apima laisvę turėti savo nuomonę, gauti bei skleisti informaciją ir idėjas valdžios institucijų netrukdomam ir nepaisant valstybės sienų.

¹ Straipsniai Kalėjimų departamento tinklalapyje: „Pataisos įstaiga sugrąžino skolą Katalikų Bažnyčiai“; „Pataisos namuose – pirmosios stačiatikių Mišios“ <http://www.kalejimudepartamentas.lt> [2007 02 22]

² Informacijos laisvė paprastai traktuojama plačiąja prasme ir apima žodžio laisvę, įsitikinimų turėjimo ir reiškimo laisvę, teisę gauti ir skleisti informaciją bei idėjas, spaudos ir kitų informacijos priemonių laisvę. Informacijos laisvė reiškia ne tik teisę informuoti (t. y. skleisti informaciją), bet ir teisę gauti informaciją. <http://www.litlex.lt/scripts/sarasas2.dll?Tekstas=1&Id=21537&Vr=1&Pr=1> [2007 02 22]

³ Valstybės žinios, 2002. Nr. 77-3288

Suprantama, ši laisvė, kaip ir kitos, nėra absoliuti, todėl ir Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 10 str. 2 dalyje leidžiami trijų kategorijų saviraiškos ir informacijos laisvės apribojimai:

- skirti apsaugoti visuomenės interesus (nacionalinį saugumą, teritorinį vientisumą, visuomenės saugumą, neramumą ar nusikaltimų prevenciją, sveikatą ar dorovę);
- skirti apsaugoti kitas žmogaus teises (kitų asmenų garbės ar teisių gynimas, konfidencialiai gautos informacijos atskleidimo prevencija);
- būtini palaikyti teisminės valdžios autoritetą ir bešališkumą.¹

Be to, ir mūsų šalies Konstitucijos 25 str. trečioje pastraipoje yra numatyta, kad laisvė reikšti įsitikinimus, gauti ir skleisti informaciją negali būti ribojama kitaip, kaip tik įstatymu, jei tai būtina apsaugoti žmogaus sveikatai, garbei ir orumui, privačiam gyvenimui, dorovei ar ginti konstitucinei santvarkai.

Tai apribojimai saviraiškos laisvės turiniui, bet ne subjektams, todėl bet kuriam asmeniui, įskaitant ir nuteistuosius, dėl turinio gali būti taikomi apribojimai, o ribojimus pažeidus, už tai reikalaujama atsakyti. LR Konstitucinis Teismas vienoje savo byloje² yra pasisakęs dėl apribojimų. Jo nuomone, įstatymais apibrėžiant teisių įgyvendinimo ribas, būtina atsižvelgti į atitinkamos teisės (ar laisvės) paskirtį bei prasmę ir Konstitucijoje nustatytas jos ribojimo galimybes bei sąlygas. Ieškant atsakymo į klausimą, ar konkretus ribojimas yra būtina reikalingas demokratinėje visuomenėje, pirmiausia reikia išsiaiškinti ribojimo tikslus bei paskirtį, o antra, nustatyti, ar ribojimo priemonės yra proporcingos siekiamam teisėtam tikslui.

Šio darbo autoriaus nuomone, pirma, Bausmių vykdymo kodekse tikslinga įtvirtinti nuteistiesiems garantiją į saviraiškos laisvę, o jei jos įgyvendinimui (kaip religijos laisvei) riboja organizacinės ar techninės priežastis, apibrėžti jos ribojimo ir realizavimo mastą. Antra, tikslinga atskirai sureguliuoti saviraiškos laisvės sudedamųjų dalių turinį. Laikantis principo, kad nė viena valdžios institucija, įskaitant ir įkalinimo įstaigas, neturi imuniteto kritikai ar jų darbo vertinimui, bei įvertinant tai, kad nuteistųjų nuomonė apie įkalinimo įstaigas gali būti nešališka, tikslinga nuomonės reiškimo laisvę susieti su atsakomybe už įžeidinėjimą ar šmeižtą. O kūrybinės ar meninės saviraiškos laisvių išplėtojimas, pasitarnautų geresnio mikroklimato įkalinimo įstaigos sukūrimui, ką rodo nors ir ne dažni, bet sėkmingi projektai (futbolo, šachmatų turnyrai)³.

Apibendrinant nuteistojo asmens teisių ir laisvių teisinio reguliavimo klausimą, nesunku pastebėti, kad valstybė susiduria su daugeliu problemų: arba teisės ir laisvės nepagrįstai varžomos, arba

¹ Teismų praktika, susijusi su saviraiškos laisve http://www.etib.lt/site_files/Saviraiskos%20laisve/teismo%20praktika.doc [2007 02 22]

² Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1997 m. vasario 13 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos alkoholio kontrolės įstatymo 1,3 ir 11 straipsnių, taip pat Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1996 m. vasario 2 d. nutarimo Nr. 179 „Dėl alkoholio reklamos kontrolės“ atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ <http://www.litlex.lt/scripts/sarasas2.dll?Tekstas=1&Id=21537&Vr=1&Pr=1> [2007 02]

³ Straipsniai Kalėjų departamento tinklalapyje: „Valdovės gambitas – prieš zoninę gynybą“; „Laisvės netekę paaugliai futbolo aikštelėje varžysis su bendraamžiais iš laisvės“ <http://www.kalejimudepartamentas.lt/>

jos išvis nereguluotos. Pagaliau ir neįmanoma viską sureguliuoti dėl to paliekant teisine spragas. Tokioje situacijoje vertas dėmesio G.Švedo pasiūlymas [33, psl.140] pereiti prie principo „viskas leistina, ko nedraudžia įstatymas“. Tai būtų drąsus sprendimas leidžiantis ateityje išvengti bylų nagrinėjimo tiek nacionaliniuose teismuose, tiek EŽTT.

3.2. Bendrosios nuteistojo asmens pareigos

Kiekvienas iš teisinių santykių dalyvių tuo pačiu metu turi ir subjektinių teisių, ir teisinių pareigų. Ši nuostata galioja ir nuteistiesiems. Jų pareigas galima suskirstyti pagal įvairius požymius. G.Švedas [32, psl. 163] pagal subjekto santykį su pareiga, išskiria aktyvią pareigą, kai subjektas privalo atlikti tam tikrus veiksmus ir pasyvią pareigą, kai subjektas turi susilaikyti nuo tam tikrų veiksmų. Įvertindamas pareigų universalumo lygį ir turinį, Rusijos atstovas S. Zubarevas [42, psl. 94] nuteistųjų pareigas grupuoja į bendrąsias, kurios taikomos visiems nuteistiesiems nepriklausomai nuo atliekamos bausmės rūšies ir specialiąsias, kurių turinys priklauso nuo konkrečios bausmės rūšies.

Savo esme, bendrosios nuteistųjų pareigos sutampa su laisvųjų asmenų bendrosiomis teisinėmis pareigomis, kaip laikytis ir vykdyti įstatymų reikalavimus ar laikytis nustatytų elgesio taisyklių. Skirtumas tik tas, kad laisvieji asmenys neturi pareigos vykdyti bausmės vykdymo institucijos, įstaigos arba pareigūno nurodymus ir įsakymus, kaip tai numatyta BVK 12 str. 2 dalyje. Kitas skirtumas yra tas, kad nors bendraja prasme pareigų vykdymas užtikrinamas valstybės prievartos priemonėmis, laisviesiems ir suimtiesiems šios priemonės yra skirtingos. Laisvieji asmenys, pažeidę teisės aktus ar kitų asmenų subjektines teises, gali būti traukiami civilinė, administracinė ar baudžiamojon atsakomybėn, o nuteistųjų atžvilgiu gali būti taikomos dar papildomos priemonės. Jei nuteistasis bausmės vykdymo atidėjimo laikotarpiu (BK 75 str. 4 d. 4p.) ar lygtinio atleidimo nuo laisvės atėmimo bausmės prieš terminą laikotarpiu (BK 77 str. 6 d.) padaro naują nusikaltimą ar baudžiamąjį nusižengimą, teismas, paskyręs bausmę už naują nusikaltimą ar baudžiamąjį nusižengimą, bausmes subendrindamas, jas gali visiškai ar iš dalies sudėti. Nuteistajam, atliekančiam bausmę įkalinimo įstaigoje ir pažeidusiam bausmės atlikimo režimo reikalavimus, gali būti skiriamos nuobaudos, nurodytos BVK 142 str.¹ Tokių bausmių taikymą S. Kurganovas [40, psl. 96] įvardina kaip patraukimą

---

¹ Už bausmės atlikimo režimo reikalavimų pažeidimą nuteistiesiems gali būti skiriamos šios nuobaudos: 1) įspėjimas arba papeikimas; 2) pataisos įstaigos patalpų ir teritorijos tvarkymas be eilės; 3) draudimas iki vieno mėnesio pirkti maisto produktų; 4) atvirose kolonijose ir pataisos namuose laikomų nuteistųjų uždarymas į bausdos izoliatorių iki penkiolikos parų arba nepilnamečių nuteistųjų uždarymas į drausmės izoliatorių iki dešimties parų; 5) kalėjimuose laikomų nuteistųjų uždarymas į karcerį iki penkiolikos parų; 6) pataisos namuose drausmės grupės sąlygomis laikomų nuteistųjų perkėlimas į kamerų tipo patalpas iki šešių mėnesių; 7) kalėjimuose laikomų nuteistųjų perkėlimas į drausmės grupę nuo dviejų iki šešių mėnesių.

drausminėn (к дисциплинарной) atsakomybėn. Be to, nuteistieji turi ir materialiai atsakyti už padarytą žalą.

Bendrosios nuteistųjų asmenų pareigos ypatingų teisinių diskusijų nekelia, tačiau mūsų šalies BVK 12 str. 2 dalyje įtvirtinta pareiga vykdyti bausmės vykdymo institucijos, įstaigos arba pareigūno nurodymus ir įsakymus, kelia abejonių dėl tos pareigos besąlygiškumo, kai tuo tarpu RF BVK 11 str. 3 dalyje yra numatyta nuteistiesiems pareiga vykdyti teisėtus reikalavimus (законные требования) bausmės vykdymo įstaigos administracijos ar valdymo organų.

Specialiosios nuteistųjų asmenų pareigos nagrinėjamos skyriuje „Specialioji nuteistųjų asmenų teisinė padėtis“.

3.3. Nuteistųjų užsieniečių teisinė padėtis

BVK 10 str. 2 dalis numato, kad bausmes atliekančių užsieniečių teisinę padėtį nustato Lietuvos Respublikos įstatymai, reglamentuojantys šių asmenų teises, laisves bei pareigas jiems esant Lietuvos Respublikoje, Lietuvos Respublikos tarptautinės sutartys, Lietuvos Respublikos įstatymai ir teismo nuosprendis. Iš tokių įstatymų paminėtinas LR įstatymo dėl užsieniečių teisinės padėties¹, kurio 2 str. 32 dalis pirmiausia apibrėžia užsieniečio sąvoką. Juo laikomas asmuo, kuris nėra Lietuvos Respublikos pilietis, neatsižvelgiant į tai, ar jis turi kurios nors užsienio valstybės pilietybę, ar neturi jokios. Be to, minėtas įstatymas įtvirtina dar dvi svarbias nuostatas, skirtas užsieniečiui – nuteistajam. Pirma, minėto įstatymo 36 str. 2 dalis įpareigoja teismą informuoti vidaus reikalų ministrą (kaip institucijos vadovą, atsakingą už migracijos klausimus) apie užsieniečių, kuris yra sulaikytas arba nuteistas už padarytą nusikalstamą veiką ar nubaustas už administracinę teisės pažeidimą. Antra, jei įvyksta situacija, kad Europos Sąjungos Taryba priima sprendimą, jog yra masinis užsieniečių antplūdis į Europos Sąjungą, vidaus reikalų ministras gali teikti sprendimą LR Vyriausybei dėl laikinosios apsaugos suteikimo užsieniečiams, tačiau tokia apsauga pagal minimo įstatymo 93 str. 1 dalį užsieniečiui nesuteikiama, jeigu jis yra nuteistas už sunkų arba labai sunkų nusikaltimą.

Bausmių vykdymo kodeksas nepažeisdamas 3 str. 2 dalyje įtvirtinto principo, kad visiems bausmes Lietuvos Respublikoje atliekantiems asmenims taikomi LR bausmių vykdymo įstatymai, ir užsieniečiams taiko tas pačias kodekso nuostatas. Tačiau BVK 10 str. 2 dalis nurodo papildomus teisės šaltinius, kurie reguliuoja užsieniečių teisinę padėtį. Tai kiti LR įstatymai, tarptautinės sutartys ir teismo nuosprendis.

Be to, Bausmių vykdymo kodekse yra straipsniai, kurie įvertinant teisinių santykių su užsieniečiais specifiką, atskiromis normomis sureguliuoja papildomus teisinės padėties elementus. BVK 70 str. 3 dalis suteikia užsieniečiams teisę, jei yra tokia galimybė, būti izoliuotais nuo kitų nuteistųjų toje pačioje pataisos įstaigoje arba bausmę atlikti atskirose įkalinimo įstaigose. BVK 109 str.

---

¹ Valstybės žinios, 2004, Nr.73- 2539

2 dalis nustato teisę užsieniečiams, kad jeigu jiems yra paskirta laisvės atėmimo bausmė, tai tokie užsieniečiai gali būti perduoti bausmės atlikti į savąją valstybę. Tokią procedūrą galima atlikti, nes Lietuva 1995 m. ratifikavo 1983 metų Europos nuteistųjų asmenų perdavimo konvenciją¹. Ši konvencija reguliuoja santykius tik tarp valstybių Europos Tarybos narių ir kitų valstybių, kurios yra šios Konvencijos signatarės. Lietuva užsieniečių perdavimo bausmes atlikti savose šalyse klausimus yra suregulavusi ir per dvišales tarptautines sutartis. 1996 m. tokia sutartis pasirašyta su Baltarusijos Respublika², 1999 m. su Lenkijos Respublika³ ir 2002 m. su Rusijos Federacija⁴ ir Azerbaidžano Respublika⁵. Įkalintų užsieniečių procedūrą turi ir Niujorko valstija, kurios CL 147 paragrafas numato, kad per tris mėnesius nuo užsieniečio įkalinimo pataisos įstaigoje, komisaras inicijuoja tokio asmens dokumentų bei istorijos ištyrimą, o jam pasibaigus, visus dokumentus, įskaitant ir tyrimo eigoje paaiškėjusius faktus bei rekomendacijas perduoda Jungtinių Valstijų imigracijos tarnybai, kuri atsakinga už tokių klausimų sprendimą.

Deja, BVK 154 str. 3 dalis užsieniečiams neleidžia išvykti be sargybos arba be palydos už pataisos įstaigos ar kardomojo kalinimo vietos teritorijos ribų, o lygtinai paleistų iš pataisos įstaigų tiek piliečių, tiek užsieniečių teisės ir pareigos yra vienodos ir jos nurodytos BVK 160 str.

4. Specialioji nuteistųjų asmenų teisinė padėtis

Ankstesniuose skyriuose jau buvo minėta, kad nuteistojo specialioji teisinė padėtis ir jos turinys priklausys nuo to, kokios rūšies bausmę jis turės atlikti, koks bus tos bausmės atlikimo režimas ir kokioje įkalinimo įstaigoje bausmė bus atliekama.

BK 42 str. 1 dalyje nurodytas bausmes galima būtų suskirstyti į bausmes, nesusijusias su izoliavimu nuo visuomenės (1 – 5 punktai) ir susijusias su izoliavimu nuo visuomenės (6 – 8 punktai)⁶. Kadangi pirmoji bausmių grupė savo teisiniu reguliavimu ir įvykdymu nėra sudėtingos (sumokėti baudą, laikytis laisvės apribojimo sąlygų ir pan., išskyrus, jei dėl netinkamo vykdymo keičiamos į kitas bausmes), todėl šiame darbe bus plačiau analizuojama specialioji nuteistųjų asmenų teisinė padėtis, kuriems yra skirtos bausmės susijusios su izoliavimu nuo visuomenės, tai: areštas, terminuotas laisvės atėmimas ir laisvės atėmimas iki gyvos galvos.

---

¹ Valstybės žinios, 1995, Nr. 42 - 1022

² Lietuvos Respublikos ir Baltarusijos Respublikos sutartis dėl asmenų, kuriems paskirtas laisvės atėmimas ar pritaikytos priverčiamosios medicininio poveikio priemonės, perdavimo (Valstybės žinios, 1996, Nr.92 -2146)

³ Lietuvos Respublikos Vyriausybės ir Lenkijos Respublikos Vyriausybės sutartis dėl asmenų perdavimo ir priėmimo (Valstybės žinios, 1999, Nr.103 -2945)

⁴ Lietuvos Respublikos ir Rusijos Federacijos sutartis dėl asmenų, kuriems paskirtas laisvės atėmimas, perdavimo bausmei atlikti (Valstybės žinios, 2002, Nr.32 -1203)

⁵ Lietuvos Respublikos ir Azerbaidžano Respublikos sutartis dėl asmenų, nuteistų laisvės atėmimu, perdavimo likusiai bausmei atlikti (Valstybės žinios, 2002, Nr.75 – 3209)

⁶ BK 42 str. 1d.: Padariusiam nusikaltimą asmeniui gali būti skiriamos šios bausmės: 1) viešųjų teisių atėmimas; 2) teisės dirbti tam tikrą darbą arba užsiimti tam tikra veikla atėmimas; 3) viešieji darbai; 4) bauda; 5) laisvės apribojimas; 6) areštas; 7) terminuotas laisvės atėmimas; 8) laisvės atėmimas iki gyvos galvos.

Antras faktorius, darantis įtaką specialiajai nuteistųjų asmenų teisinei padėčiai, yra bausmės atlikimo režimas. Įvertinus BVK 54 ir 112 str. pateiktus režimo apibrėžimus, susistemintai galima teigti, kad bausmės atlikimo režimas yra kiekvienos bausmės diferencijuotų vykdymo sąlygų ir atliekančių bausmę nuteistųjų elgesio taisyklių visuma. Režimas individualizuojamas atsižvelgiant į nuteistojo padaryto nusikaltimo pavojingumą ir pobūdį, nuteistojo asmenybę ir elgesį bausmės atlikimo metu. Pataisos įstaigose diferencijuotam bausmės vykdymui sudaromos trys grupės: tai paprastoji, lengvoji ir drausmės (nepilnamečių pataisos namus, kuriuose nėra drausmės grupės, kalėjimus, kuriuose nėra lengvosios grupės, o atvirose kolonijose nuteistieji visai į grupes neskirstomi).

Ir trečiasis faktorius, nuo kurio priklauso specialioji nuteistojo asmens teisinė padėtis, yra įkalinimo įstaiga, kurioje nuteistasis atlieka bausmę. BVK 21 str. 1 dalis įvardina keturias įkalinimo įstaigų rūšis, tai: pataisos namai, nepilnamečių pataisos namai, kalėjimai ir atviros kolonijos. Pavyzdžiui, kalėjimuose laisvės atėmimo bausmę atlieka asmenys, nuteisti už labai sunkius nusikaltimus, ir nuteistieji, kuriems paskirtas laisvės atėmimas iki gyvos galvos, be to, ir iš pataisos namų perkelti nuteistieji. Atvirose kolonijose kalio tie nuteistieji, kurie laisvės atėmimo bausmę atlieka už neatsargius bei nesunkius tyčinius nusikaltimus ir kuriems teismas nustatė bausmę atlikti atvirose kolonijose.

Nuteistojo asmens specialiosios teisinės padėties struktūrą sudaro teisės ir pareigos. Bausmių vykdymo kodekso atskiruose straipsniuose įvardintos šios specialiosios nuteistųjų teisės: 1) įsigyti maisto produktų ir būtinausių reikmenų, 2) įsigyti literatūros ir rašomųjų reikmenų, 3) pasimatyti su giminaičiais ir kitais asmenimis trumpalaikiuose ar ilgalaikiuose pasimatymuose, 4) gauti pašto bei perduodamus siuntinius ir smulkiuosius paketus su spauda, 5) naudotis televizoriais, kompiuteriais, vaizdo magnetofonais, radijo imtuvais bei kompiuterinių žaidimų aparatais, 6) turėti laikrodžius, dėvėti savo drabužius bei avėti savo avalynę, 7) gauti ir siųsti pinigines perlaidas, 8) susirašinėti, 9) paskambinti telefonu, 10) pasivaikščioti gryname ore, 11) į trumpalaikę išvyką į namus, 12) į trumpalaikę išvyką už pataisos įstaigų ribų, 13) į atostogas, 14) sudaryti santuoką, 15) sudaryti civilinius sandorius.

Išvardintos teisės nėra absoliučios ir priklausomai nuo to, kokioje įkalinimo įstaigoje ir kokioje jos grupėje nuteistasis priskirtas bei priklausomai nuo nuteistojo elgesio, šios teisės ribojamos. Be to, dalis išvardintų teisių yra ribojamos nesusiejant jų su nuteistųjų elgesiu, o dėl asortimento, turinio, periodiškumo, svorio ir kitų techninių parametrų.

Dar vieną specifinę teisę turi nuteistieji, kalintys atvirose kolonijose: tai teisė turėti su savimi pinigų ir be apribojimų jais naudotis bei turėti vertingų daiktų (BVK 91 str. 1 d. 3 p.). Pinigais gali naudotis ir moterys, auginančios vaikus iki trejų metų ne pataisos namų teritorijoje (BVK 152 str. 2 d. 1 p.). Tačiau Bausmių vykdymo kodekso 1 priedo 4 punkte nurodyta, kad nuteistiesiems laisvės atėmimo bausme draudžiama turėti pinigus, vertingus daiktus ir vertybinius popierius. Dėl šios priežasties, autoriaus nuomone, yra tikslintinas BVK 1 priedo 4 punktas, kurio redakcija galėtų būti tokia: 4.

Pinigai (išskyrus nuteistiesiems atvirose kolonijose ir moterims, atliekančios bausmę ne pataisos namų teritorijoje), vertingi daiktai (išskyrus nuteistiesiems atvirose kolonijose), vertybiniai popieriai.

BVK 110 str. 1 dalis apibrėžia nuteistųjų laisvės atėmimo bausmės specialiąsias pareigas, tai: 1) laikytis nustatytos pataisos įstaigų tvarkos, 2) vykdyti pataisos įstaigos administracijos reikalavimus, 3) administracijos paskyrimu eilės tvarka budėti gyvenamosiose patalpose, 4) tausoti pataisos įstaigos turta.

5. Nuteistojo asmens teisinės padėties kitimas bausmės atlikimo metu

Jau nebegaliojančio, bet po 1990 m. dar taikyto PDK 21 str. pirmoji pastraipa buvo įtvirtinusi sąlygą, kad nuteistiesiems, priklausomai nuo elgesio ir pažiūros į darbą, jų laikymo sąlygos gali būti keičiamos tiek toje pačioje pataisos darbų įstaigoje, tiek ir perkeliant į kitas pataisos darbų įstaigas. Kiti straipsniai tą tvarką detalizavo. Vėliau, 1993 m. priimtame Seimo nutarime dėl teisinės sistemos reformos metmenų ir jų įgyvendinimo,¹ buvo iškelta būtinybė paruošti naują bausmių vykdymo kodeksą, jo įgyvendinimo funkciją perduodant Teisingumo ministerijai. 1998 m. Seimui priėmus naują nutarimą dėl teisinės sistemos reformos metmenų (nauja redakcija) ir jų įgyvendinimo², IV skyriuje „Bausmių vykdymo sistemos kūrimas“ jau konkrečiai įvardino, kad teisiniame reguliavime turi būti sudaryta galimybė nuteistiesiems turėti tokias pozityvias pareigas, kurios leistų jiems daryti įtaką savo teisinei padėčiai pagal principą: geras elgesys - daugiau teisių ir lengvatų, blogas elgesys - mažiau lengvatų. Nuo 2003 m. gegužės 1 d. pradėjusio galioti BVK 9 straipsnyje tas principas pavadinamas teisingo ir progresyvaus bausmių atlikimo principu. Jo esmė yra ta, kad nuteistųjų teisinė padėtis, atsižvelgiant į jų elgesį bausmės atlikimo metu, nustatytų pareigų ir draudimų laikymąsi, požiūrį į darbą ir mokymąsi, reagavimą į psichologinį poveikį ir socialinės rehabilitacijos priemones gali būti švelninama arba griežtinama.

Šio principo realizavimui svarbus kitas principas – proporcingumo principas, kurio klasikinė reikšmė tinka ir bausmių vykdymo procese, tai yra, priemonės turi būti adekvačios siekiamiems tikslams. Jei nuteistasis padarė pažeidimą, tai jam turi būti pritaikyta proporcinga nuobauda griežtumo ir laiko atžvilgiu. Kaip proporcingumo principo pažeidimą galima pateikti EŽTT 2003 m. gegužės 27 d. priimtą sprendimą byloje „Skalka prieš Lenkiją“.³ Bylos esmė yra ta, kad atlikdamas bausmę Edvardas Skalka (Edward Skalka) parašė laišką Katovicų apygardos teismo Penitenciariniam skyriui. Būdamas nepatenkintas gautu atsakymu, jis parašė šio teismo pirmininkui laišką, kuriame skundėsi dėl atsakymą parašiusio teisėjo. Laiške pareiškėjas skyriaus teisėjus išvadino necenzūriniais žodžiais. E. Skalka buvo nuteistas už teismo ir pavienio teisėjo įžeidimą jam paskiriant aštuonių mėnesių laisvės atėmimo bausmę. EŽTT atkreipė dėmesį į tai, kad teismai parinko pareiškėjui aštuonių mėnesių laisvės atėmimo

¹ Valstybės žinios, 1993, Nr.70 -1311

² Valstybės žinios, 1998, Nr.61 -1736

³ <http://www.litlex.lt/scripts/sarasas2.dll?Tekstas=1&Id=72881&Vr=1&Pr=1> [2007 03 02]

bausmę, kuri laikytina griežta priemone. Paskirtos bausmės griežtumas viršijo nusikaltimo pavojingumą, tai yra buvo pažeista ne tik saviraiškos laisvė, bet proporcingumo principas.

Proporcingumo principo turi būti laikomasi ir skatinant nuteistuosius už gerą jų elgesį.

Nuteistojo teisinė padėtis gali kisti, kintant jo teisių ir pareigų turiniui. BVK 140 str. numato, kad už nepriekaištingą elgesį, iniciatyvą ir aktyvų dalyvavimą socialinės rehabilitacijos programose, stropų darbą bei mokymąsi laisvės atėmimo bausmę atliekantiems nuteistiesiems gali būti skiriamos įvairios paskatinimo priemonės, pradedant padėkomis ir premijomis ir baigiant aukščiau išvardintų specialiųjų teisių turinio išplėtimu. Specifinės, bet darančios esminį teisių pokytį yra tokios paskatinimo priemonės, kaip paskirtos nuobaudos panaikinimas prieš terminą ar perkėlimas iš paprastosios grupės į lengvąją grupę. Kalėjimų departamentas pateikia tik apibendrintus duomenis¹ apie skirtus paskatinimus ir drausmės komisijoje apsvaistytus drausmės pažeidimų atvejus. Per 2006 metus visose pataisos įstaigose, kai nuteistųjų skaičius buvo 6403, paskatinimai buvo paskirti 5149 kartus, tai yra, vienam nuteistajam tenka 0,8 paskatinimo bei nustatyti 7214 drausmės pažeidimo atvejai. Mažiausiai paskatinimų skiriama Kybartų pataisos namuose – tik 0,12 paskatinimo vienam nuteistajam, daugiausia Kauno nepilnamečių tardymo izoliatoriuje – pataisos namuose - 1,12 paskatinimo vienam nuteistajam. Tačiau tenka apgailestauti, kad įstatymo leidėjui suteikus tokius darbo su nuteistaisiais svertus, pataisos įstaigų direktoriai, pavaduotojai ir būrių viršininkai (kaip tai numatyta Pataisos įstaigų vidaus tvarkos taisyklių 199 – 201 punktuose) jais nenoriai naudojami. Kaip pavyzdį dar galima pateikti ištrauką iš Seimo kontrolierės Albinos Radzevičiūtės internetinio straipsnio „Žmogaus teisių apsauga įkalinimo įstaigose“:²

Per 2004 bei 2005 metus nė vienam iš Pravieniškių 2-uosiuose PN nei Alytaus PN laikomų nuteistųjų nebuvo suteikta trumpalaikė išvyka į namus, numatyta BVK 104 straipsnyje. Pažymėtina, jog per minėtą laikotarpį nė vienam nuteistajam trumpalaikė išvyka į namus nebuvo suteikta ir kaip paskatinimas. Pokalbių metu įstaigų administracijų pareigūnai pripažino, jog nėra linkę leisti nuteistiesiems parvykti į namus, išskyrus atvejus, numatytus BVK 105 straipsnyje (t. y. dėl artimųjų mirties, sunkios ligos ar gaivalinės nelaimės), kadangi baiminasi galimų naujų nusikaltimų.

Jau geresnė situacija 2006 metais. Kalėjimų departamento statistikos duomenimis už 2006m.³ per visą pataisos įstaigų sistemą per metus buvo leista išvykti už pataisos įstaigų ribų (BVK 105 str.) 76 nuteistiesiems, o į namus (BVK 104 str.) 10 nuteistųjų, o nemokamas atostogas gavo 6 nuteistieji. Toks atsargus ar konservatyvus požiūris į skatinimo priemonių taikymą nepasitarnauja nuteistųjų reintegracijos procesams.

Teisinės padėties sušvelninimo gali tikėtis ir nuteistieji iki gyvos galvos. BVK 165 str. numato tokią galimybę, kad atlikus pirmuosius dešimt metų laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmės ir

¹ Socialinės rehabilitacijos tarnybų veiklos suvestinė. 2006 m. <http://www.nplc.lt/stat/atas/prd/sta/sta200612.xls> [2007 04 04]

² <http://www.lrski.lt/files/157.pdf>

³ Nuteistųjų skaičius, sudėtis (pagal padarytą nusikaltimą, amžių, bausmės terminą ir kt.) ir jų kaita. 2006 m. suvestinė http://www.kalejimudepartamentas.lt/?item=vkl_at_mt&lang=1 [2007 04 10]

atsižvelgiant į jų elgesį bausmės atlikimo metu ir saugumo reikalavimus, kalėjimo administracija apylinkės teismui gali teikti siūlymą perkelti nuteistąjį į pataisos namus tęsti bausmės atlikimą.

Kaip svarbią nuteistųjų teisinės padėties pokyčio priemonę reikėtų paminėti nuteistojo lygtinį atleidimą nuo bausmės prieš terminą arba neatliktą laisvės atėmimo bausmės dalį pakeičiant švelnesne bausme, kaip tai numato BK 77 str. 1 dalis ir BVK 157 str., jeigu teismas mano, kad nuteistasis savo elgesiu ir darbu laisvės atėmimo bausmės atlikimo metu įrodė, kad jo atžvilgiu tokias priemones galima taikyti.

Nuteistojo teisinė padėtis bausmės vykdymo metu gali ir pablogėti, jei jis pažeidinėja nustatytus draudimus arba nevykdo ar netinkamai vykdo nustatytas pareigas ir nereaguoja į socialinės reabilitacijos priemones arba nedalyvauja jas taikant. Tokiu atveju nuteistojo teisinė padėtis turi būti griežtinama atimant specialiąsias teises ir lengvatas, nustatant papildomas pareigas ir apribojimus. Laisvės atėmimo bausmę atliekantys nuteistieji gali būti baudžiami šiomis BVK 142 str. numatytais nuobaudomis:

- 1) įspėjimas arba papeikimas;
- 2) pataisos įstaigos patalpų ir teritorijos tvarkymas be eilės;
- 3) draudimas iki vieno mėnesio pirkti maisto produktų;
- 4) atvirose kolonijose ir pataisos namuose laikomų nuteistųjų uždarymas į baudos izoliatorių iki penkiolikos parų arba nepilnamečių nuteistųjų uždarymas į drausmės izoliatorių iki dešimties parų;
- 5) kalėjimuose laikomų nuteistųjų uždarymas į karcerį iki penkiolikos parų;
- 6) pataisos namuose drausmės grupės sąlygomis laikomų nuteistųjų perkėlimas į kamerų tipo patalpas iki šešių mėnesių;
- 7) kalėjimuose laikomų nuteistųjų perkėlimas į drausmės grupę nuo dviejų iki šešių mėnesių;
- 8) anksčiau paskirtosios paskatinimo priemonės - perkėlimas iš paprastosios grupės į lengvąją grupę – panaikinimas;
- 9) perkėlimo iš paprastosios grupės į drausmės grupę nuo šešių mėnesių iki vienerių metų paskyrimas;
- 10) nuteistojo, perkelta į pataisos namų kamerų tipo patalpas, pasiuntimas šią nuobaudą atlikti kalėjime.

Apibendrinant šiame skyriuje pateiktus teiginius galima daryti išvadą, kad bausmių vykdymo procese įgyvendinant teisingo ir progresyvaus bausmių atlikimo principą, Bausmių vykdymo kodekse ir kituose poįstatyminiuose teisės aktuose pataisos įstaigų vadovams suteikti platūs įgaliojimai darbui su nuteistaisiais taikyti įvairias paskatinimo ir nuobaudų priemones, tačiau praktikoje šios galimybės nėra pilnai išnaudojamos.

6. Individuali konkrečiau nuteistojo asmens teisinė padėtis

Individuali konkrečiau asmens teisinė padėtis suprantama kaip visuma teisių ir pareigų, kurias nuteistasis turi, nes jis pagal savo individualų požymį išskiriamas iš bendro nuteistųjų rato. BVK 173 str. 5 dalis nurodo nuteistuosius, turinčius tam tikrą tai nuteistųjų grupei charakteringą požymį, tai nėščios moterys, moterys, auginančios vaiką iki trejų metų, nepilnamečiai, neįgalieji, ligoniai. Nuteistieji tą požymį gali turėti laikinai (nėštumas) arba nuolat (neįgalimas).

Kadangi kiekviena nuteistųjų socialinė grupė pagal skirtingas priežastis ir požymius įgyja savo individualią teisinę padėtį, todėl jų teisės ir pareigos tikslinga aptarti atskirai.

6.1. Moterys ir jų vaikai

Nėščių moterų ir vaikų iki trejų metų turinčių motinų bausmės vykdymo tvarka yra numatyta BVK 151 – 153 str., 157 str. ir BK 77 str. Moterys priskiriamos individualų teisinį statusą turinčiai grupei pagal du požymius, tai jos nėštumas ir vaiko (vaikų) iki trejų metų turėjimas. Tokios moterys laisvės atėmimo bausmę atlieka arba pataisos namuose, turinčiuose vaikų (kūdikių) namus, arba ne pataisos namų teritorijoje. Tenka pastebėti, kad Bausmių vykdymo kodekse nėra atskirai apibrėžtos teisės tų moterų, kurios bausmę atlieka pataisos namuose, turinčiuose vaikų (kūdikių) namus. Tokios moterys gali turėti teises, kurios nurodytos BVK 73–75 str. (tai bendrosios teisės nuteistųjų, atliekančių bausmę pataisos namuose). Manychiau, kad tokios moterys galėtų turėti daugiau teisių, o ne tik vieną papildomą teisę kasdien ne mažiau kaip po dvi valandas pasimatyti su savo vaikais, kaip tai numatyta BVK 153 str. 4 dalyje. Tuo labiau, kad moterys, kurios bausmę atlieka ne pataisos namų teritorijoje, teisių turi daugiau, tai: 1) turėti grynų pinigų ir neribotai juos naudoti, 2) paskambinti telefonu, gauti ir siųsti neribotą kiekį laiškų, smulkiųjų paketų su spauda, pašto arba perduodamus siuntinius bei pasimatymus, 3) nustatytu laiku laisvai vaikščioti pataisos namų direktoriaus nustatytoje teritorijoje.

Šios kategorijos moterų individualių pareigų įstatymo leidėjas neišskyrė, todėl tenka vadovautis bendrosiomis (BVK 12 str.) ir specialiosiomis pareigomis (BVK 11 str.) Šioms moterims gali būti taikoma ir nuobauda, kuri yra apibrėžta BVK 152 str. 4 dalyje, tai yra, už sistemingą pažeidinėjimą, arba jei vieną kartą itin piktybiškai pažeidė nustatyto režimo reikalavimus arba elgesio taisykles, teisė gyventi ne pataisos įstaigos teritorijoje pataisos namų direktoriaus nutarimu panaikinama ir ši nuteistoji perkeliama į pataisos namus tęsti bausmės atlikimą.

Nuteistosioms ir auginančioms vaikus moterims gali būti taikomi ir paskatinimai, kurie numatyti BK ir BVK normose:

***BK 77 str. 1.** Asmenį, atliekantį laisvės atėmimo bausmę, teismas gali lygtinai atleisti nuo bausmės prieš terminą arba neatliktą laisvės atėmimo bausmės dalį pakeisti švelnesne bausme (išskyrus bauda), jeigu šis asmuo:*

1) atliko: (...) d) ne mažiau kaip vieną trečdalį paskirtos bausmės už neatsargų arba nesunkų ar apysunkį tyčinį nusikaltimą, kurį padarė nėščia moteris, taip pat vienišas tėvas (motina), turintis vaiką

iki 7 metų arba du ar daugiau nepilnamečių vaikų, kai jam (jai) tėvų valdžia nėra teismo apribota šių vaikų atžvilgiu.

BVK 152 str. 5. *Ypatingais atvejais, vadovaudamasis motinos ir vaiko interesais bei atsižvelgdamas į atliktos bausmės dalį, nuteistosios elgesį bausmės atlikimo metu, padarytos nusikalstamos veikos pobūdį bei pataisos namų, turinčių vaikų (kūdikių) namus, direktoriaus teikimą, pataisos namų vietos apylinkės teismas gali nuteistąjį lygtinai paleisti iš pataisos įstaigos nesilaikydamas šio Kodekso 157 straipsnio 3 dalyje numatytų reikalavimų arba neatliktą laisvės atėmimo bausmės dalį pakeisti švelnesne su laisvės atėmimu nesusijusia bausme.*

BVK 157 str. 3 dalis ir BK 77 str. 1 dalis savo esme yra bendrosios normos tik skirtinguose kodeksuose reguliuojančios lygtinio atleidimo atvejus, kai yra tiksliai tenkinamos nurodytos sąlygos. Tačiau BVK 152 str. 5 dalis, kurioje apstu vertinamųjų ir subjektyvių kriterijų, tokių kaip „ypatingais atvejais“, „vadovaudamasis motinos ir vaiko interesais“, „atsižvelgdamas į atliktos bausmės dalį“, „nuteistosios elgesį“, „padarytos nusikalstamos veikos pobūdį“ ar „pataisos namų direktoriaus teikimą“ kelia daug minčių kaip tą normą praktikoje taikyti. Teoriškai galimi du kraštutiniai atvejai: arba niekam tos normos nepritaiko, nes gali nebūti to „ypatingo atvejo“, arba ji taikoma nesunkiai, nes nereikia ne vieno aiškiau išmatuojamo kriterijaus. Išanalizavus Panevėžio pataisos namų nuteistųjų statistiką¹ matome, kad 2007 m. sausio 1 dieną šioje įstaigoje bausmę atliko 230 nuteistųjų moterų. Per 2006 metus išleista į laisvę 177 moterys, iš kurių 102 paleistos lygtinai iš pataisos įstaigų. Deja, nėra duomenų kiek iš jų buvo paleista pritaikius BVK 152 str. 5 dalį.

Visai kitą nėščiujų ir vaikus turinčių moterų patraukimo baudžiamojon atsakomybėn ir bausmių vykdymo teisinį reguliavimą turi Rusijos Federacija. RF BK atskiri straipsniai numato, kad nėščios ir auginančios vaikų iki aštuonerių metų amžiaus negali būti baudžiamos priverstinių darbų, laisvės ribojimo ir arešto bausmėmis. Be to, moters nėštumas yra laikomas atsakomybę lengvinančia aplinkybe ir svarbiausia RF BK 82 str. 1 dalis numato, kad nuteistoms nėščioms moterims arba moterims turinčioms vaikų iki aštuonerių metų amžiaus, išskyrus nuteistas laisvės atėmimu už sunkius ir labai sunkius nusikaltimus prieš asmenį, teismas gali atidėti bausmės vykdymą, iki vaikui sueis aštuoneri metai. To paties straipsnio 3 dalis numato, kad vaikui pasiekus aštuonerių metų amžių, teismas atleidžia nuteistąją nuo likusios bausmės dalies arba pakeičia likusią bausmės dalį lengvesne bausme, arba priima sprendimą sugrąžinti nuteistąją į atitinkamą įstaigą likusios bausmės atlikimui. Tokia baudžiamoji politika parodo valstybės prioritetus: šiuo atveju jai svarbiau vaiko, motinos, šeimos likimas, nei įgyvendinti bausmės atlikimą.

Mūsų šalies baudžiamasis kodeksas taip pat turi „bausmės vykdymo atidėjimo“ institutą, tačiau nėščioji gali juo pasinaudoti bendrąja tvarka, jei ji turi BK 75 str. numatytą bausmės vykdymo atidėjimo pagrindų.

¹ Asmenų, laikomų Kalėjimų departamentui pavaldžiose įstaigose, suvestinė ataskaita <http://www.nplc.lt/stat/atas/prd/asm/2007/asm20070101.xls> [2007 04 03]

6.2. Nepilnamečiai

Tai nuteistųjų kategorija, kuriai nemažai dėmesio skyrė įvairūs tarptautiniai teisės aktai, tokie kaip 1989 m. Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencija¹, 1990 m. Jungtinių Tautų nepilnamečių, iš kurių atimta laisvė, apsaugos taisyklės (Havano taisyklės)², 1990 m. Jungtinių Tautų nepilnamečių nusikalstamumo prevencijos gairės (Rijado gairės)³. Vaiko teisių konvencijos 37 str. kaip tik ir numato pagrindinius reikalavimus valstybėms dalyvėms dėl suimtųjų nepilnamečių. Minėtame straipsnyje reglamentuojama, kad a) valstybės turi užtikrinti, kad nė vienas vaikas nepatirtų kankinimų ar kitokio žiauraus, nežmoniško arba orumą žeminančio elgesio ar bausmių; b) vaikas areštuojamas, sulaikomas ar įkalinamas pagal įstatymą, tik kraštutiniu atveju ir kiek įmanoma trumpesniai laikui; c) vaikas turi turėti teisę palaikyti ryšius su savo šeima susirašinėdamas ir pasimatydamas, išskyrus ypatingas aplinkybes, be to, jis turi teisę gauti teisinę ir kitokią pagalbą.

Havano taisyklių 2 punktas išvardina trys sąlygos, kurios būtinos norint apriboti nepilnamečio laisvę, tai: laisvės apribojimas turi būti kraštutinė priemonė (*ultima ratio*), skiriama minimaliam terminui ir tik išimtiniais atvejais. Havano taisyklių 27 punktas numato, kad priėmus nepilnamečių į pataisos įstaigą su juo nedelsiant turi būti pasikalbama ir parengiama psichologinė ir socialinė ataskaita, nurodant veiksmus, tinkamus tam tikro tipo ir lygio globos programai. Tų pačių taisyklių 59 punktas numato, kad turi būti imamasi visų reikalingų priemonių, kad nepilnamečiai galėtų bendrauti su savo šeimomis, draugais ir kitais asmenimis ar garbingų išorinių organizacijų atstovais, išeiti iš sulaikymo įstaigos pasisvečiuoti namie ir aplankyti šeimą, gauti specialų leidimą palikti sulaikymo įstaigą dėl mokslo, atostogų ar kitų svarbių priežasčių. Paminėtų tarptautinių teisės aktų nuostatos yra įtvirtintos Bausmių vykdymo kodekse bei kituose poįstatyminiuose teisės aktuose.

Nepilnamečių nuteistųjų asmenų individualus skiriamasis požymis yra jo amžius. Asmens subjektiškumas yra civilinės teisės kategorija. Pagal LR civilinio kodekso⁴ 2.5 str. pilnamečiu laikomas asmuo, kuriam sueina aštuoniolika metų, o pagal BK 13 str. už atskirus nusikaltimus gali būti patraukiami ir asmenys, kuriems iki nusikaltimo ar baudžiamojo nusižengimo padarymą yra sueję keturiolika metų. Taigi šiame amžiaus intervale ir gali būti nuteistieji, kuriems taikomos Bausmių vykdymo kodekso normos skirtos nepilnamečių bausmių vykdymui. Išimtį sudaro BVK 81 str. 1 dalyje numatytas atvejis, kai nuteistiesiems, kuriems sueina aštuoniolika metų, ir kuriems būtina įtvirtinti jų pataisymo rezultatus, gali būti leidžiama pasilikti nepilnamečių pataisos namuose iki bausmės laiko pabaigos, bet ne ilgiau kaip iki to laiko, kai jiems sueis dvidešimt vieneri metai. Vertinant nuteistųjų nepilnamečių statistiką⁵, galima pastebėti tendenciją, kad 1995 m. nuteistų nepilnamečių buvo 2010, ir iki 2000 m. šis skaičius nuolat augo, pasiekęs 2799 nuteistus nepilnamečius. Vėlesniais metais nuteistų

¹ Valstybės žinios, 1995, Nr. 60-1501

² http://www.kdmc.lt/teises_aktai.htm

³ http://www.kdmc.lt/teises_aktai.htm

⁴ Valstybės žinios, 2000, Nr. 74 - 2262

⁵ Nuteisti asmenys. Nepilnamečiai <http://www.nplc.lt/stat/asm/asm8.htm> [2007 04 03]

nepilnamečių skaičius mažėjo ir 2006 m. šis skaičius nukrito iki 1284. Tam įtakos turėjo ir 2003 m. gegužės 1 d. pradėję veikti BK ir BVK, kurie pakeitė ir baudžiamąją politiką ir bausmių vykdymą nepilnamečių atžvilgiu.

Tačiau ne tik amžius šią nuteistųjų kategoriją daro išskirtine. Laikotarpis kai formuojasi asmenybė, gyvenimo principai ir elgesio nuostatos bei vyksta fiziologinė branda, daro nepilnamečius jautriais maksimalistais, o įvykdyta nusikalstama veika ir patraukimas baudžiamojon atsakomybėn gali būti lemtingu posūkiu jo gyvenime. Bausmės vykdymas tokiam asmeniui turi būti profesionalus, kompleksinis ir pakankamai individualus darbas su nepilnamečiu, sugražinant jį visavertį gyvenimą.

Įgyvendinant Tipinių minimalių elgesio su kaliniais taisyklių reikalavimus, kad nepilnamečiai turi būti atskirti nuo suaugusių nuteistųjų ir jie neturėtų bausmės atlikti kalėjimuose, pagal BVK 77 ir 78 str. nepilnamečiai mūsų šalyje bausmę atlieka nepilnamečių pataisos namuose, juo skirstant į paprastąją ir lengvąją grupes. Bausmės atlikimo metu nepilnamečių atžvilgiu draudžiama naudoti gumines lazdas, kovinius imtynių veiksmus, tramdomuosius marškinius, tarnybinius šunis, vandensvaidžius, specialios paskirties dujas, šarvuočius ir kitą techniką, išskyrus atvejus, kai jie patys užpuola arba priešinasi jėga ar ginklu.

Nepilnamečiai naudojami specialiomis nuteistųjų teisėmis, iš kurių dviejų turinys yra diferencijuojamas priklausomai nuo nuteistojo priskyrimo tam tikrai grupei. Tai pasimatymų ir skambinimo telefonu dažnumas. Be to, nepilnamečiai turi dar individualiai išskirtas papildomas teises:

- 1) nepilnamečiams – atlikusiems ne mažiau kaip vieną trečdalį teismo paskirtos bausmės, gali būti leista vieną kartą per tris mėnesius trims paroms parvykti į namus (BVK 104 str. 1d.),
- 2) nepilnamečių pataisos namuose atliekantys laisvės atėmimo bausmę nuteistieji, kurie stropiai dirba, turi teisę į keturiolikos kalendorinių dienų nemokamas atostogas per vienerius metus, o nustatyta tvarka atostogų metu gali būti leista parvykti į namus (BVK 130 str. 1,3 d.),
- 3) nepilnamečių pataisos namuose laikomiems nuteistiesiems, atlikusiems ne mažiau kaip tris mėnesius laisvės atėmimo bausmės, gali būti leidžiama išvykti be palydos už pataisos namų teritorijos ribų, jeigu to reikia dėl bendrojo lavinimo, profesinio mokymo arba dėl jų dirbamo darbo pobūdžio (BVK 154 str. 2d.),
- 4) nepilnamečiams sudaromos geresnės gyvenamųjų patalpų ir buities sąlygos ir nustatomos didesnės mitybos normos (BVK 173 str. 5d.).

Kaip paskatinimo priemonės nepilnamečiams gali būti:

- 1) suteikiamas leidimas nepilnamečiams pasimatymo su tėvais, globėjais (rūpintojais), artimaisiais giminaičiais ar kitais pasitikėjimo vertais asmenimis metu išeiti iki aštuonių valandų už nepilnamečių pataisos namų teritorijos ribų (BVK 140 str. 1d.),
- 2) nepilnamečiai, atlikę ne mažiau kaip šešis mėnesius paskirtos bausmės, perkeliama iš paprastosios grupės į lengvąją grupę (BVK 140 str.1d.),

3) nepilnamečių pataisos namuose laikomiems nuteistiesiems, kurie gerai elgiasi, gali būti leidžiama kartu su pataisos įstaigos darbuotojais nueiti į kiną, teatrą, koncertą, sporto varžybas ar kitus ne pataisos įstaigoje organizuojamus renginius (BVK 140 str. 2d.)

Nepilnamečiams, kaip ir kitiems laisvės atėmimo bausmę atliekantiems nuteistiesiems, BVK 142 str. yra numatytos nuobaudos už bausmės atlikimo režimo reikalavimų pažeidimą, iš kurių išskirčiau nepilnamečių nuteistųjų uždarymas į drausmės izoliatorių, kuris negali trukti ilgiau nei dešimt parų.

Nepilnamečių pataisos namuose jiems organizuojamas bendrasis lavinimas bei profesinis mokymas.

6.3. Neįgalieji

Lietuvos įstatymų leidėjas nenumato, kad veiksnus, bet neįgalus asmuo galėtų būti atleistas nuo baudžiamosios atsakomybės ar nuo bausmės vykdymo už jo padarytą nusikalstamą veiką. Todėl tokie asmenys taip pat atlieka jiems skirtą bausmę laikantis lygybės, taikant bausmių vykdymo įstatymus, principo, kaip tai numatyta BVK 6 str. Tai svarstytinas klausimas, prieš tai įvertinus neįgaliųjų padarytų nusikaltimų pobūdį bei motyvus ir nustatčius pavojingumo visuomenei laipsnį. Bet nuteisti neįgalieji turi keletą išimčių lyginant su kitais nuteistaisiais. BVK 173 str. 5 dalyje yra numatyta, kad neįgaliesiems yra sudaromos geresnės gyvenamųjų patalpų ir buities sąlygos, nustatomos didesnės mitybos normos, kurių svorį ir periodiškumą nustato Kalėjimų departamento direktorius. Jo 2006 m. liepos 10 d. įsakymu Nr. V-156 ¹, buvo pakeistos maitinimo organizavimo taisyklės, įtvirtinant nuostatą, kad neįgalieji, remiantis pataisos įstaigos sveikatos priežiūros tarnybos išvada, yra maitinami pagal valgiaraštį skirtą dirbantiems vyrams. Kita imperatyvi norma, susijusi su neįgaliaisiais, yra ta, kad pagal BVK 185 str. 5 dalį paleidžiamiems neįgaliesiems asmenims, jų prašymu turi būti suteikta teisės aktuose nustatyta socialinė parama. Tokia parama yra numatyta Lietuvos Respublikos neįgaliųjų socialinės integracijos įstatymo ² 26 str. 1 dalyje, kuri išvardina finansinės pagalbos priemones neįgaliesiems, tai: socialinė piniginė parama, tikslinės kompensacijos ir išmokos bei lengvatos ir nustato šios pagalbos suteikimo tvarką.

6.4. Ligoniai

Šios kategorijos nuteistųjų asmenų teisinė padėtis pirmiausia priklauso nuo to, kokia liga – nepagydoma ar pagydoma – jie serga. BK 76 str. 1 dalis numato atvejį, kai nusikalstamą veiką padaręs asmuo iki teismo apkaltinamojo nuosprendžio priėmimo suserga sunkia nepagydoma liga, tai teismo gali būti atleistas nuo bausmės atlikimo, įvertinus padarytos nusikalstamos veikos sunkumą, nuteistojo asmenybę ir ligos pobūdį. Tokių sunkių nepagydomų ligų sąrašą galima rasti tarpžinybiniame teisės

¹ Valstybės žinios, 2006, Nr.78 -3096

² Valstybės žinios, 2004, Nr.83 - 2983

akte ¹. Šio teisės akto 1 priede yra nurodyta 11 grupių ligų, o jose konkrečios 82 ligos, kuriomis susirgus nuteistasis gali būti atleistas nuo bausmės atlikimo. Šiame sąraše taip pat yra ir nepagydomos ligos, susijusios su psichikos sutrikimais. Tokių ligonių atleidimas nuo bausmės vykdymo atitinka Europos kalėjimų taisyklių 12 punktą, kuriame įtvirtintas reikalavimas, kad asmenys, turintys psichinių susirgimų, ir tie, kurie dėl savo psichinės būklės negali būti įkalinti, turi būti laikomi specialiai tam skirtose įstaigose. Tokiam psichikos ligoniui galėtų būti pritaikyta BK 76 str. 2 dalis, kurioje įtvirtinta nuostata, kad jei nuteistasis po nuosprendžio priėmimo suserga sunkia nepagydoma liga, tai teismo gali būti atleistas nuo tolesnio bausmės atlikimo, taip pat įvertinus padarytos nusikalstamos veikos sunkumą, nuteistojo asmenybę, jo elgesį bausmės atlikimo metu, ligos pobūdį ir atliktos bausmės laiką.

Nuteistiesiems bausmės vykdymas gali būti atidėtas iki jis pasveiks, jei pastarasis suserga sunkia liga, kuri kliudo atlikti bausmę. Tokia nuostata įtvirtinta BPK 338 str. 1 dalyje.

Pataisos įstaigų vidaus tvarkos taisyklių 62 punktą numato pareigą administracijai patikrinti atvykusių nuteistųjų sveikatą ir, jei reikia, atlikti jų sanitarinį švarinimą. Nustačius ligos diagnozę, nuteistasis siunčiamas į atitinkamus ligoninės skyrius.

Tie nuteistieji, kurie ligoniais tapo bausmės atlikimo laikotarpiu, gali turėti papildomų teisių:

1) kalėjimų paprastajai grupei priskirti nuteistieji, tapę ligoniais pagal gydytojų išvadą turi teisę pasivaikščioti dvi valandas (BVK 85 str. 1 dalis),

2) ligoniai, gydomi pataisos įstaigų gydymo įstaigose, gauna maistą pagal dietinio maitinimo normas (BVK 173 str. 4 dalis),

3) ligoniams sudaromos geresnės gyvenamųjų patalpų ir buitės sąlygos ir nustatomos didesnės, kaip dirbančių nuteistųjų, mitybos normos (BVK 173 str. 5 dalis).

Kalėjimų departamento duomenimis² per 2006 metus iš kitų pataisos įstaigų į Laisvės atėmimo vietų ligoninę perkelta 3486 nuteistieji bausmės atlikimo metu tapę ligoniais. Turint dėmesyje, kad 2006 m. pradžioje iš viso buvo 6899 nuteistieji, toks ligonių skaičius yra didelis.

Pataisos įstaigų vidaus tvarkos taisyklių 302 punktą numato atvejį, kai trumpalaikės išvykos metu nuteistasis suserga ir būna hospitalizuotas valstybės ar savivaldybės asmens sveikatos priežiūros viešojoje įstaigoje, tai pataisos įstaigos administracija, gavusi valstybės ir savivaldybės asmens sveikatos priežiūros viešosios administracijos leidimą, privalo šį nuteistąjį etapuoti į laisvės atėmimo vietų ligoninę, ir atvirkščiai, BVK 181 str. reglamentuoja ligonių paleidimo iš pataisos įstaigų tvarką, kai jam reikalinga stacionarinė medicinos pagalba. Tokiu atveju nuteistojo – ligonio paleidimo dieną jo rašytiniu sutikimu už valstybės lėšas pervežamas į valstybės ar savivaldybės asmens sveikatos priežiūros viešąją įstaigą.

---

¹ Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ir sveikatos apsaugos ministrų 1995 m. lapkričio 2 d. įsakymas Nr. 969/578 “Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 57 straipsnio ir Lietuvos Respublikos pataisos darbų kodekso 107 straipsnio įgyvendinimo tvarkos” (Valstybės žinios, 1995, Nr.94 – 2110)

² Nuteistųjų skaičius, sudėtis (pagal padarytą nusikaltimą, amžių, bausmės terminą ir kt.) ir jų kaita. 2006m. suvestinė http://www.kalejimudepartamentas.lt/?item=vkl_at_mt&lang=1

7. Kitos nuteistojo asmens teisinės padėties reguliavimo problemos

Nuteistųjų teisinė padėtis tai reguliavimas iššauktas pasekmių. Tokio reguliavimo neišvengsime. Tačiau, manau tikslinga ir toliau analizuoti veiksnius, darančius įtaką nuteistojo mąstymo pokyčiams, kurie padėtų geriau pažinti nusikalstamą veiką padariusį asmenį, sėkmingiau individualizuoti jo resocializacijos programą, nes nuteistajam paskirtas režimas ir jam nustatyta teisinė padėtis nėra savitiksliai dalykai, o turi pasitarnauti nuteistojo resocializacijos ir integracijos į visuomenę procesams. Ta mintis paskatino šiame skyriuje išdėstyti teiginius susijusius su nuteistųjų asmenų teisinės padėties reguliavimo tobulinimu, kiek tai susiję su veiksniais kurie nebuvo atskleisti ankstesniuose skyriuose.

Šiame skyriuje paanalizuosiu du objektus: pirmas objektas – socialinė aplinka skirtingais laikotarpiais: a) laikotarpis iki nusikalstamos veikos išaiškinimo, b) bausmės atlikimo laikotarpis, c) laikotarpis po bausmės atlikimo; ir antras objektas – žmogaus suvoktas ir motyvuotas elgesys per tuos tris laikotarpius. Pasirinkti objektai, šio darbo autoriaus manymu, platesniu kontekstu parodo nuteistojo asmens teisinės padėties turinio reikšmę ir įtaką nuteistojo pasitaisymui.

Socialinė aplinka laikotarpiu iki nusikalstamos veikos išaiškinimo. Kaip suprasti socialinės aplinkos sąvoką? Bendrąja prasme socialinė aplinka suprantama, kaip socialinė sistema (kultūra), kurioje žmogus gyvena, ir kiti žmonės bei organizacijos, su kuriais jis sąveikauja.¹ Dar išsamesnis ir susegmentuotas yra kitas apibrėžimas, kuris sako, kad žmonių socialinė aplinka – tai jų gyvenimo ir darbo sąlygos, pajamų lygis, išsilavinimas ir bendruomenės, kurioms jie priklauso.² Iš tų bendruomenių galima paminėti tokias kaip: gyvenamoji vieta (šeima) ir kiemas (gatvė), mokykla ir darbas, pramogų ir poilsio zonos, teisėti ir neteisėti junginiai. Įtaką daro ne pati bendruomenė kaip formalus ar neformalus vienetas, o joje dominuojančių procesų turinys. O jis gali būti įvairiausias, nuo visuomenės ir šeimos moralinių tradicijų puoselėjimo ar religijos iki jaunosios kartos madų ar antiįstatyminės veiklos. Todėl, nors savo esme ir paskirtimi mokykla yra bendruomenė su dominuojančiu pozityviu asmenybės formavimo turiniu, tačiau joje galima rasti negatyvių elementų (narkotikų platinimas diskotekose, alkoholinių gėrimų vartojimas, rūkymas ir pan). Tačiau yra bendruomeniniai dariniai (jaunimo gaujos, nusikalstami susivienijimai), kuriuose tik ir tevyksta įstatymams priešiška veikla.

Elgesys tuo laikotarpiu. Ne visada nepozityvi socialinė aplinka daro neigiamą įtaką žmogaus elgesiui. Jo elgesys priklauso ir nuo susiformavusių asmeninių nuostatų ir principų, savikontrolės ir suvokto problemų sprendimo būdo. Kai kurių asmenų laikotarpis iki nusikalstamos veikos išaiškinimo užsitęsia gana ilgai, nes tai rodo ir latentinių nusikaltimų lygis, ir nusikaltimų išaiškinamumo lygis. Bet kai asmens kažkuris nusikaltimas ar nusikaltimai yra išaiškinami ir jis patraukiamas baudžiamojon atsakomybėn, asmuo pereina į kitą laikotarpį, kuriame valstybė, jį izoliuodama iš ankstesnės socialinės aplinkos ir prisiimdama atsakomybę ne tik už buities užtikrinimą, bet ir tapdama praktiškai visų galimų

¹ Aplinka <http://lt.wikipedia.org/wiki/Aplinka>

² http://ec.europa.eu/health-eu/my_environment/social_environment/index_lt.htm

santykių šalimi, turi užduotį ne tik su nuteistuoju užsiimti, bet bandyti pasiekti kokius nors nuteistojo elgesio pasikeitimo rezultatus.

Socialinė aplinkos padaryta įtaka ir nuteistojo elgesys laikotarpiu iki nusikalstamos veikos išaiškinimo bei padaryto nusikaltimo pavojingumas yra tarsi „bagažas“, su kuriuo nuteistasis ateina į pataisos įstaigą ir pagal paskirtą režimą įgyja tam tikrą nuteistojo teisinę padėtį.

Aplinka bausmės atlikimo laikotarpiu. Kokia ji turi būti? Įvertinti reikėtų dvi sudedamąsias dalis. Tai bausmės vykdymo psichologinis mikroklimatas, kurį formuoja administracija, ir pataisos įstaigos buitinė – infrastruktūrinė aplinka. Dvi nuostatos, manyčiau, yra aiškios, pirma, nebereikėtų grįžti arba toleruoti dar pasitaikančius antihumaniško elgesio pataisos įstaigose faktus ir, antra, turi būti aiškiai atskleidžiamas buvimo laisvėje pranašumas. Dėl kitų sąlygų ir Antonis Gidensas [15, psl. 229] abejojo, svarstydamas: „jei kalėjimai virstų visiškai bjauriomis vietomis, jie veikiausiai padėtų atgrasyti potencialius pažeidėjus. Kita vertus, būtų nepaprastai sunku įgyvendinti reabilitacinius įkalinimo tikslus. Bet kuo labiau švelnėja rūsčios įkalinimo sąlygos, tuo mažiau bijoma čia patekti“.

Šiandien Lietuvos pataisos įstaigose problemų dar pakankamai daug, kurios neleidžia įkalinimo sąlygas vadinti normaliomis. Viena iš problemų - perpildytos kameros tardymo izoliatoriuose, kuriuose nuteistieji praleidžia ne mažą, vėliau teismo nuosprendžiu užskaitomos, savo busimos bausmės dalį, o be to, Europos kalėjimų taisyklių 95.3. punktas nurodo, kad kalnimo įstaigų administracija elgdamasi su suimtaisiais turi vadovautis taisyklėmis, kurios yra taikomos visiems kaliniams. 2005 m. Seimo kontrolierės Albinos Radzevičiūtės veiklos ataskaitoje [24, psl. 31] ši problema buvo įvardinta kaip kompleksinė tardymo izoliatorių administracijų ir visos penitencinės teisės sistemos problema. Be to, buvo atkreiptas dėmesys į pasekmes, kurios kyla iš tokių laikymo sąlygų, tai: a) asmeninės erdvės trūkumas kartu reiškia mažesnę privatumą, b) sumažėja galimybės užtikrinti higienos standartus bei tinkamas sanitarines sąlygas, c) sunkiau užtikrinti sveikatos priežiūros paslaugų prieinamumą ir tinkamumą, d) tarp kalinamųjų didėja įtampa, daugėja smurto, savęs žalojimo, savižudybių atvejų, e) sumažėjęs kalinamųjų ir personalo santykis lemia mažiau efektyvią priežiūrą, kai kur netgi kalinamiesiems perduodant dalį atsakomybės už tvarkos palaikymą, taip pat kelia nuolatinį stresą pareigūnams ir gali būti dažnesnių konfliktų tarp pareigūnų ir kalinamųjų priežastis. Analizuodamas įkalinimo įstaigų užpildymo problemą, G.Sakalauskas savo straipsnyje [29, psl. 14] patvirtina tardymo izoliatorių ir laisvės atėmimo vietų ligoninės perpildymo faktą bei pateikia skaičius, kad 2006 m. pradžioje įkalinimo įstaigų užpildymas siekė jau tik 86,2 proc.

Kita problema, paliesta Seimo kontrolierės Elvyros Baltutytės 2003 m. skundų tyrimo ataskaitoje [11, psl. 18] - kastų ir nuteistųjų subkultūros reiškinys. Anksčiau buvo vengiama įvardinti ją kaip problemą, tačiau šiandien yra pripažįstama, kad toks reiškinys daro ženkliai įtaką nuteistųjų elgesiui ir trukdo laisvės atėmimo bausmės tikslų įgyvendinimui. Kontrolierės ataskaitoje konstatuota, kad nuteistųjų susiskirstymo į kastas reiškinys yra bene esminis faktorius, lemiantis Lietuvos įkalinimo

įstaigose smurto plitimą, ir tai ne tik nuteistojo, bet ir Lietuvos penitencinės sistemos problema, kuri byloja apie pataisos įstaigų sistemos trūkumus ir priskirtų funkcijų neatlikimą.

Dar vieną svarbią problemą atskleidė G. Sakalauskas [28, psl. 285], kuri gali būti traktuotina kaip 1987 m. Europos Konvencijos prieš kankinimą ir kitoki žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ir baudimą pažeidimą, tai nuteistųjų laikymas didelėse patalpose po kelias dešimtis vienoje, dėl ko yra pažeidžiamas asmenų privatumas, neužtikrinamas nuteistųjų saugumas ekstremaliomis situacijomis, susilpnėja kontrolė dėl neleistino tarpusavio elgesio, neužtikrinamas higienos ir sanitarijos normų laikymasis.

Be to, valstybė nepajėgi pataisos įstaigose įdarbinti visų nuteistųjų ir prisideda prie jų socialinės degradacijos, nors kasmet už 3 milijardus litų rinkai duoda užsakymų per viešuosius pirkimus.¹

Po tokių išvadų, kur paliestos sisteminio pobūdžio problemos, sunku patikėti, kad valstybė izoliavusi nuteistąjį iš visuomenės ir ydingos aplinkos, jį perkėlė į geresnę socialinę aplinką, tinkančią jo resocializacijai.

Elgesys bausmės atlikimo laikotarpiu. Pataisos įstaigoje vyksta du procesai. Pirmas, - tai bausmės vykdymo procesas su savo režimu ir skatinimų bei nuobaudų sistema, kuri atlieka pataisos įstaigos administracija², ir, antras, - bandymas asmenį pataisyti, likviduojant buvusius elgesio motyvus ir suformuojant naujus. Šį procesą vykdo psichologai bei psichiatrai. Per paskatinimo priemonių ir nuobaudų sistemą pastabime, kad šie procesai Bausmių vykdymo kodekse yra atskirti. Tai rodo ir BVK 140 str. 1 dalis, kuri reglamentuoja, kad nepriekaištingą elgesį ir aktyvų dalyvavimą socialinės rehabilitacijos programose nuteistiesiems gali būti skiriamos šiame straipsnyje nurodytos paskatinimo priemonės, o BVK 142 str. 1 dalyje nurodoma, kad nuobaudos nuteistiesiems gali būti skiriamos tik už bausmės atlikimo režimo reikalavimų pažeidimą. Tai akivaizdžiai parodo, kad nuteistojo dalyvavimas resocializacijos programoje yra jo laisvanoriškas ir sąmoningai suvoktas procesas ir nuobaudomis jo nesuaktyvinsi. Kuris iš procesų turėtų būti prioritetas? Manau, kad antrasis. Dėl pirmojo galima pasakyti, kad visuomenė, kuri reikalauja saugumo lieka patenkinta, kai nusikaltėlis yra izoliuotas, o režimas ir trukmė jai nėra tokios aktualios detalės. Tačiau antrasis procesas, kuris lems, koks bus po bausmės atlikimo nuteistasis, svarbus tuo, kad išugdytas naujas, kad ir to paties gyvenimo suvokimas, leistų nuteistajam kitomis priemonėmis spręsti iškilusias problemas.

Ar pajėgi pataisos įstaiga daryti tokį poveikį nuteistojo elgesiui ir taip ištaisyti auklėjimo klaidas ir atkurti psichinę asmens harmoniją, panaikinti buvusios socialinės aplinkos priežastis, nulėmusias nuteistojo nusikalstamus veiksmus ir „užkrauti“ jo sąmonę naujais problemų sprendimo būdais? Ir apskritai - ar tokie uždaviniai įmanomi? Kokia turėtų būti resocializacijos programa asmeniui, jei teisus yra Hansas Jurgenas Aizenkas [38, psl.129], teigęs, kad asmens nusikalstamas elgesys nulemtas genetiškai, arba jei teisus Travisas Hirschi's [38, psl. 136] teigęs, kad individai, pasižymintys žema

¹ Plačiau: Konferencija, skirta viešųjų pirkimų sistemos dešimtmečiui <http://www.vpt.lt/admin/uploaded/IB1.pdf>

² G.Sakalausko teigimu [28, psl.276], 2004 m. pradžioje visoje (t.y. įskaitant visų bausmių vykdymą) Lietuvos bausmių vykdymo sistemoje dirbo 3733 darbuotojai (...), iš jų 3194 asmenys dirbo įkalinimo sistemoje.

savikontrolė, linę analogiškus nusikaltimus daryti per visą gyvenimą? Kalbant medicinos terminais, prieš pradėdant gydymą, reikia nustatyti ligos priežastį. Kokie pajėgumai įkalinimo įstaigose tai daro? Susipažinus su Seimo kontrolierės Leonardos Kuodienės 2002 m. skundų tyrimo ataskaitos¹ vienu epizodu, kuriame kontrolierė teigė, kad nuteistieji, įvykdę autoagresinius² veiksmus, pagal galiojančią tvarką nukreipiami pas gydytoją psichiatrą ir psichologą, tačiau pageidaujančių dirbti su nuteistaisiais, psichologų, atitinkančių keliamus reikalavimus atestuotoms pareigoms užimti ir turinčių reikiamą pasirengimą, yra nepakankamai. Dažniausiai etatai buvo neužimti arba vietoj keturių darbuotojų dirbo vienas psichologas. Kalėjimų departamento duomenimis už 2006 m.³ socialinės reabilitacijos tarnyboje yra skirta 227,5 etato, iš kurių faktiškai dirba 199 darbuotojai, iš to skaičiaus 150 darbuotojų yra būrių viršininkai ir 31 specialistas ar vyresnysis specialistas. Įvertinus tai, kad Kauno nepilnamečių tardymo izoliatoriuje – pataisos namuose tokių specialistų dirba 11, tai akivaizdžiai ataskaita rodo, kad kituose pataisos namuose ir dirba po vieną – du specialistus psichologus. Be abejo, su tokiais pajėgumais antrąjį procesą ir iš esmės teisingas psichologinės tarnybos veiklos kryptis, numatytas BVK 138 str. 1 dalyje, kokybiškai bus sunku įgyvendinti. Kodėl kyla natūralus klausimas: kodėl neišnaudojame tame procese visuomenės, nuteistojo šeimos ar artimųjų pagalbos, kurie įstatymams leidus visą įkalinimo laikotarpį būtų arčiau nuteistojo? Šio darbo autoriaus nuomone, tikslinga būtų paruošti nuteistojo individualią socialinės reabilitacijos programą ir tarp vykdytojų numatyti nuteistojo šeimą ar kitus artimuosius, kurie taip pat turėtų būti atitinkamai paruošti. Šios programos vykdymo metu būtų galima nuteistąjį įtraukti į tokį jo elgesio imitavimą, kuris būtų artimas tam lauktam elgesiui, kai jis išeis į laisvę.

Apie pokyčių būtinumą teigia ir baudžiamumo reformos šalininkai. Jie sako, kad reikia pereiti nuo baudžiamojo prie reabilituojančiojo teisingumo [15, psl. 228], kurio principas yra, jog teisės pažeidėjai geriau suvoks savo padarytų nusikaltimų esmę, jeigu „bausmės“ atliks bendruomenėje teikiant viešasis paslaugas ar dalyvaujant tarpininkavimo susitikimuose siekiant santaikos su aukomis. Naujas laisvės atėmimo bausmės atlikimo formas analizuodamas G. Sakalauskas [29, psl. 28-36], pagrindu analizei paėmė Lietuvoje atvirųjų kolonijų patirtį ir pripažino, kad dažni drausmės pažeidimai jose neleidžia besąlygiškai lengvai plėtoti šią idėją. Tačiau jis įsitikinęs, kad keičiant nuteistųjų patalpavimo į tokias įstaigas principą (nuo nusikaltimo pobūdžio į gebėjimą prisiimti atsakomybę dėl savo elgesio), tokios idėjos plėtojimas gali turėti pozityvią perspektyvą.

Grįžtant prie nuteistojo elgesio bausmės atlikimo laikotarpiu, reikia išskirti, mano supratimu, du jo elgesio motyvus. Pirma, apie ką jau minėjau ankstesniuose skyriuose, - tai jo elgesys pagal administracijos pasiūlytas režimo įgyvendinimo „žaidimo taisykles“ bausmės atlikimo laikotarpiu. Pasidavęs administracijos suvaldymui, jis už tai gauna paskatinimus, arba atvirksčiai, gauna nuobaudas, jei tam dėl įvairių priežasčių yra priešinamasi. Ir antras elgesio motyvas, tai sąmoningas suvokimas

¹ <http://www3.lrs.lt/owa-bin/owarepl/inter/owa/U0070562.doc> [2007 04 03]

² autoagresija [gr. *autos* – pats, lot. *aggressio* – užpuolimas] – asmens agresija prieš save [10, psl.80]

³ Socialinės reabilitacijos tarnybų veiklos suvestinė. 2006 m <http://www.nplc.lt/stat/atas/prd/sta/sta200612.xls> [2007 04 03]

elgtis kitaip nei iki šiol, nes vyksta pozityvus mąstymo virsmas. Kokią šie elgesio motyvai darys įtaką nuteistajam išėjus į laisvę, bus nagrinėjama kitame poskyryje.

Aplinka laikotarpiu po bausmės atlikimo. Vėl tenka grįžti prie socialinės aplinkos, kurioje nuteistasis gyveno iki jam patenkant į pataisos įstaigą. Nei pati pataisos įstaiga, nei joje taikytas režimas ar turėta nuteistojo teisinė padėtis buvusios socialinės aplinkos nepakeitė. Kad ji pasikeitė savaime į gerąją pusę, taip pat mažai tikėtina. Greičiau atvirkščiai. Nuteistojo vienokia ar kitokia asmenybės degradacija ir prarasti darbo įgūdžiai sumenkina jo galimybes darbo rinkoje. Be to, dalis jų netenka šeimos ir būsto, kas daro nuteistąjį priklausomą nuo įvairių institucijų pagalbos masto ir jos atitinkamo turinio.

Darbas ir būstas dažniausiai pamatiniai klausimai išėjusiam iš pataisos įstaigų. Kas tą pagalbą suteiks rinkos sąlygomis? Valstybė, turėdama ir lėšas bei ekonominius ir mokestinius svertus, turi sukurti realias programas nuteistųjų resocializacijai tuo labiau, kad analogiškų valstybės svertų panaudojimo santykiuose su privačia rinka turime. Mokestinės lengvatos įdarbinusiems neįgaluosius, jaunimo užimtumo ir būsto programos ir pan. Valstybė turi ir specialias nuteistųjų socialinės adaptacijos programas. Kaip jos yra įgyvendinamos? Analizuojant 1999 m.¹ ir 2004 m.² Vyriausybės priimtas nuteistųjų socialinės adaptacijos programas, galima pastebėti tik nuteistojo „palaikymo“ priemones: - tai nakvynės namai, nemokama sriuba labdaros valgykloje, vienkartinės pašalpos, viešieji darbai. Tai geriau nei visiškai nieko, bet apie palankią socialinę aplinką kalbėti sunku.

Elgesys laikotarpiu po bausmės atlikimo. Šiam elgesiui, kaip jau buvo minėta, įtaką daro elgesio motyvai, buvę pataisos įstaigoje. Ar nuteistojo tinkamas elgesys pataisos įstaigoje, pirmojo elgesio motyvo atveju, gali laiduoti jo tinkamą elgesį išėjus į laisvę? Greičiausiai ne, nes paskatinimų ir nuobaudų žaidimas baigėsi, imituoti gerą nebėra tikslo, o ir iš pataisos įstaigos jau išėita. Be to, nebėra pataisos įstaigos, kaip teisinių santykių šalies ir pasikeičia nuteistojo teisinių santykių turinys. Jam tenka ieškoti naujo darbdavio ir vėl spręsti savo būties klausimus, kuriuos už jį sprendė valstybė, jis nebėra atribotas nuo galimybės daryti nusikaltimus, o esminis elgesio pokytis neįvyko. Kita situacija gali būti antrojo elgesio motyvo atveju, kai vyksta arba įvyko pozityvus mąstymo virsmas. Jis iš dalies gali jau atsiskleisti bausmės atlikimo laikotarpiu, o galutinai pastebimas jau nuteistajam išėjus į laisvę. Esant tai pačiai nepakitusiai socialinei aplinkai, jis savo problemas jau sprendžia kitaip. Juk ne visi daro nusikaltimus, nors būna ir sunku gyventi. Daugiamečiais tyrimų duomenimis, žemiau skurdo ribos gyvena virš šešiolikos procentų šalies gyventojų³, bet tik ne didelė jų dalis vykdo nusikalstamas veikas.

¹ Valstybės žinios, 1999, Nr. 91-2676

² Valstybės žinios, 2004, Nr.23-709

³ Pagrindiniu skurdo kriterijumi, analizuojant skurdo paplitimą bei projektuojant socialinės bei ekonominės politikos priemones, laikoma santykinio skurdo riba, apskaičiuojama kaip 50 procentų vidutinių vartojimo išlaidų. 2005 m. namų ūkių biudžetų tyrimo duomenimis, 16,9 procento (apie 577 tūkst.) gyventojų vartojimo išlaidos buvo mažesnės nei 50 procentų vartojimo išlaidų vidurkio. [internetinis straipsnis „Santykinio skurdo rodikliai“ <http://www.stat.gov.lt/lt/pages/view/?id=1333>] [2007 04 10]

Pripažįstant teiginį, kad ir nuteistojo asmens teisinė padėtis turėtų maksimaliai tarnauti jo resocializacijos procesui bei įvertinus kitus šiame skyriuje pateiktus teiginius, galima daryti išvadą, kad:

- 1) sudėtinga objektyviai nustatyti nuteistojo nusikaltimo motyvus ir priežastis, o to ir nedarant (kaip tai daro amerikiečiai, nustatydami individualias pataisos programas) yra problematiška sudaryti individualų elgesio su nuteistuoju ir jo resocializacijos programą;
- 2) tokioje situacijoje, dar metodologiškai neatskiriant bausmės vykdymo ir resocializacijos procesų bei jų tikslų, vykdomas nenuoseklus procesas, kurį būtų galima pavadinti sandėlio rutina. Kažką tą pačią dieną gėrybes įveža - kažką tą pačią dieną išveža. Taip ir su nuteistuoju – kažkas iš jo sąmonės „išplaunama“, o kažkas - „įplaunama“;
- 3) nuteistųjų teisinė padėtis, paskatinimo priemonės ir nuobaudos tarnauja tik bausmių vykdymo procesui ir savo turiniu netarnauja pagrindiniam – resocializacijos procesui, kuris šiandien valstybėje dėl aukšto recidyvinio nusikalstamumo¹, nėra sėkmingas;
- 4) pataisos įstaigos turi būtinuosius minimalius žmoniškuosius ir finansinius išteklius bausmės vykdymui, bet labai ribotus žmoniškuosius išteklius nuteistųjų resocializacijai, dėl šios priežasties pataisos įstaigos ne pajėgios tinkamai šią funkciją vykdyti;
- 5) pasaulio šalys ne vieną dešimtmetį kelia uždavinį efektyvaus nusikaltusiųjų sugrąžinimo į visuomenę modelio sukūrimui, bet turi tik mokslo ir praktikos surastus tarpinius rezultatus, kurie nelaidžia teigti, kad procesas sėkmingai baigtas ir modelis sukurtas. Vis dar nerastas optimalus santykis tarp to, kad reikia tam tikru metu nusikaltusį asmenį izoliuoti iš visuomenės, kad jos nežalotų, ir tarp to, kad nuteistasis nesužalotas tam tikru metu sugrįžtų į visuomenę. Šioje ieškojimų stadijoje valstybė neadekvačiai riboja nuteistųjų teisės ir laisvės ir žaloja jų likimus, todėl įstatymų leidėjas turėtų peržiūrėti nuteistųjų teisinės padėties reguliavimą didesnio humanizavimo kryptimi, o vykdančiosios institucijos ypatingai atkreipti dėmesį į jau priimtų priemonių įgyvendinimą.

---

¹ Anot G.Švedo nusikalstamumo statistiniai duomenys rodo, kad kasmet apie 30 proc. Paleistųjų iš laisvės atėmimo vietų jau per pirmuosius metus padaro naują nusikaltimą [33, psl. 135]

Išvados

1. Nors nuteistojo asmens teisinės padėties instituto vystymasis skaičiuojamas šimtmečiais, šiandien jis dar nėra įgavęs nusistovėjusio turinio ir yra tolimesnių mokslininkų diskusijų objektu. Išanalizavus dabartinių mokslininkų šio instituto sąvokas, apibendrintai galima teigti, kad nuteistojo fizinio asmens teisinis statusas – visuma subjektyvių teisių, laisvių, pareigų ir teisėtų interesų su apribojimais ar lengvatomis, kurias nuteistasis asmuo, atliekantis vienos ar kitos rūšies bausmę, įsigaliojus apkaltinamajam nuosprendžiui, turi nepakitusias, pasikeitus jo teisei padėčiai, yra suteikiamos naujos įstatymais ar teismo nuosprendžiu ir gali būti įgyjamos, priklausomai nuo nuteistojo elgesio. Įvertinant juridinio asmens situaciją, kai patraukus jį baudžiamojon atsakomybėn, paskirtosios bausmės iš esmės sukuria tik pareigas, tai nuteistojo juridinio asmens teisinis statusą galima būtų apibrėžti, kaip – visumą teisinių pareigų, kurias, priklausomai nuo teismo paskirtos bausmės, po nuosprendžio įsigaliojimo, turi nustatytais terminais įvykdyti nubaustasis juridinis asmuo.

2. Vykdamas teisinę reformą ir priėmus naujus LR baudžiamąjį ir LR bausmių vykdymo kodeksus bei kitus poįstatyminius teisės aktus, šalies baudžiamoji politika įgavo naujesnį turinį, tapo daugiau subalansuota ir sumažėjo būtinybė jos klaidas taisyti amnestijos aktais. Humanizmo principų įtvirtinimas teisės aktuose, daro pozityvią aplinką ir nuteistųjų teisinės padėties turinio humanizavimui.

3. Bausmių vykdymo kodekso 9 str. įtvirtintas progresyvaus bausmių atlikimo principas savo esme yra pažangus instrumentas bausmės atlikimo procesui, tačiau nėra efektyvus instrumentas recidyviniams nusikaltimams mažinti, ir dėl to išgyvena naujo turinio paieškos ir reformų laikotarpį.

4. Bausmių vykdymo tvarką reguliuojančiuose teisės aktuose įtvirtintos normos praktikoje įgauna kitą pobūdį, kuris neleidžia maksimaliai jų turinį išnaudoti nuteistųjų resocializacijai, tai: teismai suformavo praktiką skirti ilgos trukmės laisvės atėmimo bausmes, pataisos įstaigų administracijos vangiai naudoja nuteistųjų paskatinimo priemones (atostogas, trumpalaikes išvykas į namus) ir pažeidinėja nuteistųjų konstitucines ir kitas teises (susirašinėjimo privatumas, saugus bausmės atlikimas ir kt.).

5. Nepakankamas valstybės požiūris ir ribotas finansavimas neleidžia išspręsti pačios pataisos sistemos ir nuteistųjų adaptacijos problemų sugrįžus į laisvę, tai: perpildyti tardymo izoliatoriai, kuriuose nuteistieji praleidžia ne mažą dalį savo busimos bausmės, žemas nuteistųjų įdarbinimo lygis pataisos namuose ir ribotos galimybės įsidarbinimui ir būsto klausimų sprendimui išėjus į laisvę.

6. Psichologinių tarnybų specialistų trūkumas riboja galimybę nuteistiesiems paruošti individualizuotas pataisos ir elgesio su jais programas, kas duotų kitokią nuteistojo elgesio motyvą pataisos įstaigoje ir išėjus į laisvę.

7. Vis dar nerastas optimalus santykis tarp to, kad reikia tam tikru metu nusikaltusį asmenį izoliuoti iš visuomenės, kad jos nežalotų, ir tarp to, kad nuteistasis nesužalotas tam tikru metu grįžtų į visuomenę. Šioje ieškojimų stadijoje, valstybė ne adekvačiai riboja nuteistųjų teisės ir laisves ir žaloja jų likimus, todėl įstatymų leidėjas turėtų peržiūrėti nuteistųjų teisinės padėties reguliavimą didesnio humanizavimo kryptimi ir aktyviau išnaudoti nuteistojo šeimos galimybes jo pataisos procese.

8. Kitų valstybių patirtis ir pralaimėtos bylos Europos žmogaus teisių teisme, diktuoja būtinybę peržiūrėti normas, reguliuojančias:

- 6.1. nėščią ir vaikus iki trejų metų auginančių moterų, padariusių nusikaltimus, bausmės vykdymą, įvertinant galimybę dėl bausmės vykdymo atidėjimo ir įkalinimo tvarkos pakeitimo, tai yra, plačiau taikyti jų atžvilgiu kuriamą probacijos sistemą;
- 6.2. nuteistųjų teises, numatant jiems teisę į saviraiškos laisvę;
- 6.3. pašto siuntų poėmio iš nuteistųjų ir cenzūros klausimus, įvertinant, kad tokiaime reguliavime turi būti nustatyta cenzūravimo trukmė ir priežastys, aiškiai nurodyti valstybės institucijų, cenzūruojančių tokią korespondenciją, veiksmų ribos ir/arba jų vykdymo būdai.

Santrauka

Šiame magistro darbe analizuojama nuteistųjų asmenų teisinės padėties instituto istorinė raida ir veiksniai, darantys įtaką šio instituto turiniui. Detaliai atskleidžiama nuteistųjų asmenų teisinės padėties samprata ir struktūra Lietuvos ir Rusijos bausmių vykdymo teisės teorijoje, įstatymuose ir atskirų mokslininkų darbuose bei pateikiami autoriaus siūlymai dėl galimo nuteistųjų asmenų teisinės padėties apibrėžimų tobulinimo. Nemažai dėmesio skiriama bausmių vykdymą reguliuojančių nacionalinių, užsienio šalių ir tarptautinių teisės aktų analizei, kiek jie susiję su nuteistųjų asmenų teisėmis, laisvėmis ir pareigomis, ir pateikiami pasiūlymai dėl kai kurių nacionalinių teisės aktų turinio tobulinimo. Atskiruose darbo skyriuose atskleidžiama, kokią įtaką nuteistųjų asmenų teisinės padėties turinys ir jo įgyvendinimo formos turi bausmių vykdymo ir nuteistųjų resocializacijos procesams. Taip pat pateikiamas kitų mokslo šakų – kriminologijos, sociologijos bei psichologijos – nusikalstamo elgesio vertinimas, kuris itin svarbus įtvirtinant nuteistųjų teisinę padėtį, organizuojant jų reabilitaciją ir adaptaciją jiems išėjus į laisvę.

Summary

In the present Master's work, there is analysed the institute of legal status of convicts, its historical development and factors, making influence on the contents of the present institute. There is revealed in detail the concept and the structure of legal status of convicts in the theory of penal law, laws and in different scientific studies of Lithuania and of Russia. Also, there are provided suggestions regarding possible improvement of the definitions of legal status of convicts. Plenty of attention is assigned to analysis of national and foreign and international law acts regulating implementation of punishments, considering their relationship with personal rights, freedoms and duties of the convicted people. There are also provided suggestions regarding improvement of contents of some national law acts. In different chapters of the work, there is revealed the impact of contents of legal status of convicts and its implementation forms on the processes of implementation of punishments and re-socialisation of convicts. Also, there is provided assessment of criminal conduct by other branches of science – criminology, sociology and psychology. Such assessment is especially important

consolidating legal status of convicts, organising their rehabilitation and adaptation, when they return to free life.

Panaudotų šaltinių sąrašas

1. Įstatymai

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija (Valstybės žinios, 1992, Nr. 33-1014);
2. Lietuvos Respublikos Konstitucinis aktas „Dėl Lietuvos Respublikos narystės Europos Sąjungoje“ (Valstybės žinios, 2004, Nr. 111-4123);
3. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas (Valstybės žinios, 2000, Nr.89-2741);
4. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas (Valstybės žinios, 2002, Nr.37-1341, Valstybės žinios, 2002, Nr.46 (*atitaisymas*));
5. Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas (Valstybės žinios, 2002, Nr. 73-3084);
6. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas (Valstybės žinios, 2000, Nr.74 – 2262);
7. Lietuvos Respublikos pataisos darbų kodeksas (Valstybės žinios, 1971, Nr.20-142 su pakeitimais ir papildymais);
8. Lietuvos Respublikos akcinių bendrovių įstatymas (Valstybės žinios, 2003, Nr. 123-5574);
9. Lietuvos Respublikos asociacijų įstatymas (Valstybės žinios, 2004, Nr.25-745);
10. Lietuvos Respublikos įstatymas dėl užsieniečių teisinės padėties (Valstybės žinios, 2004, Nr. 73-2539);
11. Lietuvos Respublikos karo prievolės įstatymas (Valstybės žinios, 1996, Nr. 106-2427);
12. Lietuvos Respublikos konsulinio statuto įstatymas (Valstybės žinios, 2006, Nr. 68-2492);
13. Lietuvos Respublikos neįgaliųjų socialinės integracijos įstatymas (Valstybės žinios, 2004, Nr.83 - 2983);
14. Lietuvos Respublikos pašto įstatymas (Valstybės žinios, 2001, Nr. 94-3306);
15. Lietuvos Respublikos Prezidento rinkimų įstatymas (Valstybės žinios, 1993, Nr. 2 – 29);
16. Lietuvos Respublikos peticijų įstatymas (Valstybės žinios, 1999, Nr.66-2128);
17. Lietuvos Respublikos referendumo įstatymas (Valstybės žinios, 2002, Nr. 64 – 2570);
18. Lietuvos Respublikos rinkimų į Europos Parlamentą įstatymas (Valstybės žinios, 2003, Nr.115 - 5192);
19. Lietuvos Respublikos savivaldybių tarybų rinkimų įstatymas (Valstybės žinios, 2006, Nr.143-5445);
20. Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatymas (Valstybės žinios, 2000, Nr. 59-1760);

21. Lietuvos Respublikos sveikatos sistemos įstatymas (Valstybės žinios, 1994, Nr. 63-1231);
22. Lietuvos Respublikos tarnybos Kalėjų departamente prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos statuto patvirtinimo įstatymas (Valstybės žinios, 2000, Nr. 39-1088);
23. Lietuvos Respublikos tarptautinių sutarčių įstatymas (Valstybės žinios, 1999, Nr. 60-1948);
24. Lietuvos Respublikos valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymas (Valstybės žinios, 2005, Nr.18-572);
25. Rusijos Federacijos Konstitucija <http://ntc.duma.gov.ru/bpa/> [2007-02-16];
26. Rusijos Federacijos baudžiamasis kodeksas <http://ntc.duma.gov.ru/bpa/> [2007-03-22];
27. Rusijos Federacijos bausmių vykdymo kodeksas <http://ntc.duma.gov.ru/bpa/> [2007-01-02];
28. Jungtinių Amerikos Valstijų Niujorko valstijos Korekcijos įstatymas (Correction Law) <http://public.leginfo.state.ny.us/> [2006 12 19].

2. Tarptautiniai teisės aktai

1. Konsoliduota Europos Bendrijos steigimo sutartis (Valstybės žinios, 2004 01 03, Nr. 2-2);
2. Konsoliduota Europos Sąjungos sutarties (Valstybės žinios, 2004 01 03, Nr. 2-2);
3. Baudžiamosios teisės konvencija dėl korupcijos (Valstybės žinios, 2002, Nr. 23-853);
4. Lietuvos Respublikos ir Šventojo Sosto sutartis dėl santykių tarp Katalikų bažnyčios ir valstybės teisinių aspektų (Valstybės žinios, 2000, Nr. 67- 2014,2022);
5. Jungtinių Tautų Generalinės Asamblėjos 1948 m. Visuotinė žmogaus teisių deklaracija (Valstybės žinios, 2006, Nr. 68-2497);
6. 1963 m. Vienos konvencija dėl konsulinių santykių (Valstybės žinios, 1999, Nr.83-2456)
7. Jungtinių Tautų Organizacijos 1966 m. Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas (Valstybės žinios, 2002 08 02, Nr. 77-3288);
8. 1983 m. Europos nuteistųjų asmenų perdavimo konvencija (Valstybės žinios, 1995, Nr. 42 – 1022);
9. Jungtinių Tautų Organizacijos 1984 m. Konvencija prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ir baudimą (Valstybės žinios, 1991, Nr. 27-732);
10. 1989 m. Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencija (Valstybės žinios, 1995, Nr. 60-1501);
11. 1990 m. Jungtinių Tautų nepilnamečių, iš kurių atimta laisvė, apsaugos taisyklės (Havanos taisyklės) http://www.kdmc.lt/teises_aktai.htm;
12. 1990 m. Jungtinių Tautų nepilnamečių nusikalstamumo prevencijos gairės (Rijado gairės) http://www.kdmc.lt/teises_aktai.htm;
13. Jungtinių Tautų Organizacijos rezoliucija dėl Tipinių minimalios elgesio su kalniais taisyklių <http://www.un.org/russian/documen/convents/prison.htm> [2006 09 17];

14. Europos Tarybos 1950 m. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija su papildomais protokolais (Valstybės žinios, 1995, Nr. 40-987, Valstybės žinios, 2000, Nr.96 - konsoliduotas tekstas);
15. 1987 m. Europos Konvencija prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ir baudimą (Valstybės žinios, 1998, Nr. 86-2392 , 86-2393);
16. Europos Tarybos Ministrų komiteto rekomendacijos Nr. R(98)7 „Dėl etinių ir organizacinių sveikatos priežiūros aspektų įkalinimo įstaigose“ http://www.kdmc.lt/teises_aktai.htm
17. 2001 m. kovo 15 d. Tarybos pagrindų sprendimas 2001/220/TVR dėl nukentėjusiųjų padėties baudžiamosiose bylose http://www3.lrs.lt/pls/inter1/dokpaieska.showdoc_l?p_id=39814&p_query=&p_tr2=2 [2006 10 15];
18. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija (Valstybės žinios, 2000, Nr.96-3016);
19. Dėl Europos kalėjimų taisyklės http://www.kdmc.lt/teises_aktai.htm [2006 10 12];
20. Ekonominės ir socialinės tarybos 1957 m. liepos 31 d. ir 1977 m. gegužės 13 d. rezoliucijos 663 C (XXIV) ir 2076 (LXII). Standartinės minimalios elgesio su kaliniais taisyklės <http://www.un.org/russian/documen/convents/prison.htm> [2006 11 03];
21. Lietuvos Respublikos ir Baltarusijos Respublikos sutartis dėl asmenų, kuriems paskirtas laisvės atėmimas ar pritaikytos priverčiamosios medicininio poveikio priemonės, perdavimo (Valstybės žinios, 1996, Nr.92 -2146);
22. Lietuvos Respublikos Vyriausybės ir Lenkijos Respublikos Vyriausybės sutartis dėl asmenų perdavimo ir priėmimo (Valstybės žinios, 1999, Nr.103 -2945);
23. Lietuvos Respublikos ir Rusijos Federacijos sutartis dėl asmenų, kuriems paskirtas laisvės atėmimas, perdavimo bausmei atlikti (Valstybės žinios, 2002, Nr.32 -1203);
24. Lietuvos Respublikos ir Azerbaidžiano Respublikos sutartis dėl asmenų, nuteistų laisvės atėmimu, perdavimo likusiai bausmei atlikti (Valstybės žinios, 2002, Nr.75 – 3209).

3. Kiti teisės aktai

1. Lietuvos Respublikos Seimo nutarimas „Dėl teisinės sistemos reformos metmenų ir jų įgyvendinimo“ (Valstybės žinios, 1993, Nr.70 -1311);
2. Lietuvos Respublikos Seimo nutarimas „Dėl teisinės reformos metmenų naujos redakcijos“ (Valstybės žinios, 1998, Nr.61-1736);
3. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1999 m. spalio 25 d. nutarimas Nr. 1179 „Dėl nuteistų ir grįžusių iš kardomojo kalinimo vietų, pataisos darbų ir socialinės bei psichologinės

- reabilitacijos įstaigų asmenų socialinės adaptacijos 2001–2004 metų programos patvirtinimo“ (Valstybės žinios, 1999, Nr. 91-2676);
4. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2002 m. rugsėjo 25 d. nutarimas Nr. 1491 „Dėl piliečių ir kitų asmenų aptarnavimo viešojo administravimo ir kitose institucijose pavyzdinės tvarkos patvirtinimo“ (Valstybės žinios, 2002, Nr.95-4105);
  5. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2004 m. vasario 9 d. nutarimas Nr. 143 „ Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1999 m. spalio 25 d. nutarimas Nr. 1179 „Dėl nuteistų ir grįžusių iš kardomojo kalnimo vietų, pataisos darbų ir socialinės bei psichologinės reabilitacijos įstaigų asmenų socialinės adaptacijos 2001–2004 metų programos patvirtinimo“ pakeitimo (Valstybės žinios, 2004, Nr.23-709);
  6. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2007 m. vasario 21 d. nutarimas Nr. 220 „Dėl Probacijos sistemos Lietuvoje koncepcijos ir Probacijos sistemos Lietuvoje koncepcijos įgyvendinimo priemonių plano patvirtinimo“ (Valstybės žinios, 2007, Nr.27-989);
  7. Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ir sveikatos apsaugos ministrų 1995 m. lapkričio 2 d. įsakymas Nr. 969/578 “Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 57 straipsnio ir Lietuvos Respublikos pataisos darbų kodekso 107 straipsnio įgyvendinimo tvarkos” (Valstybės žinios, 1995, Nr.94 – 2110);
  8. Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2003 m. liepos 2 d. įsakymas Nr. 194 „Dėl pataisos įstaigų vidaus tvarkos taisyklių patvirtinimo“ (Valstybės žinios, 2003, Nr.76-3498; Valstybės žinios, 2003, Nr.82)
  9. Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministro 2006 m. gruodžio 1 d. įsakymas Nr. V-149 „Dėl Lietuvos Respublikos piliečių, gyvenančių užsienio valstybėse, konsulinės registracijos tvarkos aprašo ir prašymo registruoti formos patvirtinimo“ (Valstybės žinios, 2006, Nr. 133-5051);
  10. Kalėjų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos direktoriaus 2006 m. liepos 10 d. įsakymas Nr. V-156 “ Dėl Kalėjų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos direktoriaus 2006 m. gegužės 2 d. įsakymo Nr. 4/07-117 „Dėl asmenų laikomų kardomojo kalnimo ir laisvės atėmimo vietose, maitinimo organizavimo, taisyklių patvirtinimo“ pakeitimo““ (Valstybės žinios, 2006, Nr.78 -3096).

4. Specialioji literatūra

1. *Autorių kolektyvas*. Anglų kalbos mokomasis žodynas//Vilnius: Alma litera, 1999;
2. *Autorių kolektyvas*. Baudžiamoji teisė: bendroji dalis. Vadovėlis. Trečias leidimas //Vilnius: Eugrimas, 2003;
3. *Autorių kolektyvas*. Baudžiamoji teisė: specialioji dalis. Pirma knyga //Vilnius: Eugrimas, 2001;
4. *Autorių kolektyvas*. Dabartinės lietuvių kalbos žodynas.II leidimas//Vilnius: Mintis, 1972;

5. *Autorių kolektyvas*. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras. Bendroji dalis //Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2004;
6. *Autorių kolektyvas*. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras. II dalis//Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2003;
7. *Autorių kolektyvas*. Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso komentaras. I-V dalys//Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2004;
8. *Autorių kolektyvas*. Lietuvos Respublikos Konstitucijos komentaras//Vilnius:
9. *Autorių kolektyvas*. Lietuvos teisės pagrindai//Vilnius: Justitia, 2004;
10. *Autorių kolektyvas*. Tarptautinių žodžių žodynas. Antra pataisyta laida//Vilnius: Alma litera, 2003;
11. *Baltutytės E.* Seimo kontrolierės skundų tyrimo ataskaita 2003 m. vasario 12 d. – 2003 m. gruodžio 31 d. <http://www3.lrs.lt/owa-bin/owarepl/inter/owa/U0122108.doc> [2006 11 03];
12. *Blaževičius J., Dermontas J., Stalioraitis P., Usik D.* Penitencinė (bausmių vykdymo) teisė. Vadovėlis//Vilnius: Lietuvos teisės universiteto leidybos centras, 2004;
13. *Blaževičius J., Usik D., Švedas G.* Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso komentaras.//Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2004;
14. *Edward W. Knappman sudarytojas*. Garsiausios pasaulio bylos//Vilnius: Eugrimas, 2006;
15. *Giddens A.* Sociologija//Vilnius: Poligrafija ir informatika, 2005;
16. *Goda G., Kazlauskas M., Kuconis P.* Baudžiamojo proceso teisė//Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005;
17. *Internetinis straipsnis „Nuteistųjų požiūris į rinkimus – labai skirtingas“*
http://www.kalejimudepartamentas.lt/default.aspx?item=akt_news&id=2131 [2007 03 17];
18. *Justickis V.* Kriminologija. Vadovėlis. 2 dalis//Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2004;
19. *Knappman E. W.* Garsiausios pasaulio bylos //Vilnius: Eugrimas, 2006;
20. *Kuodienė L.* Seimo kontrolierės skundų tyrimo ataskaita 2002 m. sausio 1 d. – 2002 m. gruodžio 31 d. <http://www3.lrs.lt/owa-bin/owarepl/inter/owa/U0070562.doc> [2007 01 09];
21. *Lietuvių kalbos žodynas* <http://www.lkz.lt/startas.htm> [2007 02 10];
22. *Nekrošius I., Nekrošius V., Vėlyvis S.* Romėnų teisė. Antra leidimas //Vilnius: Justitia, 1999;
23. *Pavilonis V., Prapiestis J.* Kriminalinių bausmių vykdymo teisiniai pradai. Vilnius, 1990
24. *Radzevičiūtė A.* Seimo kontrolierės 2005 m. veiklos ataskaita <http://www.lrski.lt/files/197.pdf> [2006 12 12];
25. *Radzevičiūtė A.* „Žmogaus teisių apsauga įkalinimo įstaigose“ <http://www.lrski.lt/files/157.pdf> [2006 12 03];
26. *Raudeliūnas V., Baliulis A., Firkovičius R.* Žagarės dvaro teismo knygos (1670-1751)//Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2003;
27. *Romeris M.* Valstybė ir jos konstitucinė teisė. Valstybė t.1//Vilnius: Pradai,1995;

28. *Sakalauskas G.* Asmenų, kuriems apribota laisvė, teisės//Žmogaus teisės Lietuvoje. Autorių grupės vadovas A.Čepas//Vilnius, 2005;
29. *Sakalauskas G.* Socialinės ir ekonominės naujų laisvės atėmimo bausmės atlikimo formų taikymo prielaidos Lietuvoje //Vilnius: Teisės problemos, 2006, Nr. 4/54;
30. *Soloveičikas D.* Juridinių asmenų baudžiamoji atsakomybė. Monografija //Vilnius: Justitia, 2006;
31. *Švedas G.* Baudžiamosios politikos tendencijos Lietuvos Respublikoje 1995-2004 metais// Vilnius: Teisė, 2000, Nr.56;
32. *Švedas G.* Bausmių vykdymo teisė. Bendroji dalis// Vilnius: VĮ Teisinės informacijos centras, 2003;
33. *Švedas G.* Laisvės atėmimo bausmė: baudžiamosios politikos, baudžiamieji teisiniai ir vykdymo aspektai // Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2003;
34. *Vaišvila A.* Teisės teorija. Vadovėlis//Vilnius: Justitia, 2000;
35. *Valančius K. L.* Lietuvos valstybės konstitucijos//Vilnius: Ekonomikos mokymo centras, 2001;
36. *Wessels Johannes.* Baudžiamoji teisė. Bendroji dalis//Vilnius, Eugrimas, 2003;
37. Žmogaus teisių įgyvendinimas Lietuvoje: 2005m. apžvalga
<http://www.hrmi.lt/project.php?strid=1191&id=3850> [2007 01 08];
38. *Žukauskienė R.* Kriminalinio elgesio psichologija. Vadovėlis//Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2006;
39. *Авторский коллектив.* Юридическая энциклопедия //Москва: Юристъ, 2001;
40. *Бриллиантов А. В., Курганов С. И.* Уголовно – исполнительное право Российской Федерации. Учебник//Москва: Проспект, 2007;
41. *Михлин А. С.* Уголовно – исполнительное право //Москва: Основы наук, 1998.
42. *Михлин А. С.* Уголовно – исполнительное право. Учебник для вузов. Серия Основы наук //Москва:Высшее образование, 2006;
43. *Степашина С. В.* Комментарий к уголовно-исполнительному кодексу РФ. Москва, 1999.

5. Teismų praktika

1. Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimas byloje „Karalevičius prieš Lietuvą“. http://www.tm.lt/default.aspx?item=stras_bsp [2007 03 13];
2. Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimas byloje „Valašinas prieš Lietuvą“. http://www.tm.lt/default.aspx?item=stras_bsp [2007 02 15];
3. Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimas byloje „Jankauskas prieš Lietuvą“. http://www.tm.lt/default.aspx?item=stras_bsp [2007 03 16];

4. Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimas byloje „Skalka prieš Lenkiją“ <http://www.litlex.lt/scripts/sarasas2.dll?Tekstas=1&Id=72881&Vr=1&Pr=1> [2007 01 22];
5. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1997 m. vasario 13 d. nutarimas “Dėl Lietuvos Respublikos alkoholio kontrolės įstatymo 1,3 ir 11 straipsnių, taip pat Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1996 m. vasario 2 d. nutarimo Nr. 179 „Dėl alkoholio reklamos kontrolės“ atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ <http://www.litlex.lt/scripts/sarasas2.dll?Tekstas=1&Id=21537&Vr=1&Pr=1> [2007 03 11];
6. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2001 m. sausio 11 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 7 straipsnio 2 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ <http://www.lrkt.lt> [2007 02 12];
7. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. kovo 24 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos pataisos darbų kodekso 41 straipsnio 2 dalies (1997m. liepos 2 dienos redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai. (Valstybės žinios, 2003, Nr.29 – 1196).

.....

Antanas Bartulis